

BENARES LENDING

910
 181
 123
 3

क्रमांक	वर्ष	प्रकाशक	प्रकाशक	प्रकाशक	Printed or MS.	नाम
BENARES LENDING		प्रकाशक (मद्रास-टीकाचिह्नः)	प्रकाशक	प्रकाशक	Benares, Saptat 1926	नाम

०॥ श्रीकाशीजीमे महद्वारा घुघुना सामाकी गली श्रीयुत वावुहर खचंद्रजी के वारे मे दुर्गा प्रसा
दारे के गरीशयंत्रालय मे मंजूषा सहित शक्तिवाद का पागया लिखा भगवान् रत्न उपाधा का पने के लिये
नवासी जिसे लेना होय सो चाननी चौक मे कुंजगली के पच्छिम फाटक के पास दुर्गा प्रसाद कारे के दुकान पर
र मिलेगा ॥०

RE LENDING

5/10
181.43
1937

श. वा. १

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीकृष्णचरणौ नत्वा शक्तिर्वोदाधरपिका ॥ करोति संप्रदायेन कृष्णमहोमुदे सता १ संकेतो अभिधारूपवृत्तिः सहकरतिमीमांसकत्वे लक्षणाचशक्तिः शेषरतिदेयाकारणमतंतदुभयं कथयन्नाह संकेत इति ॥ अत्र तीरंगगापदार्थसंबन्धिनंगगापदार्थ इति ज्ञानपिगंमायां योषरन्याह ॥ शाब्दबोधे द्यात्संकेतमात्रेण नोपपत्तिरतोलक्षणातिरिक्तवृत्तिः स्वीकार्येत्यभिप्रायवानाह लक्षणाचेति ॥ अर्थे रतिपदव्यावृत्त्यर्थ एव च गौणी व्यनयोः दृश्यवृत्तित्वमयुक्तं ॥ तत्रो लक्षणासमन्तभावसंभवादिति बोध्यं ॥ अनुषरे ॥ स्तीत्यादौ आकाशो घटपदार्थ इत्यपि व्यवहार प्रसंगः घटपदेन समवाये नाकाशोपस्थितिसंभवात् ॥ नच लक्षणया तादृशव्यवहार इति कथं संबन्धोत्तरं सोविषय इति वाच्यं ॥ तथा सत्याकाशो न घटपदार्थ इति कदापि युक्तं

श्रीगणेशाय नमः ॥ संकेतोलक्षणाचार्ये पदवृत्तिः ॥ वृत्त्यापदप्रतिपाद्य एवार्थ इत्यभिधीयते ॥ इदं पदमसुमर्थं बोधयत्विति अस्मात्पदादयमर्थो बोधय इति चेच्छा संकेतरूपा वृत्तिः ॥ तत्राधुनिकसंकेतः परिभाषा ॥ तयो चार्थबोधकं पदं परिभाषिकं ॥ हारो न स्या

दित्यत आह ॥ व्यवहारविषयनिर्धारयति वृत्तेति ॥ शाब्दबोधानुकूलार्थोपस्थित्यनुकूलः पदपदार्थयोः संबन्धः शक्तिः लक्षणात्पदे रतिः ॥ एतच्च ॥ घटादिपदेन समवायादिनाकाशाद्युपस्थितिर्न शाब्दबोधकारणलक्षणाधीनत्वादिति तामादायार्थव्यवहारवारणं ॥ अत्र नूतन्यत्वं प्रतिपत्तौ प्रसक्तत्वे दित्यत्रायां वाच्येति तृतीयार्थः लक्ष्यस्यार्थत्वव्यवहारानुरोधेन शक्त्येति नोक्तं ॥ समभिप्राहारप्रतिपाद्यत्वात् ॥ लक्षणापपदेति वृत्तिमानर्थ इत्युक्तौ सर्वदा लक्षणासद्भावेन तीरंगगापदार्थ इति व्यवहारो न स्यादतः प्रतिपत्तिनिवेशः ॥ नच लक्षणात्पदप्रतिपत्तेः सर्वदा सत्त्वेपिकदाचित्त्वेन तत्र व्यवहारानुपपत्तिरस्त्येवेति वाच्यं ॥ तादृशप्रतिपत्तेर्लक्षणाधीनार्थव्यवहारे विशेषणतयात् ॥ अदशायां दर्शि ॥

नव्यवहारोपपत्तेः ॥ वस्तुतस्तयद्यपि तीरंगगापदार्थ इति ॥ ० ॥

श्री. टी.

रामः १

शिष्यगंगापदशक्तभावेणविषय... नीतीरंगंगापदार्थरत्नव्यवहारानुरोधेनप्रतिपत्तिनिवेशः शक्तभावस्यव्याप्यदत्ति
 यकारणीभित्तस्यानन्वयोत्राएवंचकथंचिह्न... तदशायांगंगारदानीनंगंगापदार्थरत्यपिरस्यतएवावसुव...
 णानिर्वीरकतीपयवत्त्वलस्यत्वाप्रतिपत्तिद्वारातयो... बोधानुकूलत्वाभायप्रतिपत्तिपदे। आधुनिकसंकेतस्यतद्विधिवन्महात्रित्वा। माते
 तं... कीर्षः संकेतं विभंजते तत्रेति। पारिभाषिकमिति। अर्थस्तु पारिभाषितः पारिभाष्यो वा। सूचीकराहस्ये... भिर्भाषां व्युत्पाद्यश
 तिनि... श्वरेति स एवेत्येवकारे लस्यपरिभाषितयोर्व्यवहारे। विषयतामात्रस्य संवधत्वे पदसंज्ञात्त्वयवहारापत्तिर...
 यथाशास्त्रकारादिसंकेतितनदीरज्ज्वादिपदं ईश्वरसंकेतः शक्तिस्तया चार्थबोधकंपदं वाचकं प्रथागोत्वादि विविक्तबोधकंगवादि
 पदं तद्वाच्यार्थो गवादिवाच्यः स एव मुखार्थ इत्युच्यते वाच्यवाचकादिपदे ईश्वरे क्वाप्यो बोधजनकत्वेन वा विषयतासेवधात्व
 र्थः तस्या आश्रयत्वरूपं कर्तृत्वपदे कर्तृप्रत्ययेन बोध्यते पदंगां वक्तिगां ब्रूते गोवाचकमित्यादौ कर्मप्रत्ययांतेना।। स्यवाचकत्वे
 व्यवहारसन्निहितो न... द्वारविषयनिर्धारयति। वाच्येत्यादि। घटकत्वं धात्वर्थान्वयिसममर्थः। तथा चेश्वरे क्वाप्यो बोधजनकत्वेनि
 ष्टप्रकार... शिष्यतासेवका... आदिपदघटकत्वादिधात्वर्थरत्यर्थः। कर्तृत्वमिति। तिउ-मभिप्रेत्यक्तित्वाश्रयरूपः कर्तृ
 ... कबोधजनकत्वप्रकारानिरूपितेकाविशेष्यताश्रयपदमिति बोध... निरूपित...
 ... धनिष्टप्रकारानिरूपितजनकतानिष्टप्रकारताप्रकारतानार्थः। ध...
 ... अनुभाषिकत्वाय फलस्यैवात्मनेकशयर्थत्वात्। बोधजनकत्वे ॥

गिरं

श. वा.
२

त्यादिः कर्मप्रत्ययार्थः बोधपदं संपात्तायातं। उं. तः पाति त्वं तदाश्रयजनकत्वे विशेषणतापन्नबोधनिष्ठत्वं निरूपकत्वं वा। वाच्यदिपदतादृशप्रकार
 यरूपं कर्मसंबन्धात्तदाचपदनिरुद्धक्रीयविशेष्यतां निरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपकबोधनिष्ठप्रकारतानिरूपकविषयितासंबन्धा
 न्नप्रकारताश्रयागौरिति बोधः। वैपरीत्यमिति विश्वरेखाया बोध्यत्वेनया विषयतासंबन्धात्तदर्थः। तदाश्रयत्वं च कर्मत्वं कर्मप्रत्ययेन बोध्यते
 बोधात्त्वसिद्धयत्वं तृतीयार्थः। यदेन गौरुच्यते तद्वैपरीत्यादौ चपदनिरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिते क्रीयविषयताश्रया
 र्थवाचकपदेन तत्तदर्थविषयकत्वरूपतत्तत्कर्मकत्वं धात्वर्थैकदेशे बोधे बोध्यते यदेन गौरुच्यते पदस्य गौरुवाच्यत्वात्तदो
 पदनिरुद्धधात्वर्थी भूततादृशविषयतायाः परंपर्या निरूपकत्वं धात्वर्थी भूततादृशविषयतानिरूपकबोधजनकत्व
 प्रकारतांतः पाति बोधनिष्ठविषयतां निरूपकं विषयितासंबन्धावच्छिन्नप्रकारताश्रयत्वरूपं तद्वृत्तशक्त्या कर्मत्वं गवा
 दौ कर्मप्रत्ययेन बोध्यते द्वितीयेद्धायाः संकेतरूपत्वे वैपरीत्यमूह्यमिति न्यायसिद्धांतः अत्रमीमांसकाणां विनः अपा
 भ्वात्पिशाक्तिभ्रमेणार्थप्रत्ययान्त्सन्मात्रं॥ (गौरिति बोधः। यदनिरुद्धजनकसंबन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकत्वं धात्वर्थी भूततादृशविषयता
 निरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितादाया बोधनिष्ठप्रकारतानिरूपितबोधविषयतानिरुद्धप्रकारतां प्रकृत्या यदेन गौरुच्यते।
 दौ चपदनिरुद्धधात्वर्थीस्य परंपर्याः श्रितत्वरूपं कर्मत्वं आख्यातादिना बोध्यते। तच्च तादृशविषयतानिरूपकशाब्दबोधविषयत्वप्रकारतान्तर्ग
 तिकेधप्रकारतानिरूपकजनकत्वप्रकारतानिरूपकनिरूपितत्वसंबन्धावच्छिन्नप्रकारताश्रयत्वं। तन्नित्वं द्वितीयार्थः। एतेषु भगवदिच्छी
 यतादृशविषयतानिरूपकशाब्दबोधविषयत्वप्रकारतांतर्गतशाब्दबोधप्रकारतानिरूपकजनकत्वप्रकारतानिरूपकनिरूपितत्वसंबन्धा

श्रुती
 पदनिष्ठता
 वच्छिन्नप्रकारता

श. वा.
३

चतादशवाक्यार्थविषयकं वेदवक्तुर्भगवतो ज्ञानमिव तादृशवाक्यार्थबोधयिष्यापि हेतुः अथथा तास्यार्थनिर्वाहान् तदुबोधयिष्याच्च वाक्यार्थोपरक्तत्वो धः
हमाना वाक्यार्थमप्यवग्रहति भगवदिच्छायाः पदविशेषबोद्धव्यत्वविशिष्टपुत्रविषयकत्वेन संकेतविषयकत्वसिद्धौ पदविशेषबोद्धव्यत्वविशिष्टपुत्र
यकत्वमपिसिद्धं तथा च चैत्रादिपदबोद्धव्यत्वप्रकारान्तरूपितेश्चैत्रादौ सत्त्वेन पितृसंकेतितस्यादौ चैत्रादिपदस्य पुरुषविशेषवाक्य
त्वं सिध्यति न चैवमपि चैत्रादिजातेः कथं प्रवर्तते नैमित्तत्वं यदि शिष्टेयत्पदबोध्यत्वं रश्मिरसंकेतेनावर्गायते तस्यैव तस्यदप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् दर्शिते
च्छायांचपुत्रश्च विशिष्टस्यैव बोध्यत्वेन भानं ननु जातिविशेषाणामिति वाच्यं पुत्रसाधारणधर्मं पुरस्कृत्यैव पुत्रविषयकसंकेतस्यैव विधेयतया तादृशधि
र्मविशिष्टावगाहित्वस्य संकेतविशेषणतया वाक्यार्थघटकतया तादृशवाक्यार्थविषयिण्यां भगवदिच्छायां पुत्रसाधारणधर्मत्वोपलक्षितजातिवि
शेषाणां बोद्धव्यत्वविशेष्यतापन्नधर्मिणिविशेषणतयावगाहनध्रौ व्यान् एवमानुपूर्वीविशेषाणां बोद्धकतावच्छेदकत्वमपि उपलक्षणीभूतेन
केनचिद्धर्मेणानुपूर्वीविशेषाणामपि बोधविशेषणतावच्छेदकतया तद्विच्छायावगाहनस्यैव गतव्यत्वात् यादृशसंकेतस्यैव विशेषबोद्धव्य
त्वविशिष्टिवेत्तुविशेषविनियकत्वेन वेदार्थत्वेमानाभावेन तद्विषयवस्तुतस्तन्नपदबोध्यतया भगवदिच्छाविषयत्वस्यैव साध्याः कमितितादृशसं
केतविशेष्ये पदभावाचकमेव यद्यपि चैत्रत्वावच्छिन्नस्य पदबोध्यत्वजातिविशेषवांश्चैत्रादिपदबोद्धव्यो भवत्विति पितृसंकेतस्यैव साध्याः न भासत
न तथा प्राधान्येन संकेतबोधविषयकभगवदिच्छायां भासते किं नु सुखी स्यामि त्यादौ सुखत्वादिवदुद्देश्यव्यवहाराभिर्यामकां कथं कृत्वा रूपतद्विष
यत्वं भोजनमर्थं स्थापितत्पदबोध्यतायास्तत्र दर्शयिष्ये भगवतेच्छा प्रकारनामात्रमत्र दर्शयित्तत्पदवाच्यता नियामकं ननु उद्देश्यव्यवहारप्रयत्न
विषयमेवेत्यदोषः दृष्ट्यां तरमाह एवमिति तादृशोच्छायां ज्योत्स्नारणजन्यवेदत्वत्यर्थविषयपदान्तरत्वं वाचकत्वं इत्यनुशास्यते हेतुना तत्रार
णं अयं शब्दो वाचकत्वात्तेरिदानीमनुद्हरणीयत्वात् नैशानर्गताय भ्रंशानां हेतुयत्रत्यादीनां सत्त्वाच्च ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

श. टी.

रामः

गदबोधेति ईश्वरीयत्वस्य वाचि संवेदान्तज्ञानासंभवात् । एतत्तदोपात्तनादाद्यादिव्यवहारे ईश्वरीयत्वस्योपलक्षणत्वसूचितं सिद्धं तदसिद्धमाधुनिकं त्वे-
 त्वेति त्वं ईश्वरीयत्वस्य तावत्तद्विनदरीयनिर्गमस्य आधुनिकसंकेतस्तद्धैशक्तिप्रमणवशाद्वेदोपयोगीति तस्य त्वत्त्वित्वाभावात् ।
 कश्चि सर्वत्र तत्त्वत्वेनाभावात् निवहतीति लाघवात् तत्त्वज्ञानत्वेनेव हेतुत्वात् । त्विति भावः प्रसंगतस्तत्त्वस्य त्वत्त्वित्वं निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 दिपदसंख्याणां भगवदनुच्चरितत्वात् । त्वत्त्वित्वसंकेतस्य शक्तित्वे ईश्वरानुगीकर्तृत्वयेशाद्वेदोपनिष्पद्यमानेष्वशाद्वेदो-
 पयोगितां यामीश्वरीयत्वमनुपादेयं एतच्च त्वत्त्वित्वसंकेतज्ञानादपि शाद्वेदोपनिष्पत्त्यादृशसंकेतस्य त्वत्त्वित्वत्वेन चाधु-
 निकसंकेतस्य त्वत्त्वित्वेनात्यर्यस्यापितत्त्वत्वेनासाहाय्यापि बोधकत्वेन पदविषयकतया संकेतरूपत्वेन विशेष्यति । त-
 यासतिलक्षणात् त्वत्त्वित्वस्य त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यापि त्वत्त्वित्वोक्तेरप्रसंगादिति वाच्यं । अतः पदार्थोपस्थितिनि यामकः सं-
 केतोत्पत्तिः । नात्यर्यत्वेनासाहाय्यादेवशाद्वेदोपयोगीनपदार्थोपस्थितिद्वारात्पुनस्तथापि त्वत्त्वित्वत्वेनैव प्रकरणादिना-
 वक्तव्यत्वात् । अतः त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात्पुरुषसंकेतिततदनुच्चरितदित्यादिपदेष्वाधुनिकसंकेतस्तत्त्वत्त्वत्वात् । अतएव प्रागवधा-
 गित्यप्येतेषु पदार्थोपस्थितिः सर्वमेव तत्त्वत्त्वत्वं संभवेन तत् । तथात्वं शुकतेन चेति प्रतिबंधान्निरस्यति । अतः पदार्थोपस्थितिपदा-
 र्थत्वेनासाहाय्यात् । अतः त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात्पुरुषसंकेतस्य त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात् । अतः त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात्पुरुषसंकेतस्य त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात् ।
 अतएव प्रागवधागित्यप्येतेषु पदार्थोपस्थितिः सर्वमेव तत्त्वत्त्वत्वं संभवेन तत् । तथात्वं शुकतेन चेति प्रतिबंधान्निरस्यति । अतः पदार्थोपस्थितिपदा-
 र्थत्वेनासाहाय्यात् । अतः त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात्पुरुषसंकेतस्य त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात् । अतः त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात्पुरुषसंकेतस्य त्वत्त्वित्वत्वेनासाहाय्यात् ।

श. वा. ४

कत्वेनेकाविषयतावच्छेदकंगणपदसमभिव्याहृतार्थयोषान्वयिप्रवाहकत्वात् यद्यत्पदसमभिव्याहृतपदार्थान्वयित्तत्पदशक्यार्थकं तत्तत्पद
जन्यत्वेनेकाविषयतावच्छेदकमिति व्याप्तेः सर्वेति उपस्थित्यंतरस्वीकारे मौरवान्ते प्रमाणान्तरेणोपस्थितिर्व्यतिरेकनिश्चयस्कलेतत्क
संभवाच्चेति भावः नन्वेवमपियादृष्टिकसंकेतस्य कथं वृत्तित्वं तादृशसंकेतित्तत्पदज्ञानेयि अनापत्त्यार्थविशेषे तात्पर्यज्ञानस्येव

स्यपदार्थसमभिव्याहृतत्वेनिर्वाहरेति चेत् कुं ॥ तथाचलक्षणस्यावृत्तित्वानभ्युपगमे गंगादियदातीराद्यनुपस्थितौ तत्र
त्पदव्यक्तेस्तात्पर्यग्रहात्कादवोधानुपयतिरिति तस्यावृत्तित्वमावश्यकं नच तात्पर्यग्रहार्थलक्षणाधीनोपस्थितेरपि सि
तत्वेपितदधीनोपस्थितित्वेनशाब्धीहेतुत्वेमानाभावानस्यावृत्तित्वासिद्धिः लक्षणास्कुलेतात्पर्यात्मकसंकेताधीनोपस्थि
तितएवशाब्धवोधनिर्वाहादाधुनिकसंकेतेतात्पर्याधीनोपस्थितेः शाब्धवोधप्रसंगिकतायाः कृमत्वादिति वाच्यं लक्षणाधी
नपदार्थोपस्थितिसत्त्वेमुख्यार्थवाधादिनातत्तदर्थे तत्तत्पदव्यक्तेस्तात्पर्यग्रहे उपस्थित्यंतरमंतरेणोपस्थितपदार्थानुभ
वस्य सर्वाभुभवसिद्धत्वात् आधुनिकसंकेतस्कलेष्वसंकेतकर्तृपुरुषार्थक्यादितोर्थविशेषेडित्वादिषुदस्यसंकेतग्रहा
ननेत्यर्थेनार्थविशेषोपस्थितेः प्रकरणादिनातत्तत्पदव्यक्तेस्तत्रतात्पर्यग्रहे सतिशाब्धवोधस्यवृत्त्यंतराधीनोपस्थितिम
न्तरेणोपस्थित्या आधुनिकसंकेतस्यवृत्तित्वमपीति चेत् एवमपिसंकेतस्यसंबंधत्वेमात्रभावेनानिष्पत्तियोगिकतया त
दसंभवेनचपदार्थोपस्थापकत्वासंभवेनवृत्तित्वानिर्वाहात् ॥ ० ॥ ० ॥

संस्थापकत्वोपगमात्तात्पर्यस्यवृत्तिनाया आवश्यकत्वादिति शंका मुद्गरति आधुनिकेति संबंधविशिष्टज्ञानत्वेनेवस्मारकत्वमित्यभिप्रा

हं. टी.

येषां द्रव्ययति एवमिति ४

श. वा
५

ईश्वरेच्छाज्ञानयोर्विनिगमनाविरहेण संकेतात्मकत्वात्तद्विषयतयोः संबंधत्वे रक्षापन्निरित्यतोऽस्मदादिज्ञानं संयुद्धाह समानेति यस्त्विति
मतविशेषरूपमिमेणान्वयः गुणापदादेशोरादिवो धीययिकसामर्थ्यवाचकताप्रसंगानिरस्यतिलाक्षणिकमिति जनाभावादिनिमित्त
नपदयोस्त्वमित्यादिविषयकत्वेन कार्यतावाचकत्वे रक्षापन्निरिति भावः कार्यान्वितेति घटपदार्थः कार्यतावाचकत्वे
तस्यैव तदा बोधशक्तिरिति कार्यताभावात्तद्विषयकतया घटपदादेः कार्यतावाचकत्वापन्निरित्यर्थः साक्षादिति क्रियायां कार्यतान्त्व

अक्रुप्रस्यतादृशेच्छाविषयत्वस्यसंबंधतोपगमेतादृशज्ञानविषयत्वसमानकालीनज्ञानविषयत्वादियरंपरायां अपि
विनिगमनाविरहेणसंबंधताप्रसंगात् तस्मान्पदपदार्थयोःसंबंधांतरमेववाच्यवाचकभाववतिवदंति यस्तु तज्ज्ञानशक्त
त्वंतद्वाचकत्वं तच्चनद्विषयकशाब्धीजनकतावच्छेदकधर्मवत्त्वं सचधर्मोवत्स्योदिनिष्ठदाहानुकूलाशक्तिरिवपदा
र्थांतरमेवलाक्षणिकेनानुभाविकमेवेतिनतत्रशक्तिः घटादिपदस्यमितिमातृ ॥ समभिव्याहनपदांतरार्थं ॥ धीजन
कत्वमित्ततद्वाचकत्वं तद्विषयकत्वावच्छिन्नज्ञानशक्तपदस्यैवतद्वाचकत्वात्तन्मितिमातृविषयकत्वित्तच्चज्ञानस्यन।
किंचित्तदृशज्ञानज्ञानसामान्यसामग्याएवमितिमातृभासकतया तद्विषयकत्वस्यपदजन्यतावच्छेदकत्वमेवमाणा
भावात्कार्यान्वितस्वार्थेपदानांशक्तिरितिवादिनांगुरुणांसाक्षात्परंपरासाधारणकार्यत्ववि ॥ यःसाक्षात्परंपराद्वाराअ
थावेनिगमनाविरहेणघटादिविषयतानिरूपितकार्यताविषयतायाअवच्छेदकत्वंबनिरूपितत्वाविशेषणतयाऽवच्छेदकीभूतकार्यत्वविष
यतामादायघटादिपदस्यकार्यतावच्छेदकवाचकत्वंदुवोरमेवेतिचेन्नघटादिपदस्यकार्यतावाचकत्वमयेनेवनिरूपितत्वाविशेषणतयोका

यथाविषयतायाजन्तावच्छेदकत्वस्वीकारम्
परतकार्य ॥

विषयानिरूपितत्वेन पदानां विषयताकार्यता। ननु कायदानां तद्गमी वक्षिन्नवाचकता कार्यत्वत्वविषयताया निरवक्षिन्नत्वाद्युक्त
सत्त्वेन विषयानिरूपितत्वेन पदानां संसर्गविषयताया निरूपितकार्यताया विषयताया निरूपित
संसर्गविषयताया अत्र वक्ष्यते तद्वत्त्वात् पदानां संसर्गवाचकत्वं उच्यते इति वाच्यं यद्गमी वक्षिन्नविषयतायाः संसर्गविषयताया नित्येन वि
शेषणीयत्वं नन्वेवमापलिङ्गदेः कार्यतावाचकत्वात् उपपत्तिः तत्र कार्यता बोधोपपत्त्येकसामर्थ्यसत्त्वेन विषयताया निरूपितकार्य
ताया निरूपितत्वेन घटादिविषयताया घटादिपदजन्यतावच्छेदकत्वेन घटादिपदस्य कार्यतावाचकत्वमिति लिङ्गदिपदस्यैव
कार्यकत्वावच्छिन्नेत्यत्र साक्षात्परसाधारणनिरूपितत्वांशो विशेषणतया वच्छेदकत्वस्यैव निवेशात् न च कार्यानुकूलश
क्तः स्वरूपसत्याएव कार्यानुकूलतया पदार्थोपस्थितौ शाब्दबोधे च ज्ञातोपयोगिनोऽर्थे पदस्य वृत्तिरूपशक्त्यंतरस्वीकारः आ
द्यकारति वाच्यं दाहकार्ये वक्ष्यादिनिवृत्तौ शक्तौ स्वरूपसत्याएवोपयोगित्वेपि शाब्दबोधे च ज्ञातौ पदार्थोप
स्थितौ च ज्ञातोपयोगित्वोपगमे वाधकाभावात् अतीतानागतपदज्ञानादपि शाब्दबोधे न त्यापदानामहेतुत्वेन तत्र हेतु
तावच्छेदकशक्त्या संभवति न शक्यं ननु ज्ञेयपदानां नित्यत्वात् अस्तु वा तद्ज्ञाननिवृत्तया तदा च कत्वमिति मीमांसकमत
विशेषः न चासौ विचारसहः यतस्तस्मै त्वादाणि कस्याननुभावकत्वं उच्यते ॥ ताविषयतायास्तत्कार्यताया वच्छेदकत्वात् सर्वम
नापदोषः कार्यताविषयतायां निरूपितत्वे विशेषणतया न नत्वाक्षतेरिति चेत् एषा कार्यत्वित्ते शक्तिः लौकिकलिङ्गस्यैव कार्यतायां
कार्यत्वविषयकत्वावच्छिन्नजनकातागर्भः वच्छेदकतापर्याप्तिप्रवेशाच्च न घटादीनां कार्यतावाचकत्वं प्रसंगवैदिकसिद्धानुकार्यसाकार्यत्वादिशि

विषयकत्वावच्छिन्नजनकातागर्भः वच्छेदकतापर्याप्तिप्रवेशाच्च न घटादीनां कार्यतावाचकत्वं प्रसंगवैदिकसिद्धानुकार्यसाकार्यत्वादिशि

श. वा.
६

त्वनिवेशेणो रवादाह असुवेतियप्रकारकज्ञानजनकतावच्छेदकोभूतशक्तिमत्तत्त्ववाचकत्वमित्यर्थः लाक्षणिकस्यानुभावकत्वप्रथमतोदूषणं निमित्तं
मतेरु निदुर्वारत्वात्तत्रापि गंगयाघोषरत्नादौ शिररत्निर्घोषरतिवोधादितिभावः कथं तर्हि लक्ष्यार्थस्य शाब्दोनुभवत्पुनमाह तैरिति वाक्यार्थेति गंगयाघो
षरत्नादौ वाक्यार्थघटकमर्थान्तरं घोषादि तद्वाच्यो घोषादिपदं ॥ ॥ ॥ स्पेवतदन्वयप्रतियोगिनः लक्ष्यार्थस्य तीरादेरप्यनुभावकमित्यर्थः सर्वशक्त
घटितवाक्यानुरोधेन पदस्य शंकार्थान्तरविषयतानिरूपितस्वशक्यार्थविषयताशालिशाब्दबोधप्रतिकारणत्वं एकपदाच्छाब्दबोधवारणायोयेयं न
मेवपदार्थोपस्थितिद्वाराशक्यार्थानुभवेशक्तस्यैवलक्ष्यार्थानुभवेलाक्षणिकस्यापि हेतुतायादुर्वारत्वात् तत्रापिशक्तिरावश्यकतया
वाचकतापत्तेः पदार्थोपस्थित्याऽन्यथासिद्धत्वेशक्तस्यापि तथात्वायातात् नचानुभावकतावच्छेदकशक्त्यभावाद्वालाक्षणिकस्य नानु
भावकत्वसंभवः तैर्वाक्यार्थघटकार्थान्तरवाचकमेवपदं स्वार्थस्यैवतदन्वयप्रतियोगिलक्ष्यार्थस्याप्यनुभावकमुपेयतरतिव्यचं ए
वं प्रतिगंगायाघोषरत्नादौ घोषादिपदस्यापि गंगातीरादिरूपांथानुभावकतावच्छेदकशक्तिमत्त्वेन तद्वाचकतापत्तेः लाक्षणिकस्य
ननुभावकत्वेशक्तपदाघटितधूमादिति हेतुवाक्यादन्वयानुपपत्तेश्च तत्रधूमादिपदस्य तानेर्विभक्तेश्च तत्राप्येलाक्षणिकत्वान्
त्रनेत्यादिधस्वलक्ष्यार्थविषयताशालिशाब्दबोधप्रति तदनुपगमेप्यक्षतेलाघवेन शक्यत्वेन तदन्वयप्रतियोगिलक्ष्यार्थान्तरविषयतात्वाभादिति
भावे घटादिपदस्य काण्तावाचकत्ववारकवर्त्मनाघोषादिपदानां तीरादिवाचकत्ववारणसंभवादाह लाक्षणिकस्येति तत्रेति विभक्तेरेव तानशा
प्यत्वेलाक्षणापक्षे नीलादिति हेतुर्वोध्यः लक्ष्यार्थस्यानेनुभवमालंब्य शंकाते अथेति न प्रवेशति एतेन लाक्षणिकस्यानुभावकत्वेशक्त्यभावरू
पवाधकं गंगापदघोषरत्नयोस्तीरादिवाचकत्वापत्तिश्चोहता ॥ ० ॥

क. टी.

रामः
६

अपित्विति एतच्च विभक्त्या च वचनयानरूप्या मरुत्पदमावलाभाय तेन बोधे तीरप्रकारतानिरूपित्वेयत्वं प्रकारतानिरूपितबोधविशेष्यता
 त्वलभाद्विधौ गंगायाम्बुद्वयत्वादिभिरुपनिवृत्तिः तीरप्रकारं तायां न्यायमते शब्दबोधो यत्वं न तु मीमांसकमते इति विशेषः लक्ष्यस्मृतिरेव नानुभ
 वंशतिपक्षे पूर्वाज्ञानं यती स्मृततत्काकोक्षघोषानुभवस्यानुपपन्निरिति तु मिश्राः न्यायमतेपि तीरं शृणोमीति न प्रत्यय इत्याह लक्ष्यार्थस्येति ।
 विधाविनिजैभेनिसूत्रं परौ पुरुषार्थाभिन्नः लक्ष्यः पदार्थो न विधेय इति तदर्थः स्मरणेति मीमांसकैः सामान्यलक्षणा नुपगमादिति भावः न
 अथ लक्ष्यार्थस्य नशाब्दबोधे प्रवेशः अपितु स्मृतस्य तस्य समुच्चिन्नाह तपदार्थैरसंसर्गाग्रहमात्रं तथा च नानुपपत्तिः न च ल
 क्ष्यार्थस्य शाब्दबोधविषयत्वानुपगमे तदुपरागेण शृणोमीत्यनुव्यवसायानुपपत्तिरिति वाच्यं इत्यत्रात् विधेये परागेणे च त
 था प्रत्ययात् लक्ष्यार्थस्य शाब्दबोधविषयत्वेपितस्य विधेयतया भानानभ्युपगमात् विधौ न परः शब्दार्थ इति सिद्धांतादिति
 चेन्नमंचाः क्रौशंतीत्यादौ लक्ष्यार्थमंचस्त्वपुरुषादेः शाब्दबोधविषयताया आवश्यकत्वात् अतथा पूर्वा ननु भूतस्य पुरु
 षादेः प्रतीत्यनिर्वाहानु अननुभूतस्य स्मरणासंभवात् समानप्रकारकत्वमात्रेण शाब्दबोधपदार्थोपस्थित्यादेः कार्यका
 रणभावमुपगच्छतां मीमांसकानां शाब्दबोधे योग्यतावलेनापूर्वार्थस्य भानेन लक्ष्यार्थस्य शाब्दानुपगमे पूर्वस्यापितस्य प्रा
 तीत्युपपत्तिरिति तद्विषयकशाब्दत्वात् न प्र ॥ नुमीमांसकमते अर्ध्वपुरुषादेः शाब्दबोधो दुर्धर एव कारणभावादि त्मत आह समाने
 तित्वा क्षणिकेतरस्य लक्ष्यार्थानुभावकत्वे गौरवात् तदाच केतरस्यापितदर्थानुभावकत्वप्रसंगाच्च लाक्षणिकस्यैव लक्ष्यार्थानुभावकत्वं वाच्यं न
 या च द्वा क्षणिकस्य तदासकतापत्तिर्दुर्वीरेवेति भावः इदानीं सामर्थ्यरूपशक्तिपदार्थं हषयति तद्विषयकेति ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

श. क.

अवस्थिति तत्र तदधर्मिकभिराकांक्षत्वं ज्ञानदशायां शाब्दबोधवारणायेत्यादिः ईदृशेति साकांक्षपदज्ञानेन शाब्दबोधजनने इति ज्ञानजन्यत्वार्थो
 पस्थितेः सहकारितया पदार्थोपस्थितिप्रतिशक्तिज्ञानस्यावश्यं हेतुत्वेपिशक्तिमत्वपुरस्कारेण पदादेः शाब्दबोधहेतुत्वे यत्किं विरहात्कथं पदा
 दावतिरिक्तशक्तिः स्यादिति भावः एवं च इति ज्ञानस्य शक्तिमत्त्वेन कारणत्वे मानाभावान्न द्विषयकशाब्दबोधकतावच्छेदको भूतशक्ति
 मज्ञानप्रकोरतापन्नत्वावच्छिन्न इति ज्ञानकधर्मवत्त्वावच्छिन्नमित्यपि प्रसक्तं अपभ्रंशादपि शाब्दबोधोदयाद्यभिचारवारणाय तत्र तज्ज्ञाने
 ति शक्तिविशेषपुरस्कारेण तद्वाचकपदस्य तज्ज्ञानस्यवानहेतुतासंभवविशिष्यतत्र तदार्थान्विततत्र तदर्थबोधे तत्र तदसाकां
 क्षतत्र तदज्ञानत्वेनावश्यककारणतयेवोपयत्नो ईदृशकार्यकारणभावस्य नियुक्तिकत्वात् इदं तु तत्त्वं तीरं दीर्घादि
 पदजन्यबोधविषयतासत्त्वेपि तदंशेषु द्विविषयत्वत्वादि नैव तादृशविषयत्वादि प्रकारकत्वमीश्वरेच्छायां मुपगम्यते न तु
 गंगादिपदजन्यबोधविषयत्वत्वादिनापि तत्र प्रकारकत्वमानाभावान् तदनभ्युपगमेपितस्याः सर्वविषयकत्वात् ॥
 धातात् न च तथा ॥ शक्तिस्वीकारेण सापि वाचकत्वापत्तिरित्युक्ताः लाक्षणिकापभ्रंशयोः संकेतशक्तिपक्षे वाचकत्वापत्तेरुक्तत्वात्
 मुद्दिधीर्घराह इदं चिति सीरादाविति तीरं गंगापदजन्यबोधविषयत्वे च्छाकारो नोपगम्यते येन तीरादिविशेष्यतानिरूपितप्रकारताव
 द्देदकपठकतया बोधांशुगंगापदजन्यतावगाहित्वेन गंगादिपदस्य तीरादिवाचकत्वमाशङ्क्येति किंतु तीरबोधविषयो भवत्वित्याकारण
 वेत्यर्थः श्वमपभ्रंशेपि मानाभावादिति न च प्रवाहो गंगापदजन्यबोधविषयो भवत्विति च्छाकारे किं मानमिति वाच्यं पदानां कुत्रचिदे
 दशक्तिः कुत्रचिनुनेति वाच्यं वाच्यवस्थासिद्धयेत्यर्थे तत्र तदज्ञानत्वं तत्र तत्र पदजन्यबोधविषयतात्वेन अन्यत्र तु शुद्धबोधवि

क. ३.

व्ययतात्त्व
रामः
७

विषयताप्रकारकत्व... विशेषस्य श्रवणात् अर्थानामपभ्रंशवाच्यत्वारणाय शुद्धबोधविषयतात्वेन विषयताया अप्या वश्य
 केतया दीप्तोक्तव्यवस्था... नवार्थवाचकारतिमतमप्यनादेयं तादृशविशेषपुरस्कारेण शक्तिग्राहकं चलाघवोपट्टितं को
 शाधेवयनुरेवंसति... नस्यासाक्षात्कारणताया व्यवस्थापितत्वात् न वेदस्थलाक्षणिकानां वाचकत्वं प्रसज्यते पदार्थोपस्थितिप्र
 भगवतात्पर्यस्यावश्यकत्वे तदादाय वेदस्थलाक्षणिकानां वाचकत्वापत्तिरिति तत्रुच्छब्दस्वातंत्र्ये मणिकृतैव पदनात्पर्याप्रयोज
 कत्वोक्तेः वस्तुतस्तु तात्पर्यज्ञानस्य साक्षात्कारणताया व्यवस्थापितत्वात् न वेदस्थलाक्षणिकानां वाचकत्वं प्रसज्यते पदार्थोपस्थितिप्र
 जकविषयताया एव शक्तिसंबंधत्वोपगमात् न चैवं लौकिकलाक्षणिकेष्वपि भगवदिच्छायास्तत्पदजन्यबोधविषयतात्वेन तादृश

सति बोधांशो गगापदजन्यतानवगाहितया सर्वविषयकत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं तीरादिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकार
 तावच्छेदकघटकतया तदनवगाहित्वेपि बोधांशोस्वातंत्र्येण तदवगाहित्वोपगमात् तथा च तत्पदजन्यबोधविषय
 विषयतादिप्रकारकत्वं स्वीकर्तुं शक्यं लक्ष्यार्थरत्निविषयतायाः पदार्थोपस्थित्यप्रयोजकत्वोपगमेन सामंजस्यादि तात्त्वावच्छि
 निवाच्यं तेषां भगवदुच्चरितत्वेनेच्छायास्तत्पर्यत्वात्संभवात् शक्तित्वे च तादृशविषयतायाः पदार्थोपस्थित्यप्रयोजकताया दुर्वारत्वात् स्वा
 तंत्र्ये गतिरीरबोधविषयः गगापदजन्यबोधश्च शक्तिसमूहात्वेन नेच्छायां तीरबोधांशो गगापदजन्यतानवगाहित्वेपि तीरांशो बोधविषय
 त्वबोधांशो गगापदजन्यत्वोभयविषयकत्वात् द्वित्यर्थः तत्पदेति न च तत्पदोत्तरकालीनबोधविषयत्वत्वावच्छिन्नप्रकारतागर्भसंबंधसं
 भवात् न च तद्विशाने व्यर्थ इच्छाप्रकारतावच्छेदकताया अनतिप्रसक्तत्वादिति वाच्यं आधुनिकसंकेतस्त्वैतदृशविशेष्यतायाः संबंधा

इति प्रत्यात्तरित्वात् संसर्गात्वावच्छे
 इति कथमिति ना।

श. वा.

यंपरंपरासंबंधं विशेषणरूपेण संबधतायां मानाभावादाहर्श्वरेच्छेति तादृशविशेष्यतावत्वस्येति तत्पदजन्यवोधविषयतावच्छिन्नप्रकारानि
 रूपितविशेष्यतावत्वस्येत्यर्थः तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपकविषयतात्वावच्छिन्नप्रकारानिरूपितवोधनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितजन्यत्वनिष्ठाव
 च्छेदकतानिरूपितत्वसंबधावच्छिन्नावच्छेदकेतासंबधेनेच्छावत्वं श्वरेच्छीयतादृशावच्छेदकत्ववाघटादिक्त्वनातिप्रसंगान्तराणि
 कापभंशोक्तीचकत्वातिप्रसंगः सर्वसर्वाथवाचकाश्चेद्वटपदादेर्घटकर्मकानयनवाचकत्वापत्तिव्यंजयन्स्वमतेतामुद्धरति उक्तरीत्येवेति।
 अन्वितान्वयादेः तत्पदजन्यवोधविषयतात्वावच्छिन्नप्रकारानिरूपितविशेष्यत्वानुपगमेनेत्यर्थः शक्तिज्ञानाविषयस्य शब्दबोधोधावि
 न्नप्रकारानिरूपितविशेष्यतासंबधेनेश्वरेच्छावत्वस्येश्वरेच्छानिरूपिततादृशविशेष्यतावत्वस्य वातन्युद्दृशक्यतारू
 पेभ्यानातिप्रसंगः उक्तरीत्येव घटादिपदजन्यवोधविषयस्य घटान्वितकर्मत्वान्वितानयनादेर्घटादिसंसर्गस्य च ता
 दृशबोधविषयत्वप्रकारकेच्छाविषयत्वेपि घटादिपदावाच्यत्वमुपपादनीयं अन्विताभिधानवादिनस्तुपदार्थसंसर्ग
 स्यापिवाच्यतास्वीकुर्वन्ति तन्मते इतरान्वितघटो घटपदशक्यः इत्येतादृशमेव शक्तिज्ञानं शाब्दबोधप्रयोजकं घटो घ
 टपदशक्य इत्याकारकां न्वयांशानंतर्भावे ॥ (षयत्वनियममुपगच्छतां भटानां मतमुत्थापयति अन्वितेति तंथात्वेशाब्दबो
 धप्रयोजकत्वे अन्वयांशुति संसर्गतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मपुरस्कारेणैवान्वयस्य शक्यतावच्छेदककीटौ निवेशः नतु संबधत्वेन तेन
 शाब्दबोधेन संसर्गतावच्छेदकभानानुपपत्तिः भट्टमतं ह यति अत्रेति स्वतंत्रेति घटत्वं घटपदकच्यमिति ज्ञानाद्घटत्वोपस्थितिः घटपद
 वाच्यो मेय इति ज्ञानानुपपत्तिना घटोपस्थितिः विश्ववलोपस्थितिरित्यर्थः घटे घटत्वे च निधर्मितावच्छेदकशक्तिज्ञानादित्यर्थ इत्ये

के बुद्ध्यां मेय इति ज्ञानानुपपत्तिना घटोपस्थितिः विश्ववलोपस्थितिरित्यर्थः घटे घटत्वे च निधर्मितावच्छेदकशक्तिज्ञानादित्यर्थ इत्ये

नजन्मघटाद्यवच्छिन्नकर्मविशेषात्तद्विधिनिश्चयतिरिक्ताशयः संसर्गतावच्छेदकस्य शाब्दबोधे मानसतेष्वाहवस्तुतस्त्विति इत्यंचकार्यतावच्छेद
नशक्तिग्रहस्य तथा तद्विधिनिश्चयतया पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत
या शाब्दबोधान् प्राक् शक्तिग्रहस्य तद्विधिनिश्चयतया पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत
र्थस्य प्रागनुपस्थितत्वेऽपि रतरपदार्थत्वादिना सामान्यधर्मप्रकारेण तद्विधितस्य तदन्वितघटादेः प्रागनुपस्थिति संभवेन तत्र शक्तिग्र
हस्य सुघटत्वात् वस्तुतस्तु पदार्थांतरमनंतर्भावकेवलान्वयांशां तर्भावेन शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधप्रयोजकतोपेयापदार्थांतरस्य
पदंतरत्वं भवत्यतएव तदंशां तर्भावेन शक्तिग्रहस्यानुपयुक्तत्वात् नचान्वयस्य पदवाच्यत्वे तदंशे शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधेऽप्यो
गित्वेवमानाभाव इति वाच्यं तद्विषयकशाब्दबोधप्रतिवृत्तिज्ञानजन्यतदनुपस्थितिहेतुतायाः सामान्यतएव कृत्वा तद्विधिनि
नादनुपस्थितौ तस्य शाब्दबोधविषयत्वासंभवात् अन्वयांशे शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधेऽप्योपेक्षणीयत्वात् संसर्गतावच्छेद
विषयतायास्तादृशोपस्थितिजन्यतावच्छेदकत्वे गौरवात् अत्र वदंति सामान्यतस्तद्विषयकशाब्दबोधेऽप्योपेक्षणीयत्वात् संसर्गतावच्छेद
स्थितिविधेर्न हेतुत्वात् तत्र तद्विधिनिश्चयतया पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत
णशाब्दबोधोपापत्तेः किंतु तद्विधिनिश्चयतया पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत
यवन्ति तत्रान्वयनिवेशे संसर्गतायाः शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत
कत्वासंभवात् तद्विधिनिश्चयतया पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत

एवं च तत्सं ॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥

शक्तिलक्षणात्तरत्वं न च तद्विधिनिश्चयतया पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत

दयोर्मिथो वि. शा. श. षण्भा. भेदेन कारणताभेदापत्तेः ॥ उपस्थितेः ॥ घटोपस्थितेः ॥ कारणतावच्छेदके इति ॥ शाब्दबोधमित्यादिः पदे घटपदे घटपदे वा त

सर्गकबोधस्य किंचिद्व्यभिचारप्रकारेण तद्विषयकत्वाभावाद् द्विज्ञानात्तदनुपस्थितावपितत्सर्गकशाब्दबोधः संभवत्येव वस्तुतस्तु
 शक्त्या लक्षणया नोपस्थितस्य तत्रार्थस्य शाब्दबोधभावाद् भयविधत्तदर्थोपस्थितेरेव तद्विषयकशाब्दबोधे हेतुता वाच्यता
 दृशोपस्थित्योश्चानुगतानतिप्रसक्तस्य कारणतावच्छेदकस्यागुरोर्द्वैवचतया व्यभिचारवारणाय शक्त्यादिज्ञानजमोपस्थिति
 जन्यतावच्छेदककोटौ तत्रत्कारणा व्यवहितोत्तरत्वनिवेश आवश्यकः इत्यंचरत्यनुपस्थितस्यापि संसर्गस्य शाब्दबोधोपगमे
 व्यभिचाराप्रसक्त्या न्वयस्य पदवाच्यत्वेऽपि न किंचिद्व्यभिचारमिति किं तत्र त्रिकल्पनेन एव तद्विषयकशाब्दबोधे द्रष्टव्यत्वं पदज्ञानज
 न्यतदुपस्थिति तन्नाशकपदज्ञानजन्यतदुपस्थित्योर्द्वयोरेव हेतुता वाच्यता परस्परजन्यव्यभिचारस्य वारणाय त
 त्रत्कारणानंतर्यस्य तत्रत्कारणजन्यतावच्छेदके प्रवेशधोर्भेदपदार्थद्वयसंसर्गावगाहिवोधे त्रिज्ञानजन्यतदुपस्थित्यभिव्य
 चाप्रसक्त्या न्वयस्य पदवाच्यत्वमप्रामाणिकं न च शक्तिलक्षणा योर्द्वित्वेनानुगमसंभवात्तदभयविषयकज्ञानजन्योपस्थि
 त्योरेकस्यैव हेतुतयानोक्तव्यभिचारप्रसक्तिरिति वाच्यं उभयसाधारणत्वं त्वस्य अनुगतस्यैव वचनान् यत्र शक्तिविषयक
 ज्ञानजन्यतदुपस्थित्येवैव शक्तिलक्षणाधीनपदार्थोपस्थित्योर्नुगमसंभवः घटशक्तं घटपदमित्येतादृशशक्तिः ॥ ० ॥

स्यपि भानस्वीकारेनानुपस्थितिरित्यत्र आह वस्तुत इति ननु शक्तित्वावच्छिन्नसंसर्गिकविषयतानिरूपितपदनिष्ठप्रकारतानिरूपितार्थविशेष्यता

श. वा. १०

एवमिति परं शास्त्रेतरधर्मिकेपदायांन्यतरप्रकारकवाच्यत्वंवाचकत्वान्यतरसांसर्गिकज्ञानत्वेनानुगमेत्वाह अर्थधर्मिकेति कयोरिति घटाघटपद
 षयताप्रयोजकत्वात्तदुक्तपदज्ञानतद्व्याप्तिकपदज्ञानानात्मकतयातज्जन्योपस्थितेःशाब्दबोधजनकत्वेच्छापत्तसंभवात् नच
 किंचिन्निरूपितत्वोपरक्तशक्तिविषयताप्रयोज्यतदर्थविषयताकोपस्थितित्वेनशाब्दधीप्रयोजकत्वोपगमान्नायमतिप्रसंगः उ
 क्तज्ञानीयशक्तिविषयतायाःकिंचिन्निरूपितत्वविषयतानिरूपितत्वविरहादितिवाच्यं एवमपिघटकालीनायापटसिनिरूपित
 क्तिसूदत्तपदमितिज्ञानजापघटाद्युपस्थितेरव्यावृत्तेः अथकिंचिन्निरूपितत्वेनशक्तिविषयतायादृशकारणतावच्छेदिका
 तादृशकारणताप्रतियोगिकप्रकृतार्थविषयतावच्छिन्नकार्यताशालित्वेनपदार्थोपस्थितेर्हेतुत्वोपगमान्नायमतिप्रसंगः श
 क्यशेउदासीनस्यपटनिरूपितत्वादेरभानेपिघटकालीनशक्तिरूपघटीयपरेपरासंबंधविषयकपदज्ञानस्यघटादिस्मार्कताः
 यातस्मृतिजनकतायापटादिनिरूपितत्वविषयतानिरूपितत्वस्यशक्तिविषयकत्वेनिवेशादितिचेद्वंसतियत्रघटादेः श
 क्तत्वंसंबंधेनपदांशेप्रकारतातज्जन्योपस्थितिर्नोपिघटादेःशाब्दबोधोत्पत्त्यात्तदनुपपत्तिर्दुर्वीरेव तत्रपदांशेऽर्थसंसर्गतया
 शक्तेर्भानेशक्तावर्थस्यनिरूपितत्वरूपसंबंधांतराभानात् वस्तुतोघटत्वाद्युपस्थाप्तिसिद्धवाचकाद्वादिपदादुक्त्याऽभ्रंजस्यघट
 घटपदायोः ॥ ययोश्चेतिब्राह्मणीविभेत्पदो ॥

त्वादिप्रकारकबोधवारणाय ॥

॥ १ ॥

क. दी.

१०

कालिकादिसंबंधस्य चाकांक्षयात्तद्विजयतावच्छेदककोटीप्रायशो प्रवेशान्तेन संबन्धेन बोधापत्तिः एवकारेणान्वयांशो शक्तिव्यवच्छेदः उडपग
 तद्धर्मप्रकारकशाब्दबोधशक्तौ तद्धर्मविशिष्टनिरूपितत्वावगाहित्वेन शक्तिरान्वयोपयोगितावाच्या तथा च संबन्धि शक्तत्वा
 षगाहिनीलक्षणाग्रहस्य तेन रूपेणासंग्रहादननुगमेन व्यभिचारप्रसक्तयोक्तकार्यकारणभावे कारणानंतर्यप्रवेश आवश्यक
 एवं शक्तिज्ञानमुभयविधं विविगमना विरहाक्काब्दबोधप्रयोजकं पदेऽर्थवाचकत्वावगाह्यर्थे पदवाच्यत्वावगाहित्वोरपि ना
 नुगमसंभवः वाच्यत्ववाचकत्वयोः शक्तिप्रतियोगित्वशक्त्याश्रयत्वरूपमिथोविलक्षणसंबन्धरूपतयानुगतानतिप्रसक्त
 पामावान् संबन्धत्वादिनानुगमेतदीयकालिकादिसंबन्धज्ञानादर्थधर्मिकपदवाचकतायाः पक्षधर्मिकार्थवाच्यतास्तश्च ज्ञा
 नाच्छाब्दबोधापत्तेः तज्ज्ञानोपस्थित्योरपि परस्परजन्यबोधे व्यभिचारः एवं लक्षणाज्ञानमपि पदेऽर्थसंबन्धिवाचकतावगा
 हितयाऽर्थे पदवाच्यसंबन्धितवगाहितया च द्विविधं शाब्दबोधप्रयोजकं तदधीनोपस्थित्योरप्यनतिप्रसक्तरूपेणानुगमा
 संभवेन परस्परजन्यबोधे व्यभिचार इति चर्च्यतां वच्छेदकगर्भे तत्र तत्कारणानंतर्यप्रवेशो ध्रुवरत्नवधेयम् अथ च तत्र
 स्थितस्यापि पदार्थद्वयसंसर्गस्य पदार्थद्वयत्वोपगमे संबन्धभावेन नियामकाभावात्सर्वत्रावाधि न्यायवत्त्वभा
 नापत्तिरिति चेन्न कयोश्चिदर्थे संबन्धेन स्वार्थान्वयबोध एव साकांक्षतया आकांक्षज्ञानस्यैव पदार्थद्वयसं
 र्गभाननियामकत्वान् ॥

मपिसामान्यरूपेणान्वयस्य साकांक्षतावत्त्वभावात्तया पदार्थसंसर्गविधयान्ते त्रैकैकस्यैव भानात्कचिन्कस्मिन्निमित्तनियमप्रसंगे

श. वा
११

ज्ञाननियामकत्ववश्यकत्वादिभिः पदार्थतावच्छेदकसंसर्गस्य त्रित्वभ्यत्वं सूचयित्वाह पदार्थद्वयेति यथा पार्थ एवधनुर्धरस्योऽप्यन्ययोग
 व्यच्छेदयोः संबंधः तत्र च तद्विशेषितभेदस्यान्यत्रान्वयार्थस्वरशक्तेः सिद्धांतित्वात् तस्य उपलक्षणत्वस्य द्रव्यत्वाद्यविशेषेणेति नियमानुपपत्त्या।
 ययोश्च पदयोर्नासासंबंधेन स्वार्थान्वयबोधे आकांक्षातज्जन्यशाब्दबोधे संसर्गविशेषतात्पर्यज्ञानरूपकारणवत्त्वादेव संबंधमाननि
 यमोपपत्तेः भुक्तमन्वयांशो शक्त्युपगम एकैकस्यैव पदार्थसंसर्गस्य संसर्गविधया क्वचित्कस्यचिद्ज्ञानमिति अनियमनसामान्य
 रूपेणैवान्वयस्य शक्यकोटावतर्भावनीयतयोक्तस्यैव संसर्गमाननियामकत्वात् ॥ कुं ॥ न च संसर्गविशेषानुपस्थितौ तात्पर्यज्ञाना
 संभवेन तदपस्थितेश्च वश्यत्वं तथा तद्दीचरसंस्कारोद्दीधार्थमेव तत्र त्रित्वज्ञानमप्येक्षितमिति वाच्यं ॥ उद्दीधर्कातरोपस्थितेदि
 संसर्गे तात्पर्यग्रहसंभवात् तत्र त्रित्वज्ञानस्यानपेक्षितत्वात् तस्माद्दृष्टत्वं गोत्वविशिष्ट एव घटगवादिपदस्य शक्तिः पदार्थद्वयसंस
 र्गत्वाकांक्षाक्लृप्त्येवेति स्थितं ॥ कुं ॥ घटपदस्य पदार्थतावच्छेदकीभूतघटत्वादिविशिष्ट एव शक्तिर्ननु घटत्वोपलक्षिते घट
 त्वादेरूपलक्षणत्वे तस्य द्रव्यत्वकंबुग्रीवादिमत्वाद्यविशेषेण घटादिपदाद्द्रव्यत्वकंबुग्रीवादिमत्वादिना नबोधः अपि नु घट
 त्वादिनैवेति नियमानुपपत्तेः ॥ कुं ॥ अथ घटत्वादेरिव द्रव्यत्वादेरपि वैशिष्ट्यस्य घटादौ सत्त्वाद्घटादिपदशक्तौ वपि घटत्वादि
 सामानाधिकरण्यात् ॥ ०

क्त. टी.

नौतेतुः घटत्वविशिष्टशक्तिरित्यत्र सप्रम्या त्रित्वार्थकतया पर्यवसन्नं घटत्वसमानाधिकरणशक्तिरित्यर्थं मालं व्यशक्ते अथेति यत्र घटत्वे
 वैशिष्ट्यात्प्रयत्नः शक्तिरित्यर्थनिराकरणमिति तन्न घटत्वसमानाधिकरणरूपवैशिष्ट्यवदितिलेखविरोधान् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शमि.
११

त्रिष्वेति नञ्जात्याकृतित्यक्तयः पदार्थरतिरुक्ते आकृततावपि शक्ति कल्पना तद्विरोधरतिवाच्यं यथक्तेनस्यसमाधास्यमानत्वात् शब्दाश्रयत्वोप्रलक्षि-
 तेगगनपदशक्तेः शब्दाश्रयत्ववारणायवाच्यत्वैसतीति अवयवसंयोगरूपाकृतित्वारणात्वाच्च त्रित्वेसतीति नचपरंपरायात्कालिकादिसंबंधेनचत-
 स्यांअपिवाच्यत्त्रित्वमितिवाच्यं सर्वाधारतानियामकान्यसंबंधेनत्रित्वस्यनिवेशत्वात् परंपरायाश्चत्वनियामकत्वात् स्थूलैरधनिअतिव्याप्ति-

यवैशिक्ष्यवद्व्यत्वादि वैशिक्ष्यस्याप्यसततयाघटत्वविशिष्टे शक्तिर्नतुद्रव्यत्वविशिष्टे इत्यस्यकोर्थः अत्रवदंतितद्विशिष्टेश-
 क्रिरित्यस्येतद्धर्मतद्वैशिक्ष्यतदाश्रयेषुत्रिष्वेवशक्तिरित्यर्थः घटादिपदशक्तिमतिद्रव्यत्वादि वैशिक्ष्यसत्त्वेपिद्रव्यत्वादौशक्ति-
 विरहाज्ञेषामुपलक्षणताघटत्वादौतत्सत्त्वाच्चतेषांविशेषणता एवंचप्रवृत्तिनिमित्तेपिशक्तेस्सत्त्वात्स्यापिनायतयाश्रय-
 त्वेसतीतिवाच्यत्त्रित्वेसतिवाच्योपस्थितिप्रकारत्वमितिप्रवृत्तिनिमित्तलक्षणवाच्यत्वैसतीतिविशेषणतात्त्वात्तद्वैशिक्ष्या-
 कृतित्यक्तयःपदार्थरतिरुक्तयः तद्वैशिक्ष्यादिजातेर्गवादिपदार्थताच॥कु॥उपपद्यतेअथघटशब्दात्तद्वैशिक्ष्या-
 कारिकायामगवदिद्धायावोधविषयतात्वेनवोधविषयतानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेषणतात्त्वात्तद्वैशिक्ष्या-
 दौविष ॥ श्रीमतेरामानुजायनमः

कारणायतृतीयं नचैवमिति किञ्चनादिपदार्थाप्यतिप्रकारत्वंतत्रासतमितिवाच्यं भ्रमानधीनप्रकारतायासुपादानात् वस्तुसुखदवाच्य-
 त्वेतत्पदवाच्येतिचैवमिति सुखविषयता नित्यतायातत्पदशक्तिप्रयोज्यतासर्गिकविषयतातन्निरूपितप्रकारताश्रयत्वं तद्वैशिक्ष्यादिमि-
 त्तत्वंशब्दस्यशब्दवाच्यतेयांवाच्यत्प्रवृत्तिनिमित्तत्ववारणायतत्पदवाच्यत्वनिवेशः गवाद्याकृतेरपिद्रव्यादिपदवाच्यतदवयवत्वो-
 पलक्षणात् ॥ १ ॥

श. वा.
५२

निवृत्तहारणात्प्रतिपदं सुखं निवृत्तप्रवेशः विशेष्यदत्तप्रवेशाद्दध्यादिपदवाच्यदधिद्व्यणुकादिदृतेर्दध्यादिपदवाच्यत्रसरेण्वादौभाति।
व्यामिः जुष्यादिपदजन्यबोधिलोमत्वादेर्धर्मिविशेषणतयाभासमानलोमाद्यंशेप्रकारतयाऽतिव्यामिरतोमुख्यविशेष्यतानिवेशः लो
मादिपदप्रयोज्यलोमादिरूपमुख्यविशेष्यांशे लोमत्वादिसंसर्गभानमादायलोमत्वादावतिप्रसंगोऽतस्तत्पदशक्तिप्रयोज्यत्वंसंसर्ग
विषयताविशेषणं यश्चादिपदलक्षणया लोमत्वादिनालोमादिमुख्यविशेष्यकबोधजननात्तत्पदप्रयोज्यतामात्रत्वेतिवेशतत्र
प्रसंगोऽतस्तत्पदशक्तिनिवेशः तत्पदशक्तिप्रयोज्यमुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतानिवेशेदधिद्रव्यमिद्विवाक्यजन्यबोधेदधिपदश
क्तिर्मुख्यविशेष्यतयाभासमानेर्दध्यादेशेद्रव्यत्वादिनाप्रकारेदध्यादावतिव्यामिरतः तत्पदशक्तिप्रयोज्यत्वंसंसर्गविषयतानिवेशः नच।
मुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायां तत्पदशक्तिप्रयोज्यत्वंनिवेशादेवतद्दीर्घवारणसंभवात्संसर्गविषयतानिवेशनमफलेमि
तिवाच्यं इदं दधीत्यादिवाक्यजन्यबोधीयमुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतायादावताप्यवारणान्नचैवंविधविशेष्यदलेमिवे
शे शक्यत्वविशेषणं व्यर्थं आकाशपदशक्यशब्दाश्रयत्वसंसर्गभानस्य तत्पदशक्तिप्रयोज्यत्वाभावेनेवानतिप्रसंगादितिवाच्यं ॥
शब्दाश्रयत्वत्संसर्गविषयतयोः तत्संसर्गेणतत्प्रकारकशक्तिज्ञानजन्यत्वं वक्ष्येदकतया तत्पदशक्तिप्रयोज्यतायाद्वारत्वात् ॥
नचस्वांशेया तत्पदशक्तिस्तत्प्रयोज्यत्वंनिवेश्यतामितिवाच्यं तस्यलक्षणांतरत्वात् तत्राभार्थप्रथमविशेषणमित्याह बोधविशेषर
तिपदजन्यतारूपविशेषणवैशिष्ट्यसूचकं ॥

श. टी.
रामः
९२

वस्तुमात्ररतिलक्षणावाच्यत्वायनिसूचकं समवायेनेति॥ घटो घटपदजन्यबोधविषयतावान्मयत्वित्वाकारकसंकेते घटत्वावच्छिन्ने प्रकारि भवति घटपदजन्य
शाब्दबोधविषयत्वधर्मिपारतंत्रेण घटत्वस्यापि समवायसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वात्मकत्वावच्छिन्नत्वसंबंधेन भानमंगीकार्यमित्यर्थ
घटत्वघटपदाद्बोद्धव्यमितीच्छायां घटत्वादावच्छेदकतासंबंधेन बोद्धव्यत्वभा ने घटत्वविशिष्टस्य शक्यत्वापत्तिरती घटविशेषणतापत्तेति सं

यतामात्रं च वस्तुमात्र एवेति कथं घटपदशक्तिर्घटत्वादि त्रिष्वेवेति। नैर्मम रतिचे दी श्वरेच्छायास्तत्पदजन्यशाब्दबोधविष
यताप्रयोः संबंध एव तत्र तत्पदशक्तिरित्यपदेशनियामकः घटपदाद्बोद्धव्यत्वे तादृशेच्छायां च घटत्वावच्छे
देन बोधविषयत्वमवगाहमानायां समवायावच्छिन्नबोधविषयतावच्छेदकत्वं घटत्वे समवायेन घटत्वावच्छेद्या
त्वं वा बोधविषयतायां संसर्गमर्यादया भासते एवं चाश्रयत्वसंबंधावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितवि
शेष्यत्वं घटस्यावच्छेदकतासंसर्गावच्छिन्ना घटविशेषणतापन्नबोधविषयत्वस्य या प्रकारतामनिरूपितवि
शेष्यत्वं ताकुं॥ घटत्वस्या॥ कुं॥ घटविशेषणतापन्नबोधविषयत्वांशोऽवच्छेद्यत्वसंबंधेन प्रकारत्वं घटत्वस्य घट
त्वबोधविषयत्वयोः संसर्गितया भासमानेऽवच्छेदकत्वेऽवच्छेदकतया भासमानत्वं समवायस्येति त्रितय

स्य विशेष्यताद्वयशास्त्रित्वेनाह घटेति संबन्धघटत्वादेः शाब्दबोधप्रकारतायाः शाब्दबोधविषयतावच्छेदकत्वेऽसंकेतवि मेव घट॥
इत्यन्तं ज्ञानिप्रयत्नकं तन्मि विषयत्वस्य संकेतविषयत्वज्ञानमित्यत्र विषयत्वेऽन्वयात् घटादिपदजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारता
निरूपितावच्छेदकत्विति संसर्गकविषयतानिरूपिताया संकेतीयधर्मितावच्छेदकीभूतघटत्वादिनिष्ठविशेष्यतातस्तानमिति पावत् यद्घटत्वं

सप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्नावच्छेदकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्ननिरूपकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वविषयत्व
 सप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्ननिष्ठत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वेतन्निष्ठावच्छिन्नप्रकारत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्न
 संकेतीयविशेष्यत्वेनिष्ठप्रकारतानिरूपितघटत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालित्वतन्प्रयोजकमित्यभिप्रेत्येवविषयताप्रयोजकसंबंधएवेतिप्रतिज्ञायोप
 हसति त्रितयमेवघटपदजन्यबोधविषयतायामुपयुज्यतइतिविषयतानामितिपूरणायैक्यादिति नन्वाश्रयतासंबंधावच्छिन्नायाबोधविषयत्वविषयता
 याअवच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नयातयाकथमेक्यनवेच्छीयत्वात्तदुभयेक्ययथाहितेनस्यलेआश्रयत्वावच्छेदकत्वादिसंबंधावच्छिन्नविषयताया
 दएवअन्यथाघटत्वघटपदजन्यबोधविषयतावदित्या ॥ दिज्ञानं प्रति आश्रयतासंबंधावच्छिन्नतादृशविषयताशून्यत्वज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वात्

पदजन्यबोधविषयतायाज्ञानमुपयुज्यतइतित्रयाणांवाच्यतोपपत्तिः घटघटत्वसंसर्गेषुसंकेतविषयतानामिथोबैलक्षण्येपि
 तन्निरूपकबोधविषयत्वविषयतायाऐक्या ॥ ॥ च्छत्रैक्यप्रवादःननुसंकेतैक्यात् शक्यशक्यतावच्छेदकशक्तभेदेनापिशं

त्रैःतथेहापितदेएव अन्यथाघटत्वादेसदार्थत्वत्वधटादेस्तदवच्छेदकत्वस्यप्रसंगात् सत्यंआश्रयतासंबंधावच्छिन्नविषयतायाएव
 शक्तैक्याव्यवहारनियामकत्वंनीत्यस्याइत्यर्थात् यद्वासंकेतीययोराश्रयतावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नविषयतयोरेक्येपिब्रह्मतिःविषयतायाआ
 श्रयतासंबंधावच्छिन्नविषयतात्वेनयदार्थत्वस्यावच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नविषयतात्वेनचतदवच्छेदकत्वस्यव्यवहारनियामकत्वात् वस्तुतस्तुद्विर्त
 कत्वात्प्रसंगात्तन्निरूपितप्रकारतयाअपरविशेष्यतानिरूपितविशेष्यतेक्यमतेनेदं वस्तुतस्तुघटत्वादिविषयतानिरूपकविशेष्य
 त्वावच्छिन्नघटादिविशेष्यतानि ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श.का.
१४

रूपितप्रकारतायाश्चैव निरूपितानि शक्तिभेदानुपपत्तेः घटपदादेर्घटत्वादेश्वसर्वस्यैकशक्त्यापत्तैः नन्वेवंपशुरपशुरित्यादौ पदार्थैकदेशयोरर्थान्तरान्वयप्रसक्त्याः साधनैः प्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतावगाहितानसंभवादित्यशक्यतत्रतदनन्वयनियामकमाह तदंशेतिपशुरपशुरित्यादौ शक्तिभ्रमं पदार्थतद्वद्वेकलोमादौ पशुभेदान्वयस्येवत्वादाह शक्तिभ्रममिति लक्षणाग्रहोपलक्षणमिदं आश्रयतासंबंधावच्छिन्नवैयर्थ्यं वद

क-यी

शानुपपत्तेः भगवत्संकेतस्याभेदात् तदंशे आश्रयत्वसंबंधावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतावगाहितानसंभवादित्यशक्यतत्रतदनन्वयनियामकमाह तदंशेतिपशुरपशुरित्यादौ पदार्थैकदेशयोरर्थान्तरान्वयप्रसक्त्याः साधनैः प्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतावगाहितानसंभवादित्यशक्यतत्रतदनन्वयनियामकमाह तदंशेतिपशुरपशुरित्यादौ शक्तिभ्रमं पदार्थतद्वद्वेकलोमादौ पशुभेदान्वयस्येवत्वादाह शक्तिभ्रममिति लक्षणाग्रहोपलक्षणमिदं आश्रयतासंबंधावच्छिन्नवैयर्थ्यं वद

तांमत्तमाह यत्चित्तादीनि धटो नित्यशक्तिनोक्तं घटत्वादेश्वसर्वस्यैकशक्त्यापत्तैः नन्वेवंपशुरपशुरित्यादौ पदार्थैकदेशयोरर्थान्तरान्वयप्रसक्त्याः साधनैः प्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतावगाहितानसंभवादित्यशक्यतत्रतदनन्वयनियामकमाह तदंशेतिपशुरपशुरित्यादौ शक्तिभ्रमं पदार्थतद्वद्वेकलोमादौ पशुभेदान्वयस्येवत्वादाह शक्तिभ्रममिति लक्षणाग्रहोपलक्षणमिदं आश्रयतासंबंधावच्छिन्नवैयर्थ्यं वद

राम
१४

मया भ्रमः अद्यात् शलोमादिमुख्या विशेयक बोधेति आश्रयता संबंधावच्छिन्न बोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपित विशेष्यत्वमित्यर्थः ननु बोधविषयत्वमित्यर्थः

वश्यं निवेशनीयत्वं लोमादि शिष्टे बोधव्यश्रयत्वे वदंति संकेतेऽपि लोमः पदार्थत्वेऽवच्छेदकत्वमेवेति तद्वत्त्वात् लोमादिपदार्थां तरान्वयत्वात् श्रयत्वेऽप्येवता यो गतौ भूतिं त विषयकादवच्छेदकतासंसर्गकबोधविषयत्वप्रकारकसंकेतसाम्यविशेष्यलोमेति ज्ञानालोमादिमुख्या विशेयक शब्दे बोधानुदयेन आश्रयता संबंधावच्छिन्नत्वेन बोधविषयत्वप्रकारतावगाहिताय अवश्यं निवेशनीयत्वात् तत्र च लोमावच्छिन्नविशेष्यकशाब्दबोधस्येतत्संकेतविषयतया ग्रहेणान्यादृशबोधोत्पत्तेरनुभवविरुद्धतयेष्टाद्वैतयोगात् एवं च पदार्थः पदार्थेनास्वेति ननु पदार्थैकदेशेनेत्यत्र पदार्थत्वं बोधविषयताश्रयत्वेन संकेतविषयत्वं तदेकदेशत्वं च बोधविषयतावच्छेदकत्वेन तथा त्वरूपेण तत्रैव शक्यतावच्छेदक इत्युच्येयं ॥ कुं ॥ अथ घटत्वाद्युपलक्षिते द्रव्यपदशक्त्यवगाहिप्रमातो घटत्वादिप्रकारकस्य घटादिपदशक्तिप्रमातः कालिकादि संबंधे मघटत्वादिप्रकारकस्य च शाब्दबोधस्य वारणाय तत्संबन्धेन तद्रूपप्रकारकबोधप्रतितत्संबन्धेन तद्रूपविशेष्यविषयिकाया शक्तिस्तद्विषयकत्वेन प्रकारतानसंभवति शक्तिप्रमात्त्वाद्बोधानुपपत्तेः नापि तत्संबन्धेन तद्विशिष्टेशक्तिविषयतावगाहित्वेन तदर्थः स्यत्वं च त्वान्ननु तद्रूपमिहेशिष्यतद्रूपविशेष्यकत्वावच्छिन्नशक्तिविषयतावगाहित्वेन तदर्थः घटो घटपदवाच्यत्वात् आदिज्ञानस्य

अथ घटत्वादिप्रकारकस्य घटत्वाद्यविशेष्यकत्वाद्द्विशिष्यविशे ॥ ॥ ॥ ॥

यविशेष्यत्वमित्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥

श.दा.
१५

अवच्छेदकतासंबन्धवशात्प्रतिनिर्देशार्थतावच्छेदकत्वापत्तिर्नुवोधाविषयत्वेन संकेतप्रत्यविशेष्यत्वमित्येति बोधविषयत्वेन संकेतविषयत्वय
दार्थतावच्छेदकत्वमित्येति निरूपणार्थतावच्छेदकस्यापि घटत्वादेस्तदवच्छेदकत्वभ्रमाच्छब्दबोधे रथापत्तेराह उपलक्षिते रति तद्

क.टी.
१५

अत्रानुवाचाहेतुतापत्तेः न च तादृशज्ञानमहेतुरेव घटत्वसमवायघटाघटपदवाच्याश्रयाकारकमेव ज्ञानहेतुरुपेयमिति वाच्यं
घटत्वत्वाद्यपदाद्येति दशायां घटादिपदस्य शब्दधीविलयप्रसंगात् नापिशक्तौ तत्रितयविषयतावगाहित्वेन विषयितांशे
तेन संबन्धेनेह हस्तस्वरूपतेः घटत्वप्रकारकत्वज्ञानस्य हेतुता तावता घटत्वत्वाद्यनुपस्थितिदशायां प्रदक्षिपदाच्छब्दबोधो
पदादनेपिसमवायादेः प्रकारत्वासंबन्धेन समवायत्वादिप्रकारेणैव तद्ज्ञानस्योपगतव्याप्तया तदनुपस्थितिदशायां ततः शब्द
बोधानुपपत्तेः तथा च केन रूपेण तत्र शक्तिधीहेतुता अत्रोच्यते ॥ कुं ॥ अथ घटत्वाद्युपलक्षिते द्रव्यपदशब्दे वगाहिप्रमातः
कालिकादि संबन्धेन घटत्वादिप्रकारकघटादिपदशक्तिप्रमातश्च कल्पिकारिसंबन्धेन घटाद्यादिप्रकारकस्य शब्दबोधस्य वा
रगायतसंबन्धेन तद्दर्मप्रकारकशब्दबोधे तत्संबन्धेन तद्दर्मविशिष्टं शेषदवाच्यत्वावगाहितानं कारणं वाच्यं विशिष्टं शेषा
च्यत्वावगाहितं च विशेषणीभूतं तद्दर्मतदीयतत्संबन्धतद्दर्म्यं शेषतदवगाहितं च रूपं वाच्यं ननु तेन संबन्धेन तद्दर्मधर्मितावच्छेदकी
कृत्यतदवगाहितं घटत्वादिकं ॥

संसर्गता ॥

मिति स्वरूपतो धर्मकारकतत्संसर्गकघटशाब्दबोधे घटांशे तत्पदजन्यशाब्दबोधविषयत्वप्रकारतापि तदपि त आश्रयतावृत्तिसंसर्गता नित
पित विशेष्यत्वस्य घटत्वांशे तादृशप्रकारतानिरूपितावच्छेदकत्वसंसर्गता निरूपितविशेष्यत्वस्य संसर्गांशे तथा विधावच्छेदकतावच्छेदक

निरूपितविशेष्यत्वं स्याच्चावगाहिज्ञानकारणं यद्वाघटत्वांशे तत्पदजन्यबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नत्वसंसर्गावच्छिन्नप्रकारत्वस्यने
संश्लिष्टतन्निरूपितवच्छिन्नत्वसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वस्यचावगाहिज्ञानकारणं नचैतादृशावच्छिन्नत्वत्रयस्यकारणत्ववच्छेदकत्वविषय
विशेषणभावे विधिभाविरहः अत्र च्छेदकताया व्यासज्यवृत्तित्वंचान्यत्र ह्येति मितिवाच्यं कार्यकारणभावस्य दंडवत्कामायेत्यपरमं तद्वत्
कारत्वस्यचोपगमात् एतेन घटत्वनिष्ठावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्यस्यैकरूपकज्ञानविशिष्टज्ञानीयत्वोभयसंबंधेन घटत्वत्ववच्छे

धर्मितावच्छेदकीकृत्यद्रव्यादिपदशक्तिज्ञानस्यापिकालिकसंबंधेन घटत्वादिकंधर्मितावच्छेदकीकृत्यघटादौ घटादि
पदशक्तिग्रहस्यापिचप्रमात्वेनोक्तातिप्रसंगावारणात् एवमपि घटत्वाघंशे निर्धर्मितावच्छेदककात्प्रमेयत्वादिधर्मिता
वच्छेदककाच्च घटपद निरूपितवाच्यत्वात्प्रहातत्प्रकारकबोधवारणायस्वरूपतो घटत्वादिप्रकारिके बोधे घटत्वत्वाव
च्छिन्नधर्मिकवाच्यत्वग्रहायेक्षोभेया तथा च घटत्वत्वाघनुपस्थितिदशायां घटादिपदाच्छाब्दबोधानुपपत्तिः नचप
दोशो घटकारकत्वकतात्प्रमेयत्व ॥

तयांशे च्छेदवाच्यत्वस्य चावगाहिज्ञानस्य हेतुत्वेपि ननु किंचिद्धर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्येतादृशज्ञानवाच्यमित्यत आह प्रमेयत्वादीति वाच्यत्वं
नवच्छेदकस्यापि धर्मितावच्छेदकत्वं निष्कृत्य हसंसर्गाकांशे निर्धर्मितावच्छेदककात्प्रमेयत्वादिधर्मितावच्छेदककात्प्रमेयत्वादीति वाच्यत्वं
गीमानात्तत्त्वात् घटत्वत्त्वं च्छिन्नधर्मिकेति यत्तु घटत्वत्वेन रधर्मानवच्छिन्नविशेष्यताकेत्यर्थ इति ननु निर्धर्मितावच्छेदकवाच्यत्वज्ञाना
स्यावाच्यत्वज्ञानेन ननु च्छेदकत्वापत्तेः नचस्वरूपतो घटत्वशाब्दबोधे जातित्वादिनेव घटत्वत्वेन घटत्वविशेष्यकत्वेन ॥ ॥ ॥

श. १६

नकारणत्वमित्युक्तं तस्मिन्निमित्तवच्छेदककोटौ स्वरूपतो घटमानस्यैव शब्दबोधे तथा तद्ज्ञानप्रयोजकत्वात् एतेन शब्दबोधे घटत्वोदे रूपतो भा
ना उरोधेन स्वरूपतो घटत्वो न धर्मिकस्यैव वाच्यत्वज्ञानस्य हेतुतानुघटत्वत्वविशिष्टधर्मिकस्यैव वाच्यत्वज्ञानप्रयोजकस्यास्य घटत्व
त्वभावात् अथवा गित्वात् स्वरूपतः शक्तिविषयताया एव स्वरूपतस्तद्भासकत्वाच्च वाचकत्वांश इति तत्संसर्गावच्छिन्नत्वमवच्छिन्नत्व
विषयताकबोधार्थकत्वप्रकारतानिरूपितसंकेतीयविषयताश्रयत्वेन संबन्धेन घटत्वादिबिशिष्टवाचकत्वं तत्रावच्छिन्नत्वांशस्वरूप
त एव घटत्वादिपदाश्चाघटनिष्ठविशेष्यत्वात् तानिरूपितश्रयत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपितबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतया परंपरयानिरूपितत्वं
तत् तत्रप्रकारतानिरूपितप्रकारतानिरूपितत्वावच्छिन्नत्वसंसर्गतानिरूपितत्वसंबन्धेन घटपारतंत्र्येण घटत्वविशिष्टत्वं स्वनिष्ठावच्छेदकता

शाब्दबोधहेतुः एवं च स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकबोधे वाचकत्वांशस्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकज्ञानस्यैव हेतुत्वमिति घटादिपदजन्यबोधे घटत्वत्वाद्युपस्थितेर्नापेक्षेति वाच्यं एवमपि घटादिपदांशे वाचकताप्रकारकज्ञानस्य शाब्दबोधे घटत्वादि॥

निरूपितावच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकावच्छेदकत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपितजन्यतासंबन्धावच्छिन्नप्रकारताश्रयत्वं अथवा घटनि
ष्ठविशेष्यतानिरूपिताश्रयतासंबन्धावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारताया घटत्वविशेष्यतानिरूपितावच्छेदकत्वसंबन्धावच्छिन्नबोधवि
षयत्वाप्रकारतानिरूपिताय निष्ठविशेष्यतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकत्वसंबन्धावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतया वा परंपरयानिरूपि
तत्वक्रमेण घटादिवाचकत्वं तत्र विशेष्यतांशस्वरूपतो घटत्वमानस्वरूपतश्चिन्तात्पत्तिरिक्तत्वादिनादि उक्तसमवायमानेति शाब्दबोधे स्व
रूपतः समवायमानेत्यर्थः केचित्तु वाचकतासंसर्गेण समवायप्रकारकपदधर्मिकज्ञानकारणं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क. टी.

समः १६

वाचकतावस्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकावच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकावच्छेदकत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपकत्वोद्यविषयत्वप्रकारतानिरूपित
 निष्ठावच्छेदकतावच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वं एवंषदधर्मिकंघटप्रकारकंघटत्व
 रकत्वानवोद्यंत्वं समवायसंबंधावच्छिन्नघटत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वविशेष्यतानिरूपिताश्रयतासंसर्गतानिरूपितवायविष
 यत्वनिष्ठप्रकारतानादि द्वितीयेस्वरत्रिविशेष्यतानिरूपितत्वसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकत्वसंसर्गतानिरूपितवोद्यविषयत्वनिष्ठप्रकारकेत्यादिवाच
 कत्वसंसर्गित्यादयद्यपिघटत्वप्रकारित्वावच्छिन्नघटविषयिताविशेषितवोधजनकत्वंप्रकारकभगत्संकेतविशेष्यत्वं नह्यनस्यहेतुन्वेचय

संबधनयास्वरूपतःसमवायभानप्रयोजकतायावाच्यतयासमवायवाचकेतात्तौनेचवाचकर्ताशेचस्वरूपतःसमवायस्यप्रकार
 त्वासंभवेननित्यसंबंधत्वरूपेणसमवायत्वेनैवसमवायोवगाहितायाउक्तसमवायभानप्रयोजकत्वस्योपेयतयातदनुपस्थितिः

रत्वंशेवोद्यविशेकारकन्नघटविशेषितविषयताविशेषणतापन्नप्रकारतांशेविशेषणतयाविषयत्वरूपवाच्यत्वं तिदशा ॥
 रूपवत्त्वानेचनप्राम्यशाब्दधीप्रकारतानिष्कामकमितिसंभवति नयापिघटत्वावच्छेदेनघटपदवाच्यत्वज्ञानहेतुविघटत्वांशेवोद्यविशे
 षणधर्मिविषयितावच्छेदकत्वरूपशक्यतावच्छेदकत्वभानमेवतत्रतज्ञाननियमकंउत्तेशतौत्पेपित्वन्मते
 विषयितायांघटविषयकत्वांशनिवेशाधिक्यादोरत्रं तदनिवेशोभवतांधर्म्यशेशक्तिधियोऽनपेक्षापत्रेः ए
 पदंस्वजन्यत्वप्रकारतानिरूपितवोधप्रकारतानिरूपितविषय ॥ ० ॥

१७ यत्प्रकारताप्रकारतात्पर्यं तेन तद्व्यवस्थानास्यलेतीरादेर्नगगायदशक्तिप्रमाप्रसंगः तादृशसंबन्धेन घटपदवद्रव्यमितिज्ञानात्कास्तिकादिसंबन्धेन घटत्व
 धर्मितावच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानाच्चघटत्वप्रकारकशाब्दबोधविषयतायाः तत्संबन्धावच्छिन्नतद्द्रव्यनिष्ठावच्छेदकताकत्वविशेषणात्
 व्यपदजन्यबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतासंबन्धेनद्रव्यपदवान्घटशक्तिप्रमातः घटत्वप्रकारकशाब्दबोधवारणस्फुटयति
 व्यपदशक्तिघटत्ववच्छिन्नत्वांशरत्यादिनाविकल्पेनबोधविषयतीयत्वादियहः द्रव्येतिद्रव्यमितिशाब्दाधीनएकद्रव्यमितिबोधीयायाद्रव्यत्व

यद्यदादिपदाब्जाब्दबोधानुपपन्नेर्देवत्वत्वादितिचेन्न तत्संबन्धेनतद्द्रव्यप्रकारकशाब्दबोधेतत्संबन्धावच्छिन्नतद्द्रव्यनि
 ष्ठावच्छेदकताकबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितविषयतात्वावच्छिन्नसंसर्गकतद्द्रव्यवच्छिन्नविशेष्यकेच्छाप्रका
 रकज्ञानत्वेन विषयताविशेषसंसर्गकार्यविशेष्यकशक्तिज्ञानस्यहेतुता ॥ इदृशशक्तिग्रहेचसंबन्धघटकतयै
 वात्रच्छिन्नत्वांशसमवायभानान्स्वरूपतोपितस्यतथाभानसंभवेनसमवायत्वोपस्थितेर्नीपेक्षेति सामंजस्यात् ॥
 ॥ द्रव्यस्यैवद्रव्यबोधव्यमित्याकारताप्रयोजकद्रव्यपदजन्यबोधविषयत्वोपभगवदिच्छाप्रकारतानघटत्वावच्छि
 न्निविषयत्वनिष्ठाअपितद्रव्यत्वावच्छिन्नविषयत्वनिष्ठेवेतिद्रव्यपदजन्यबो ॥

वच्छिन्नविषयत्वनिष्ठाकत्वावच्छिन्नविषयनेक्य अयंघटशक्त्यादिप्रत्ययानांघटत्वावच्छिन्नविषयताकत्वव्यवहारात्प्रकारावच्छिन्नत्व
 स्थापितेत्वाभासात्तद्व्यक्तत्वाच्च साचद्रव्यमित्याकारकपदप्रयोज्येत्यर्थः द्रव्येति एकद्रव्यपदवदितिप्रमातः शाब्दबोधप्रसंगादित्यर्थः रक्षापति
 निरस्यति पदान्तरानुपस्थितेतिपदान्तरजन्येकत्वानुपस्थितिदशायांद्रव्यमेकमितिबोधस्यप्रतिबंधकविशेषेणद्रव्याभानेपिकमस्तौत्या
 दिबोधस्यचप्रसंगश्च ॥ ० ॥

रु.टी.

रामः १७

त्यर्थः तद्वर्मेति तद्वर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिततादृशविषयत्वप्रकारताप्रकारताकेत्यर्थः स्वपदं तादृशप्रकारेति तद्वर्मावच्छिन्न

धीयघटत्वादेवविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितत्वविशेषितं भगवदिच्छाविशेष्यतावच्छिन्नसंसर्गेण धर्मत्वविशेष्यता
शभगवदिच्छाप्रकारकज्ञानसंसर्गात्वावच्छेदकघटकघटत्वावच्छिन्नांशभ्रमेवेति न च द्रव्यपदजन्यविभक्त्युपस्थापितकत्वादिप्र
कारकद्रव्यत्ववच्छिन्नविषयकबोधीयाएकत्वावच्छिन्नद्रव्यत्वावच्छिन्नविषयतासापि द्रव्यपदजन्यबोधीयद्रव्यत्वावच्छिन्नविषा
यतात्वेन भगवदिच्छाविषयः एवं च द्रव्यपदजन्यबोधीयेकत्वावच्छिन्नविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबन्धेने
कत्वादिमती भगवदिच्छावत्वाद्द्रव्यपदादभ्रान्तस्यपदोत्तरानुपस्थितैकत्वादिनाप्रकारेणापि शाब्दबोधे प्रसंगो दुर्वार एवेति
वाच्यं तादृशविशेष्यतात्वेनेच्छासंबन्धत्वानुपगमान् अथवा तादृशजन्यतद्वर्माप्रकारकशाब्दबोधेतद्वर्मावच्छिन्नत्वा
वच्छिन्नत्वेन स्वजन्यबोधविषयत्वप्रकारेणावगाहितादृशप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंसर्गकतत्पदप्रकारकज्ञानहेतु
एवं चैकत्वादिप्रकारकद्रव्यादिपदजन्यबंधजनकशक्तिग्रहेण द्रव्यादिपदजन्यबोधविषयत्वनिष्ठाया द्रव्यत्वावच्छिन्नत्वे
नेवेतादृशविषयत्वमवगाहमाताया भगवदिच्छायाः प्रकारतायां द्रव्यत्वमात्रावच्छिन्नत्वेनावच्छिन्नायां वाधितस्यैकत्वा
वच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वावगाहनात्स्यभ्रमत्वनिर्वाहणोक्तातिप्रसंगस्यानवकाशात् यत्तु पदार्थांशघटत्वादिधर्मस्य

त्वावच्छिन्नप्रकारेतित्यर्थः येतुबोधविषयतायांतद्वर्मावच्छिन्नत्वमनिवेश्यविशेष्यतायांतन्निवेशेनोक्तपदसंसर्गादधतितन्मतेदर्शय

विशेष्यता

श. वा.

१८

एवं सतीति सिद्धं चेत् उक्तस्य लेशोऽप्येव विशेष्यतायाद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वेऽपि गुणवत्त्वावच्छिन्नायाद्रव्यपदं जन्मबोधविषयतात्वात् प्रकारतायाद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वात्
 प्रकारतायां तदंशेऽपि दशक्यतावच्छेदकत्वं प्रयोजकं शक्यतावच्छेदकत्वं च तत्पदजन्मबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितवि-
 शेष्यतावच्छेदकत्वं न तु बोधविषयतावच्छेदकतया संकेतविषयत्वरूपं विशेषणविधया बाध्यत्वं तथा च तद्वर्गप्रकारकशा-
 ब्दबोधितद्वर्गवच्छिन्नत्वविशिष्टतादृशविशेष्यतासंसर्गकशक्तिज्ञानमेव कारणमास्तां द्रव्यादिपदस्य ब्रह्मविषयत्वप्रा-
 काशानिरूपितद्रव्यत्वावच्छिन्नभगवत्संकेतविशेष्यतायाद्यद्वयवच्छिन्नत्वेऽपि तस्यास्तादृशप्रकारतानिरूपितद्रव्यत्वा-
 यवच्छिन्नविषयतात्वेऽपि संबन्धतानुक्तदृशप्रकारतानिरूपितघटत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यतात्वेनेति तादृशप्रकारतानिरू-
 पितभगवदिच्छाविशेष्यतायां द्रव्यत्वादेरवोवच्छेदकत्वं न तु घटत्वादेरित्येव वास्वीकरणीयमिति नोक्तातिप्रसंग इति श-
 क्यतावच्छेदकेशक्तिद्रव्यतादीधिति कृतां प्रत्यक्षमणिदीधितिप्रदर्शितं मतं यत्तु तद्वर्गप्रकारकबोधे स्वजन्मबोधवि-
 षयत्वप्रकारतानिरूपितद्वर्गवच्छिन्नत्वविशेषितविशेष्यतासंसर्गकपदशक्तिज्ञानमेव कारणमास्तां ईश्वरीयद्रव्यादिप-
 दसंकेतशब्दपदाद्रव्यबोधव्यमित्याकारक एव न तु द्रव्यपदाद्वयोवोद्भव्याकारको घटत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वं न तु पयते
 तथा च भातं स्पृशद्रव्यादिपदाद्वयत्वादिप्रकारकबोधप्रसंगः तत्र तत्पदस्य न्यघटत्वादिप्रकारकबोधजनकशक्तिग्रहणयत्ने
 द्रव्यपदशक्यत्वाकारे ॥ ॥

श. टी.

॥ ॥ १८

यविशेष्यतासंबंधेनपरप्रकारकस्यगुणवत्त्वावच्छिन्नविशेष्यकशक्तिग्रहस्यसंभवाद्गुणवत्त्वप्रकारकशाब्दबोधानुपपत्तिःएवंचतत्रसंज्ञाविशिष्टत्वस्य
धिकस्यद्रव्यत्वावच्छिन्नत्वस्यभानेपिहेतुतावच्छेदकसत्त्वाद्देवत्येवशाब्दबोधोननुतादृशसंबंधेनपरप्रकारकद्रव्यत्वावच्छिन्नधर्मिकप्रकारकद्रव्यत्वावच्छिन्नत्व
कर्मभूतेतितद्रूपप्रकारकज्ञानशाब्दबोधेतद्रूपीशेवत्यवगाहितद्रूपप्रकारकवृत्तिज्ञानपुत्रमत्तद्व्यस्थितित्वेनकारणतातत्पदज्ञानजगत्तद्व्यस्थितिव्यर्थोप

णवत्त्वजसंबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायबोधितघटत्वावच्छिन्नत्वेनावगाहनात्तस्यप्रमात्वासंभवात्तद्व्यस्थितिकिंप्रवृ
त्तिनिमित्तस्यशक्यत्वोपगमेनेतिशक्यतावच्छेदकमवाध्यमेवेतिरीधितिमतंगतन्नशोभनंतथासतिशक्तिज्ञानाद्यदिकुमुपपत्तजा।
नयोक्तारूपेणेवहेतुत्वाद्यत्रद्रव्यपदाद्गुणवत्त्वादिनाद्रूपबोधव्यमित्याकारकःकस्यचित्संकेतोद्भवत्वावच्छिन्नतादृशविशेष्यतासंब
धेनगृहीतस्तत्रतादृशसंकेतग्रहाद्द्रव्यत्वेनद्रव्यबोधापत्तेर्गुणवत्त्वादिप्रकारकबोधानुपपत्तेर्दुर्वारत्वाच्चअथपदार्थांशवप्रकारकभू
तधर्मांशोपिवाच्यत्वग्रहस्यापेक्षितत्वेआकाशपदाच्छब्दाश्रयतयाबोधोनस्यात् शब्दाश्रयत्वस्याकाशपदावाच्यतायाःसिद्धांतसिद्ध
त्वात् अतएवतद्वारणायप्रवृत्तिनिमित्तलक्षणेवाच्यत्वसतीतिविशेषणोपादानमितिचेन्नशब्दाश्रयत्वस्याकाशपदावाच्यत्वम
नेगीकर्तृभिःप्राचीनेराकाशपदादाकाशांशेतदुपस्थाप्या प्रकारकशाब्दबुद्धेरेवोपगमात् स्थितिश्चनतद्रूपीशेवत्रिविषयकज्ञानज

न्येतिभावःप्राचीनेरितिचनुतद्रूपप्रकारकशाब्दबोधंप्रतिनतद्रूपीशेवत्यवगाहितद्रूपप्रकारकवृत्तिज्ञानजन्यतद्व्यस्थितेःकारणत्वमुपेयंलाघवात् आकाशपदाश। ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥

श. वा. १९

काशब्दश्रयत्वनिष्ठतत्पदाधीनोपस्थितिविषयताया उपलक्षणीभूततद्दर्शप्रकारकशक्तिज्ञानजन्यतावच्छेदकतयारुतिप्रयोज्यत्वादिति कुत आ
 काशपदाधीनशाब्दबोधस्य तदुपस्थाप्यप्रकारकत्वमिति चेन्न तथा सति गवादिपदेपि गोत्वादेरशक्यत्वप्रसंगात् तथापि शक्तिग्रहे प्रकारतारु
 पत्रिया प्रकवशेन तदुपस्थितिसंभवात् अतीगुरुणाप्युक्त रूपेण कारणत्वमुपेत्या काशपदजन्यशाब्दबोधस्य तथात्वमुपगतमिति भावः नन्वाका
 शपदादा काशस्य विभक्त्या वैकल्यस्य समूहात्वं नशाब्दबोध एवास्त्वित्याशक्याह तेनेति अत्राकाशपदाधीनशाब्दबोधस्य तदुपस्थाप्या प्रकार
 इत्तं अस्तु वापदादपि निर्दिक्तकल्पकमिति निर्दिक्तकल्पकत्वं च तदंशे तत्पदोपस्थाप्या प्रकारकत्वं ननु तदंशे सामान्यतो निष्प्रका
 रत्वं विभक्त्युपस्थाप्यैकत्वादीनां तदंशे प्रकारताया आवश्यकत्वात् तेन समं पदार्थान्तरस्य संसर्गात् न बग्राहने तोदशशाब्
 बोधस्य शाब्दत्वासंभवाच्च वस्तुतस्तु अत्र निर्दिक्तकल्पकपदं तत्पदोपस्थाप्यार्था विशेषितधर्मिविषयकशाब्दानुभवजन
 कनिर्दिक्तकल्पकस्मरणपरं अतएव तत्र निर्दिक्तकल्पकरूपस्य स्मरणस्यानुपपत्तिः अनुभवेस्य समानप्रकारकमात्रस्य ति
 जन्तकत्वमाशंक्यप्रकारा ॥ त्वेत्तज्जन्यस्मरणस्य कुतः शब्दाश्रयत्वप्रकारकत्वमुपेयते तत्रकारत्वोपगमबीजफलसमानप्रकार।
 वायो गार्ह्यो चोच्यते वाह वस्तुतस्त्विति प्रकारान्तरेति स्वधिरुद्धा प्रकारकं स्मृति त्वेत्कार्यतामुपेत्येत्यर्थः स्वधिरुद्धा प्रकारकत्वं च तद्
 र्मांशे स्वप्रकाराभूतधर्मान्यप्रकारानवच्छिन्नतद्दर्शिविषयताकत्वं तादृशी च निर्दिक्तकल्पकस्मृतिरपीति भावः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
 श्रीमते रामानुजाय नमो नमः ॥ ॥ ॥ श्रीमते रामचंद्रानमः ॥ ॥ ॥ श्रीरामचंद्राय नमो नमः कृष्णाय वासुदेवाय ॥ ॥ ॥

श. टी.

राम १९

रदानीनिर्विकल्पकस्मरणमपि दूषयति अत्रचमतेति नन्वाकाशवासीत्यादौ आकाशपदावाच्यत्वेनैवाकाशमानान्नशाब्दबोधयोरनुपपत्तिः
 आह गोत्वादिनेति पदान्नियतोपस्थितिर्घृत्तिसार्थ्येवेति नियमः तत्पदाधीनलक्षणाग्रहशक्ति भ्रमजन्मशाब्दबोधेनिपुणतत्त्वकार
 त्वेच्छंशिकेवलद्वन्निग्रहाधीनमेवेति तदर्थः नचोपस्थितिपदं स्मृतिपदं सास्त्राद्युक्तलक्षणधर्ममात्रप्रकारकशक्तियहाधीनेषु विपरज

तरेण तादृशस्मरणमुपपादितं मिश्रेः अत्रचमतेजाप्यतिरिक्तस्य तस्य स्वरूपतः पदार्थांतरे प्रकारत्वासंभवादा
 काशवासीत्यादौ शाब्दबोधानुपपत्तिः अन्वयित्वावच्छेदत्वावच्छिन्न एव पदार्थांतरान्वयइति निमामुपपत्तिश्चेत्तिय
 दार्थवतप्रकारीभूतधर्मांशोपिशक्तियहापेक्षीयां गोत्वादेर्गवादिपदवाच्यत्ववच्छेदाश्रयत्वस्याप्याकाश।
 पदवाच्यत्वमावश्यकमित्यभिप्रेत्येवदीधिति कृतौ गुणटिप्पण्यां रूपग्रंथे अत्रेदंतत्वमित्यादिना गोत्वादिनाश
 द्वाश्रयत्वस्याविशेषव्युत्पाद्यप्रकाशस्थप्रवृत्तिनिमित्तलक्षणेवाच्यत्वविशेषणस्योपादानंदूषितमेवग्रन्थस्यम
 णिदीधितौ च पदार्थांशो गोत्वादेः प्रकारतायां शक्यतावच्छेदकतायाः प्रयोजकत्वमुपगम्य शक्यतावच्छेदकेशक्ति
 दूषितैवतत्रोक्तानुपपत्तिश्चिंत्याः यत्र शक्त्या काशपदादसृद्रव्यातिरिक्तद्रव्यत्वादिना ॥ न्यस्मरणे सास्त्रादिमात्रस्य प्रकार
 गवामदिपदाधीनस्मृतौ गोत्वादेरपि प्रकारत्वानियमः गोत्वादेः शक्यत्वनिर्वाहायावश्यकः तथा च नशपदजन्मशाब्दबोधे
 न्यस्तः शब्दाश्रयत्वसंभाननिर्वाहायावश्यकेशक्यत्वेन गोत्वादेः शक्यत्वनिर्वाहायावश्यकः गोत्वादेर्निर्वाहाय स्थितावपि
 चाश्रयत्वं तथेति ततो वि

गोत्वादेः शक्यत्वनिर्वाहायावश्यकः तथा च नशपदजन्मशाब्दबोधे

श. वा. २०

मुख्येति आकाशपदवाच्यत्वादिपरत्वेचनमुख्येतिभावः ननुशक्त्याचेदाकाशपदजन्यबोधः कदाचिच्छब्दाश्रयत्वेनकदाचिद्रव्यान्पदवत्त्वादिति
 नातथाविधनानाधर्मविशिष्टे एकस्मिन्नाकाशेनानाशक्तिरयातायदायदमींशेयच्छक्तिग्रहस्तदातच्छक्त्यधीनतद्गर्भप्रकारकबोधरत्युपगमा
 न्नातिप्रसंगरत्यतस्तादृशानानाशक्तिं ह्ययति प्रत्येकमिति ननुशब्दाश्रयत्वादेरशक्यत्वेशब्दबोधेभानेनस्यादित्यत आह उपलक्षणस्यापीति
 प्याकाशबोधोभवतिननुनियमतः शब्दाश्रयत्वेनैवतथासत्याकाशः शब्दाश्रयतिप्रयोगस्यमुख्यतानुपपत्तिः प्रत्येकं नानाधर्म
 विशिष्टं वाकाशेतत्पदस्यनानाशक्तिकल्पनंनसंभवति नानाधर्मावच्छिन्नैकधर्मिणिएकपदवाच्यतायाः कोऽप्यदृष्टत्वादिति
 शब्दाश्रयत्वोपलक्षितएवाकाशपदशक्तिरित्येवमुपगतं व्यं उपलक्षणस्यापिविशिष्टावाचकपदजन्यशब्दप्रकारत्वेनकिं।
 चिदाधकमितिप्राचीनमतमेवसाधु नचशब्दाश्रयत्वस्योपलक्षणत्वेतस्येवाविशेषात्प्रमेयत्वादेरपिआकाशपदजन्यानुभवप्र
 कारतायत्रिरितिवाच्यं तत्कारकशाब्दबोधेतदंशोऽनेतिप्रसंगत्वरूपशक्यतावच्छेदकत्वावगाहित्वेनोपलक्षितशक्तिज्ञान
 स्पहेतुत्वादिति तन्न आकाशः शब्दाश्रयतिप्रयोगस्यमुख्यत्वसिद्ध्याऽदृष्ट्यातिरिक्तद्रव्यत्वाकाशपदवाच्यत्वाद्येकतररूपिण
 लक्षणायएवोपगमादिति एवंचयत्रसुवर्णहलवहनयोभयगवादिरूपविशेषपरसामान्यवाचकपदघटितं द्रव्यं तास्तिगोर्ना।
 शक्यविषयस्यापीत्यर्थः एवंचेतिस्वजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतात्वेनप्रकारतायाः संबन्धघटकत्वेचेत्यर्थः नत्रसं स्ती॥

क. टी.

राम २० व.

तत्संसर्गकपदप्रकारकशक्तिभ्रमोपलक्षणमिदं एवमितिक्वचिच्छक्तिज्ञानस्यप्रमात्वंनिराकरोतिलक्षणैवेति तद्धर्मपर्याप्तप्रकारताकाशब्दो धेत
द्वर्मपर्याप्तावच्छेदकताकत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वेनप्रकारताघटितसंबंधावगाहिशक्तिज्ञानस्यैवहेतुतयातेनशुद्धसुखत्वादिकाशब्दोयसंभव
दिभिभावःननुशुद्धतद्धर्मप्रकारकशाब्दोधिेशुद्धतद्धर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रकारतागर्मसंसर्गकस्वदियदप्रकारकशक्तिज्ञानस्यहेतुत्वेन

त्यादिवाक्यंप्रयुज्यतेतत्रविशेषधर्मावच्छिन्नेलक्षणैवविशेषधर्मस्यसामान्यशब्दावाच्यतयाशक्त्यातद्व्यपप्रकारकत्वात्निर्वा
हात् एवंयत्रदुःखासंभिन्नसुखत्वधानकर्मगोत्वादिविशेषवाचकस्वर्गधेन्वादियदंकेवलसुखत्वगोत्वाद्यवच्छिन्नतात्प्य
यीत्ययुज्यतेतत्रलक्षणैव शक्त्याप्रवृत्तिनिमित्तैकदेशपरिस्यजनबोधरत्यनुभवनिर्वाहायशुद्धतद्धर्मप्रकारकत्वात्तद
न्यरूपावच्छिन्नत्वानुवच्छिन्नबोधविशेषवृत्तियत्वीयप्रकारतात्वेनप्रकारताघटितसंबंधावगाहिशक्तिज्ञानस्यकारणत्व
मुपगतव्यंशक्यतावच्छेदकेशक्यत्वानभ्युपगंतुमतेतुतादृशबोधेतद्व्यापंशसंकेतविशेष्यतावच्छेदकतापेक्षीयव्यवहित्तिने
ज्ञानस्यहेतुत्वान्नातिप्रसंगश्चित्तूक्तानुपपत्त्याहेयं यदिवाकाशशब्दाश्रयश्चिवाक्यस्थमाकाशपदंमुखमेवनिर्धर्मिता
वच्छेदककश्चान्वयबोधोनकुत्रापितदाःकाशपदाच्छक्त्याःसुद्रव्यातिरिक्तद्रव्यत्वादिनावोधनिर्वाहायविशिष्टावाचकाका

कतोलक्षणैवतआहशक्त्येतिउक्तानुपपत्त्येतिद्रव्यपदादुणवत्त्वादितद्रव्यबोधव्यमित्यकारकाधुनिकसंकेतस्यलेकेवलद्रव्यत्वप्रकार
कत्वोपसंगेनेत्यर्थःअत्रचतद्धर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वसंसर्गपटकतयाशक्यतावच्छेदकत्वमितिचिन्ननंगीकुवतोतिरस्ताइतिवो

धर्मो

श. वा.
२१

प्रकारांशो असद्रव्यात्तेरिक्तद्रवत्वादिरूपेत्यादिः तादृशधर्मप्रकारकशाब्दबोधेतद्दर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्यपदप्रकारकस्वजन्यशाब्दबोधविषयत्वनि
 शक्यतया सतिगवादिपदाऽुक्तशक्तिज्ञानवशात्तद्वच्यत्वादियदधर्मप्रकारकशाब्दबोधापत्तिरिति विशिष्टवाचकत्वमुपेत्यात्तन्माह हेतुतां
 दर्शयति विशिष्टेति प्रकारांश इति तद्दर्मो वच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वेन तादृशप्रकारत्वावगाहि शक्तिज्ञानत्वेनैव हेतुत्वादिन्यर्थः विशिष्टवाचकमेत
 शादिपदस्य प्रकारांशो वाच्यत्वानवगाहि शक्तिग्रहस्यैव तद्दर्मो वच्छिन्नविशेष्यकस्य तद्दर्मप्रकारकान्वयबोधहेतुत्वमगत्या गी
 कार्यं विशिष्टवाचकत्वादिपदस्य प्रकारांशो वाच्यत्वावगाहि ज्ञानमेव तत्प्रकारकान्वयबोधहेतुरितिनशक्तिग्रहलक्षणाग्र
 हावन्तरेण गवादिपदात्तद्वच्यत्वाद्यवाच्यधर्मप्रकारकबोधः आकाशादिपदमिव गवादिपदमपि विशिष्टवाचकमिति भ्रम
 नौगवादिपदादवाच्यधर्मप्रकारकबोधनिर्वाहाय तद्दर्मप्रकारकबोधेतद्दर्मसामानाधिकरण्यमात्रावगाहितस्य दवाच्यत्वात्
 हस्य हेतुत्वेऽपि तद्देनुतायां वाच्यत्वांशो विशेषणानन्तर्भावित्वात्तद्दर्मो वच्छिन्नत्वमप्यवच्छेदकमुपेयं ॥ नकार्यकारणभावभेदेऽपि तदवाच
 कत्वभ्रमदशायायादृशकार्यकारणभाववत्त्वादवाच्यधर्मप्रकारकबोधस्तद्दर्मो वच्छिन्नत्वात् तादृशभ्रमविरहदशायां तादृशबोधापत्तिशक्यपरिह
 रति आकाशादिपदमिवेति तद्दर्मेति तद्दर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्यवागतासंसर्गणपदप्रकारकेत्यर्थः संसर्गघटकप्रकारतांशो तद्दर्मो वच्छि
 न्त्वावगाहित्वव्यवच्छेदाय मात्रपदवाच्यत्वांश इति वाच्यताघटकबोधविषयत्वप्रकारत्वांशो किंचिद्दर्मो वच्छिन्नत्वानवच्छिन्नत्वावगाहित्वमपि

क. टी.

॥१०॥ २१

अतो वच्छेदककोटौ निवेश्य एवं च गीपदजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारताया गीत्वविच्छिन्नत्वावच्छिन्नतया तदभावभानेभ्रमत्वानुपपत्तौ
 कौशिकशादिपदजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतायाश्च किंचिदवच्छिन्नत्वात्तद्भानेन तथात्वमित्यर्थः धानकर्मता वत्सकर्मता वत्सकर्मता
 मित्ता धेनुशब्दनेरतिधातुस्मरणात् पाने च दुग्धविभागावच्छिन्नगत्वात् संयोगानुकूलव्यापारः कर्मत्वस्योत्पत्त्यनवच्छिन्नत्वरूपत्वेन प्रथममिति वा
 न्दुग्धादेः कर्मतेति नस्तदंशं धयतीति द्विकर्मकता न च जातिशक्तिवादिनामत्र विशिष्टशक्तिकल्पने किं वीजमिति वाच्यं तन्मते यथे न वि

अतोऽत्राच्यधर्मप्रकारकबोधहेतुगवादिपदशक्तिग्रहस्य भ्रमत्वनियमः अतो नाभ्रांतस्य ततस्तादृशबोधशक्ति-
 ध्येयम् प्राभाकराद्युधेनुपदस्य धानकर्मत्वविशिष्टशक्त्येव शक्तिर्ननु गीत्वविशिष्टगीत्वस्य शक्त्युपाधित्वेऽपि शक्ति-
 नियंतृकत्वात् धानकर्मत्वस्य महिष्यादिसाधारणत्वेऽपि न धेनुपदानबोधः न च धेनुपदानोत्वप्रकारकबोधस्या

नुभविकतया धानकर्ममहिष्यादिमतिदेशे ॥ नानभासते तद्भासकस्यैव तद्भासकताः जातिश्चाश्रयं विना वभासते रतिनत्र ना-
 श्रयेशक्तिः धानकर्मतायाश्चाश्रयं विनापि भ्रानान्न तद्भासकस्य व्यक्तिभासकत्वमिति विशिष्टशक्तिरुपशयकी न च धेनुपदाने सौधे नुरिति सु-
 त्तस्य धेनुशब्दस्य धानकर्मता विशिष्टयोगशक्तिरेव ननु रूढिः पंकजपदस्यैव पंकजनिकर्तरीति वाच्यं औणादिकानां यो मर्था नुपगमा-
 त् तद्वैपरीत्यबोधकत्वात् अतएव भगवास्यागिनिरयुणादयो बहुत्वमित्येके नैव सूत्रेण कारुण्येनैव धेनुपदाने शक्तिशक्त्युपाधित्वे-
 ति अशक्यः सूत्रेणैव वच्छेदकः शक्त्युपाधिः स च शाब्दबोधविषयः शक्यतानवच्छेदकः स सूत्रेणैव विनियम्यते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. वा
२२

शाब्दबोधविषयः प्रयोगोपाधिरित्यनयोर्भेदः व्यक्तिवचनानां सन्निहितविशेषपरत्वमिति सायेन यत्किंचिद्भ्यक्तेर्विषयत्वेन महिष्यादि।
भाने स्यादित्यत्र शक्तिनियतकत्वादिति गोनिष्ठशक्तिताविषयतायाः शाब्दबोधविषयत्वनियामकत्वादित्यर्थः अनुभवे विवादादा

श. टी.

धेनुर्नास्तीति विशेषदर्शनां प्रयोगस्य मुख्यतया च धेनुपदजन्यबोधे गोत्वभानमवश्यमंगीकारणीयं तर्था च धाने कर्मत्वशब्दगोत्वपिशक्तेरावश्यकता अशक्यस्यापि प्रकारतया शाब्दबोधे भानोपगमे द्रव्यत्वप्रमेयत्वादेरपि प्रकारतया शाब्दबुद्धौ भानापत्तेरिति वाच्यं अशक्यस्य भानेशक्यतावच्छेदकत्वस्य नियामकत्वात् गोत्वस्य चाशक्यत्वे पिशक्यतायां भवच्छेदकतात्मकसंबंधविरहितोपगमाद्द्रव्यत्वादेरवस्थात्वेनातिप्रसंगाभावात् नच गोत्वस्य दृषभादिसाधारणस्यातिप्रसक्तत्वात् शाक्तौ नावच्छेदकता संभव इति वाच्यं अवच्छेदकस्य प्रकृतत्वेऽनतिप्रसक्तत्वानियतत्वात् नियतत्वे वार्धानकर्मत्वस्य हेतुत्वेऽप्येव तस्यावच्छेदकत्वोपगमात् अथ गोत्वमेव शक्यतावच्छेदकं धानकर्मत्वमेव शक्यताधि रिति वैयर्थ्यमेव कुतो नास्यात् वस्तुतो धानकर्मत्वापेक्षया लाघवेन गोत्वस्यैव शक्यत्वमुचितं नच गोत्वमतिप्रसक्तं धानकर्मत्वं तु धानकर्मव्यक्तिभेदाद्भिन्नमिति गोनिष्ठं तदनतिप्रसक्तमिति न वेद्वीत्यमिति वाच्यं तस्यातिप्रसक्तत्वे पिशक्यत्वोपगमेऽतिविर

ह धानेति घटो नास्तीत्यादौ यत्किंचित्प्रतियोगिनो भानेऽप्यभाने वा प्रयोग्यधिकरणे तदप्रत्यय इति भावः गोत्व ॥ हात् ॥ २२ ॥
स्य शाब्दबोधे भानमिष्टमेवं नच तावता वाच्यत्वापत्तेरिति समाधेयं विरशक्यस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

राय.
२२

श. वा. २३

क. टी.

राम २३

ताप्रयोजकत्वाभ्युपगमापेया शक्तिज्ञानाधुनिकसंकेतज्ञानयोःकारणताभेदोऽर्वा ३ स्वर्थः गुरुणांतद्वेषयिकसामर्थ्यं शक्तिरिति मते गोत्वशक्ति
 त्वेदुर्वारमितितुर्विचार्य सामानाधिकरण्येनेति सामानाधिकरण्यस्वरूपी भयगर्भेणेत्यादिः शक्त्युपाधिरिति नेय्यायिकनयेशक्त्युपधेरपिशक्त्यत्वं ते
 रशक्त्यस्य संसर्गान्यशब्दबोधविषयत्वानुपगमात् अतएव तन्मते पंकजादिपदे रूढ्यां पमत्वबोधः प्राभाकरस्य पमत्वप्रये गोप्राधिः तत्त्वं च ता
 त्पदाधीनशाब्दबोधे भासमानत्वे सति तत्पदाधीनशाब्दबोधहेतुत्वं पंकजमित्यादौ चावयवशक्तिज्ञानाधीनशाब्दबोधे तेः पमत्वादौः पंकज
 नात्मकतया तयोरेककारणतायाः कथमप्यसंभवात् तथापि गोनिष्ठधानकर्मता व्यक्तीनामनतिप्रसक्तानुगमकारुपाभावान्नशा
 क्यत्वसंभवः न च सामानाधिकरण्येन गोत्वमेव धानकर्मतात्वसहितधानकर्मविशेषाणामनुगमकमिति वाच्यं असक्ये न शक्या
 नुगमे सर्वत्रैव विशेषणेशक्त्युच्छेदप्रसंगान् अतिप्रसक्ते नातिधानकर्मतात्वेन विशिष्टधानकर्मताविशेषे शक्तिप्रकारेण अमे गो
 त्वविशिष्टएव गोविशेषे शक्तिर्धानकर्मत्वमेव शक्त्युपाधिरित्येवोचितं ॥ निकर्तरियमएवसत्वाच्चाद्वोधः ननु तादृशेपिकमुदा हो य
 मान्वयानुपयन्निज्ञानदशायांचकुं मुदाहौलक्षणया पंकजपदप्रयोगः कथाचोक्तं गुरुसतस्य चितामणो यथा तत्वमहमित्यादिसर्वनामपदे बुद्धि
 स्थत्वबोध्यत्वोच्चारयितृत्वारी निप्रयोगोपाधयस्तेन बुद्धिस्थत्वादिज्ञेयत्वोच्यते तथा पंकजादिपदेऽपि पमत्वादिकं प्रयोगोपाधिः अतस्तत्र पम
 त्वादिकं न बोध्यते इति न बुद्धिस्थत्वोपलक्षितधर्मविशिष्टे सर्वनामविशिष्टे शक्तिरिति कल्पे कथं प्रयोगोपाधित्वं विषयतावच्छेदकतासंबधे शाब्दबु
 द्धिप्रतिधर्मानुगमकस्य बुद्धिस्थत्वादौ हेतुत्वात् नन्वेवं सोयं न वेति संशयः तात्त्रेत्वादिधर्मविशिष्टस्य तादृशधर्मस्य ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अधुनि स्थितेन तदिदं पदे नोपस्थापने चेन्न श्रेत्रे न वेत्युद्धेखः स्यात् नित्यस्य प्रहाह्यत्वं प्रसंगेन शयस्येदं पदादि बोध्यत्वप्रकारवत्त्वोपपत्तिः
विष्णोः तन्न तथा सति कुर्मुदादि मतिपन्नं नास्तीति शाब्दबोधो धानुपपत्तौ च धेनुपेकजपदादीनामविशेषादर्शितव्युत्पत्त्या धानुपपत्तौ जतिः
त्रौदोयोगिकी शक्तिः गोत्वपयत्वादिकं तु शाब्दाप्रकारत्वेपि स्वाभावः संसंबन्धेन स्वस्य न्यविषयकशाब्दबोधप्रतिबंधकं न तु शक्यं

अनुगतेन तत्र दानकर्मतात्वेन शक्तिग्रहोपगमे चाश्वत्थकलाभरूपेणुपपत्तिश्चिन्त्या यथानानाधर्मविशिष्टैकधर्मिणा च
कपदाच्छक्तिप्रमातौ नैकं धर्मपरित्यज्यापरधर्मबोधः तस्यै चंद्रत्वसूर्यत्वरूपनानाधर्मविशिष्टनानाधर्मिवत्पदस्य
वंतादिपदाच्चंद्रत्वादि केपरित्यज्यनसूर्यत्वादि प्रकारकबोधः अथ हरिपदशक्तिज्ञानादिवदिवाकरः पुष्यवंतपदवाच्यत्वा
कारकशक्तिज्ञानात्केवलसूर्यत्वादि प्रकारकबोधोद्वारः नचपुष्यवंतादिपदशक्तिज्ञानेनसूर्यत्वोदिप्रकारकशाब्दबो
धेजननेचंद्रत्वादिप्रकारकशक्तिज्ञानादेरधिसहकारिणोपगमान्नातिप्रसंगरतिबाध्यं हर्यादिपदवन्नानार्थताग्रहदशा
यांभ्रांतस्यैकेवलसूर्यत्वादिप्रकारकग्रहस्याप्युत्पत्तेः ॥

...णादिकतयायोगाभावेनकेवलरूढेरूपगमात्पंकजादिपदस्यानौणादिकतयायोगसत्त्वेप्युक्तशाब्दबोधेननुपपत्तिवार
...रप्यावश्यकत्वात् नानाधर्मत्वादियथा...त्वांसंभेदसुरत्वोत्पत्तौ गोत्वोभयांशुविशिष्टार्थकं ना
...विरुद्धानार्थधर्मद्वित्रिनानाशक्यतावच्छेद...भांतस्येति तत्रनानाराशयत...कनिष्ठया ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उभयाभावप्रतियोगिताया इति घटपटौ नस्तत्प्रादाद्यभावप्रतियोगितायां घटत्वपटत्वोभय-
 हानसीयत्ववह्नित्वादिविशेषणपुरस्कारेण पृथक्पृथक् प्रतियोगिविषयकज्ञानमहानसीयत्ववह्नित्वादिपर्याप्तप्रतियोगितादो-
 च्छेदकताकंविशेषाभावंनावगाहतेऽपितु शुद्धवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावमेवेति कथं दिवाकरनिशाकरशक्तं पुष्यवंतपद-
 क्तिग्रहे चंद्रत्वसूर्यत्वोभयस्मिन् शक्यतावच्छेदकतापर्याप्तिमानंतत्र धर्मिणोश्चंद्रसूर्ययोर्भेदेन तन्निष्ठविशेष्यता-
 वादिति चेन्न यतो यत्रावच्छेदकीभूतव्यासज्यवृत्तिधर्मान्तरधर्मितावच्छेदकतया धर्मद्वयोर्भानंतत्र विभिन्नधर्मि-
 पन्नेष्वपि तावद्दमेकावच्छेद्यतानिरूपितावच्छेदकत्वपर्याप्तिः प्रतीयते कथमन्यथा घटपटौ नस्तत्प्रादाकारकी-
 न्नाभावप्रतीतो घटपटुद्विरूपप्रतियोगिविषयताभेदेऽपि अभावविषयताया रेक्येन समूहालंबनविलक्षणायो-
 धर्मितावच्छेदकतया भासमानघटत्वपटत्वादिसुतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्तिमानं एवं च दिवाकरनिशाक-
 रयोः शक्तमेतत्पदमित्याकारकशक्तिग्रहेशक्तिविषयताया रेक्येन समूहालंबनविलक्षणे उभयत्वधर्मितावच्छेदकताया-
 न्चंद्रत्वसूर्यत्वयोरेपिशक्यतावच्छेदकतापर्याप्तिमानमविरुद्धमिति न दोषः न चैवमुभयाभावप्रतियोगिताया मुभय-
 त्वस्यैव प्रकृतौ उभयत्वस्याप्यवच्छेदककोटिप्रसंग इति वाच्यं अभावबुद्धौ प्रतियोग्यं शेषतलक्षणस्याप्रकृतौ ॥ श्रीरामा-
 त्वानां शक्यतावच्छेदकत्वप्रसंग इत्यर्थः ननु व्यासज्यवृत्तिधर्मस्यावच्छेदककोट्यप्रवेति ननु दिवाकरनिशाकरयो-
 रभावप्रतीतौ घटपटुद्विरूपप्रतियोगिविषयताभेदेऽपि अभावविषयताया रेक्येन समूहालंबनविलक्षणायो-

गइत्यतआ

श्री ३
२५

असुवेति न भूयत्वेषि शक्यतावच्छेदकतास्वोकारे पुष्यवंता वित्यादौ विभक्त्यर्थद्वित्वानन्वयप्रसंगः उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरेक्यादित्यत आ
ह ह्यवितीति पुष्यवंता वित्यत्र पदसाधुत्वार्थद्विवचनं प्रत्येकद्वित्वोपस्थितिरिति भावः मतदूषणाय दृष्टान्तः तथा सति ह्यवित्यादावपि विभक्तेरश
क्यत्वापात्तात् केवलो भयत्वैरिति अथ प्रति योगितावच्छेदकतापर्याप्तिमप्रवेश्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नतया विरोधोपगमे घटत्वपर
रत्वनियमादभयत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वधोव्यात् शक्तिग्रहे च शक्यांशो उपलक्षणस्यो भयत्वस्य प्रकारत्वोपगमे मतस्य
शक्यतानवच्छेदकत्वान् असुवा प्रकृते उभयत्वसहितमेव चंद्रत्वसूर्यत्वोभयं शक्यतावच्छेदकं ह्यवित्यत्रैव पुष्यवंता।
वित्यत्रापि प्रकृतिविभक्तिभ्यामुपस्थापितस्य द्वित्वस्य सकृदेवमानं विरुद्धयोरेकावच्छेदकत्वपर्याप्तिरपि घटत्वपरत्वा
धीरुभयाभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तिवत्प्रकृतेन विरुद्धते न च घटपटौ नस्तत्पत्रो भयत्वएव प्रतियोगिता
वच्छेदकत्वभासते ननु विरुद्धघटत्वपरत्वादाविति वाच्यं केवलो भयत्वे तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकताया अपर्या
प्तैः कथमन्यथायत्किंचिदुभयवतितादृशाभावप्रतीत्युपपत्तिः न च सामानाधिकरण्यसंबन्धेन घटत्वपरत्वरूपाव ॥ त्वाधिकत

कं-२०

प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवतितदुभयाभावासत्वप्रसंगः तत्र वैशेषिकावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकोऽप्यधर्मत्रयविशिष्टाप्रसिद्धा तदुभयभावस्या
केवलान्वयित्वं स्यादिति चेन्न सामानाधिकरणाधिकरणताद्वयनिरूपिनाधेयतयोर्घटपटौ निश्चयैः प्रत्येकं घटत्वपरत्वावच्छिन्नत्ववदुभयत्वा
वच्छिन्नत्वमपि व्यासज्यवत्पुपेयते घटपटौ भयवदिति प्रमानुरोधान् तथा च घटत्वपरत्वोभयावच्छिन्नवत्ताभ्यामेवाभावस्य विरोधः शा ॥

रामः
२५

ह प्रतीतो धर्मि पारतंत्र्यतद्रूपाणां कथंचिदुभयत्वांशो भानोपगमेऽप्याह अतिप्रसक्तधर्मि उभयत्वरूपेऽप्यादिः घटत्वपरत्ववैशिष्ट्येऽप्युक्तं ॥
 यत्त्वस्यानतिप्रसक्तत्वेऽप्याह नत्रेति तथा त्विशक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वितदुभयस्य चंद्रत्वसूर्यत्वोभयस्य तुल्यत्वेति यदि न घटत्वमु- चये
 च्छेदकतावच्छेदकधर्मणव्यावृत्तस्योभयत्वविशेषस्येव नत्रावच्छेदकत्वं प्रतीयत इति वाच्यं तेन तेन प्रकारेण भानोभयत्व
 स्याभानान् तत्रद्रूपाणां धर्मिविशेषणतयेव भानान् अतिप्रसक्तधर्मिपुरस्कारेण भासमाने चाभावप्रतियोगितावच्छेदक
 तापर्याभिभानानुपगमात् तत्रोभयत्वविशेषेऽभावप्रतियोगितावच्छेदकतयेव पर्याप्त्युपगमे त्राप्युभयत्वविशेषेऽभावप्रसक्त
 तावच्छेदक तापर्याभिसंभवाच्चंद्रत्वसूर्यत्वयोरवच्छेदकतावच्छेदकतयेव शाब्दबोधोपपत्तेः न च शक्यतावच्छेदकत्व
 च्छेदकत्ववच्छेदकविशेषणतयेव भासत इति चंद्रत्वसूर्यत्वयोस्तथा त्वेचंद्रसूर्यांशे प्रकारतया भानानुपपत्तिरिति वाच्यं
 तयोरेव च्छेदकतावच्छेदकत्वेषु शक्तिग्रहेऽवच्छेदकाश्रयचंद्रसूर्यविशेषणतया भानाच्छाब्दबोधेऽपि तद्विशेषणतया भा-
 नसंभवात् शक्तिग्रहे साक्षाच्छक्यतानवच्छेदकस्य तदुभयस्य शक्यचंद्रसूर्याभ्यांशो साक्षात्कारतया भाननसंभवतीति
 चेत् घटपटौ नस्तस्यादौ घटत्वपरत्वयोः साक्षात्प्रतियोगितावच्छेदकत्वमंतरेण प्रतियोगिविशेषणतया भानासंभवस्तु।
 त्वेऽवच्छेदकत्वमंतरेण प्रतियोगिविशेषणतया भानासंभवस्तु। अथ द्वित्वात् तद्विधेः पुष्यवंतपदशक्तौ विभक्त्युपस्थितद्वित्वानन्वयप्रसंग इति चे ॥ साक्षात्प्रतियोगितानवच्छेदक
 त्वेषु प्रतियोगिविशेषणत्वं तदा चंद्रत्वसूर्यत्वयोः साक्षाच्छक्यतानवच्छेदकत्वेषु शक्तिग्रहेऽवच्छेदकत्वसूर्यांशो ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. व.
२६

नमव्याहृततुल्य एवेत्याहरितिपाठः तुल्य एवेत्यनेतरं अथ द्वित्वांतरभावेन पुष्यवंतपदशक्तौ विभक्त्युपस्थापितद्वित्वात्पुष्यप्रसंग इति चेदेवं मेव ह्य
 विति वद्विवचनस्य ध्रुत्वोपगमादिति पाठस्तु पूर्वांक्तं विस्मृत्योक्तमिति योज्यः व्युत्पत्तिः शक्तिग्रहः शक्तिनिरूपकतावच्छेदकत्वशक्त्यवच्छिन्नजने
 कतानिरूपितजन्यतावच्छेदकत्वभ्रमत्वादितिकेवलचंद्रत्वप्रकारकबोधत्वेशक्तिनिरूपकतावच्छेदकत्वपर्यायाभावादिति भावः स्वमतानुसारे
 त् एवमेव ह्यविति वद्विवचनस्य साधुत्वोपगमात् ॥ इत्याहुः ज्ञानशक्तिवादिनस्तु चंद्रत्वसूर्यत्वोभयप्रकारकज्ञानमेव पुष्य
 वंतपदशक्त्यं पुष्यवंतपदमुभयप्रकारकज्ञानशक्तमित्याकारकशक्तिग्रहस्य तादृशज्ञानत्वमेव कार्यतावच्छेदकमिति तादृ
 शव्युत्पत्तिमत्तौ नैकबोधायत्तिः अतादृशस्य च भवत्येव तादृशबोधः नचेवमपि चंद्रत्वप्रकारकज्ञानेशक्तमित्यादिबोधस्य
 प्रमाज्वान् शक्तिभ्रमंमिनाप्रत्येकबोधानुदय इति कथमुपपद्यत इति वाच्यं केवलचंद्रत्वादिप्रकारकबोधेन प्रकारकबो
 धत्वांशिशक्तिनिरूपकतावच्छेदकत्वपर्यायिग्रहस्य हेतुत्वात् प्रकृते नूभयप्रकारकबोधत्वांशेशक्तिनिरूपकतावच्छेदक
 त्वपर्याय्यभ्युपगमात् तादृशस्य चंद्रत्वप्रकारकज्ञानेशक्तमित्यादिज्ञानस्य भ्रमत्वनियमादित्याहुः वस्तुतस्तु पुष्यवंतपरा
 चंद्रत्वावच्छिन्नविषयकः ॥ १ ॥ णाह वस्तुतस्त्विति तत्पदजन्यचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकेत्यादिपुष्यवंतपदजन्यचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकसूर्यत्वा
 वच्छिन्नविषयबोधत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितविषयताप्रकारकसंकेतविषयताश्रयोचंद्रसूर्याविति शक्तिग्रहः तस्य च तादृशबोधत्वपर्या
 यावच्छेदकत्वप्रकारतानिरूपितविषयताप्रकारताशालित्वमक्षतं एतादृशीत्यां पुष्यवंतपदशक्तौ चंद्रसूर्याविति शक्तिग्रहपक्षे एकविषयताया

चंद्रत्वसूर्यबोधवच्छिन्नसमवेति तद्विषयबोध

तावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविषयत्वप्रकारतागर्भसंसर्गोदृष्टव्यः अत्रेदं रहस्यं वृक्षात्पतते वृक्षादिभूतैरतिवृक्षात्पततीसादिप्रयोगप्रस
 क्रियारूपत्वागेतद्वटकविभागेऽपंचम्यर्थस्यविभागजनकत्वस्य अवधिमत्त्वस्य बान्वयबोधकाभासत् नचविभागजनकत्वान्वयबोधकाभासत्
 लानवच्छिन्नव्यापारोपस्थितिर्हेतुः अवधिमत्त्वान्वयबोधेचविभागमुख्यविशेष्यकोपस्थितिः तत्रधातुजुषविभागावच्छिन्नव्यापारोपस्थितिः तत्रेति
 कारणस्याप्यसंभवान्नोक्तपंचम्यर्थान्वयसंभवरतिवाच्यं फलव्यापारयोः श्रुतगन्तात्त्वयतामतेत्यजुधातुतोपि प्राधान्येनविभागस्यतदुक्तं तत्रैतस्य
 चोपस्थितेः तद्विषयतादृशादीयोस्तत्रत्यंचम्यर्थान्वयसंभवादतस्तयोः श्रुतगन्तात्त्वयव्यापारविषयकोबोधोभवति तथासतिश्रुतगन्तात्त्वयव्यापारोपस्थितिः
 तत्रकबोधनिष्ठतत्रद्विषकत्ववच्छिन्नविभिन्नविषयताकत्वापत्तानानार्थवक्तृदाचिन्फलव्यापारयोरेकंपरित्यज्यपरबोधोभवति तत्रैतस्य
 भागेपंचम्यर्थान्वयबोधसंकेतीयबोधनिष्ठविषयतांशेविभागेतरविषयकत्वान्वच्छिन्नत्ववगाहिधातुशक्तिज्ञानमिति विशेषः तत्रैतस्य
 भागजनकत्वान्वयबोधेचतादृशबोधनिष्ठविषयतांशेविभागविषयकत्वान्वच्छिन्नत्ववगाहिधातुशक्तिज्ञानहेतुरुपेयतरतिवृत्तत्वात्
 दृशज्ञानमभ्रंतस्यसंभवतीत्यनतिप्रसंगात् वृक्षात्पततेनेरतिप्रयोगसुनभ्युपगच्छतांमतेतादृशप्रयोगवारणायतादृशविषयतांशेविभागाधि
 षयकत्वान्वच्छिन्नत्वफलान्तरविषयकत्वान्वच्छिन्नत्वोभयावगाहिधातुशक्तिज्ञानमिति विशेषः इदंशकशक्तेरपिकर्मप्रत्ययस्कृत्फल
 व्यापारयोर्विशेषणविशेष्यभाववैपरित्येन शाब्दबोधः संभवति विशिष्टशक्तावेवविशेषणविशेष्यभावोऽप्येवमपिउच्यते
 तदृशदिवशक्त्यविशेषणसकर्मकधातोरपिविशेष्यविशेषणभावान्नापन्नयोरेवकलव्यापारोपस्थितिर्बोधः स्यात् ननुतशयन्नयोरितिचे
 तर्हि संकेतस्य बोधांशेविशेषणतयाभासमानयोः फलव्यापारविषयकत्वयोरेवच्छेद्यवच्छेदभावोऽपिहित्त्वमप्यनिवेश्य विशेषणवि
 शेष्यभावेनभासमानयोरेवफलव्यापारयोर्विषयिताद्वयमवच्छेद्यवच्छेदकभावायेन्निति चेत् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रवणं शैवतयोर्मानंदुष्यवंतपदसंकेतेचचंद्रसूर्यविषयतयोरवच्छेद्यावच्छेदकभाषस्यार्भानातयोर्विशृंखलमेवमानमिति विशेषः पुष्यवतपदस्य संके

कृ. मी.

२७

सूर्यत्वावच्छिन्नविषयकबोधोभवत्वित्याकारकएवतादृशपदभगवत्संकेतः केवलचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकबोधो नत्पदजन्यत्वेनतद्विषयश्रुतितादृशपदान्नतयाविधेबोधः नचतादृशपदजन्यत्वेनकेवलचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकबोधस्यसंकेताविषयत्वेपिचंद्रत्वावच्छिन्नबोधविषयकत्वेनसंकेतग्रहस्यचंद्रत्वादिप्रकारकबोधजनकस्यसूर्यत्वाद्यवच्छिन्नविषयकबोधविषयकत्वेनसंकेतग्रहघटितसूर्यत्वावच्छिन्नबोधसामग्र्यामसत्यामपिसंभवेनतद्वलादभ्रोजस्यकेवलचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकबोधोऽर्वांशवेतिवाच्यं तत्पदजन्यकेवलचंद्रत्वादिप्रकारकबोधेतत्पदजन्यकेवलचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकबोधत्वपर्याप्तविषयतावच्छेदकताकत्वप्रकारकसंकेतविषयकज्ञानस्यहेतुत्वात् पुष्यवंतपदघटितभगवत्संकेतविषयतावच्छेदकताशरीरेचसूर्यत्वावच्छिन्नविषयकत्वचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकत्वयोर्द्वयोरेकत्रनिवेशानत्पदजन्यप्रत्येकधर्मावच्छिन्नविषयकबोधत्वेविषयतावच्छेदकत्वपर्याप्तिविरहात्तदंशेतत्पर्याप्तवग्राहिग्रहोभ्रमएवेतिनशक्तिप्रमातः प्रत्येकधर्मप्रकारकसौध्यपत्तिः तत्पदजन्यचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकसूर्यत्वावच्छिन्नविषयकबोधत्वपर्याप्तविषयतावच्छेदकताकेत्वप्रकारकसंकेतग्रहस्यबोधेयप्रकारकबुद्धित्वमेवकार्यत्वावच्छेदकमतोनतद्वृत्तिसामग्रीदलादेकधर्मावच्छिन्नान्वयबोधस्ययत्किंचित्कारणविरहदशायाभ्यरथ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तैक्येचंद्रसूर्ययोरेकंपरित्यज्यापराबोधरूपे ॥ ७ ॥

रामः

२७

५२८

तत्फले च या हंकोशं दर्शयतिः एकयेति कोशो उक्तिपदस्य शक्तिपरत्वे मानाभावान्न शक्तिरैक्यमिति वादिना प्रतिउक्तेः क्वस्य शक्तौव म्युक्त्या भवति
 र्मप्रकारकशाब्दबोधायतिः उभयविषयकत्वावच्छिन्नांया बोधनिष्ठ संकेतविषयताया एकोक्तिरैक्यमिति न तत्पदसाधना
 संकेतशक्तिपक्षे रमणीयः समाधिः एकयोक्त्या पुष्यवन्तौ दिवाकरनिशाकरो वित्यमस्कोशो उक्तिपदशक्तिपरं पुष्यवन्तौ मत्तय
 पदप्रतिपाद्यपरं ० तृतीया विशेषणे ० तथा च सूर्या चंद्रमसौ एकशक्तिविशिष्टपुष्यवन्तपदप्रतिपाद्यां वित्यर्थः ० दिव्यभवात्
 दकावच्छेदेन विधेयान्ब्रह्मात्पर्या चंद्रत्वसूर्यत्वयोरेकशक्त्यधीनप्रतिपत्तिविषयतावच्छेदकत्वलाभः तेन नतत्तात्पर्या
 दिक्तां द्वैशोकधर्ममात्रप्रकारको बोधः नानार्थेशक्तिभेदेन विशेषादिति लभ्यते अथवा एकयोक्त्या एकोच्चारणे न शक्तिरैक्ये
 स्यवन्तपदप्रतिपाद्यौ तथा च नानार्थस्थले यथा नावृत्तिमंतरेण नानार्थबोधस्तथा न च प्रकृते अत्र शक्तिरैक्येन सकृदुक्त्वात्
 र्थप्रत्यय एवेत्यस्या विच्छिन्नतायाः तावः पुष्यवन्तपदवत्सर्वनामपदानामपिशक्तिरैक्यान्न नानार्थता अथ सर्वनामपदानां विशिष्ट
 घटत्वपटत्वादिना वृत्तवत्त्वात् अथवा तादृशप्रत्ययानेन तदबुद्धिस्थत्वेन अत्र घटो स्तितमानयेत्यादिवाक्यजन्यघटकर्मकानयनबो
 धोत्रं विशिष्यानयनेन घटत्ववत्त्वात् इवेति संशयात्तस्यादस्य सर्वा नुभवसिद्धतया दुरपह्वत्वात् तथा च वृत्तबुद्धिस्थत्वेन सर्वा
 तापदशक्यतावच्छिन्नतायाः एतेन घटत्वपटत्वादिकमेवेति तादृश नानाधर्मी ॥

अथ तावच्छेदकत्वोऽन्वयबोधरन्त्यर्थः यद्व्यपेक्षेत्रत्वादिभ्यवहारप्रवृत्तये ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. वा. प्रकृतस्यापीति प्रकृतस्यापीत्यपयोगो र्वधर्मस्य र्ववाक्यजन्यशाब्दबोधो विषयत्वान्न शक्तिरिति काश्यांगौरस्तीत्यादेशे विग्रहीतशक्तेर्देशान्तरस्य कृ. टी.

२८ तच्छिन्नेषु युष्यवन्तादिपदवन्तिकशक्तिसंभवः एकैकधर्ममात्रप्रकारकतदन्वयबोधानुपपत्तेरिति सर्वनाम्नानानार्थत्वं उवाच एव न।
वानानार्थतोपगमैपि निर्वोहः यदुपावच्छिन्नगोचरव्यवहारजनकत्वेन पंसातदादिपदेन गृहीतं तदवच्छिन्नैतेन तच्छिन्नयग्रहेषु
प्रकृतस्यापितदवच्छिन्नस्य तत्पुरुषीयतदादिजन्यबोधविषयत्वानुपपत्तेः न च बुद्धिस्थत्वं प्रकाशभूतघटत्वादीनामेवानुगमकं त
था च बुद्धिस्थप्रकारवांस्तत्पदशक्यत्वाकारकः शक्तिग्रहः स च तद्धर्मप्रकारेण सामान्यप्रत्यासत्त्या सकलधर्मविषयक एवेति नापू
र्वधर्मप्रकारेण बोधाद्युपपत्तिः सामान्यप्रत्यासत्त्यनभ्युपगमेन शक्तिग्रहविशेष्यतावच्छेदकप्रकाराश्रयस्या पूर्वधर्मिणाः शक्ति
ग्रहाविषयत्वे पिशाब्दबोधो न मानवच्छिन्नैतद्विषयत्वस्य शक्यतावच्छेदकानुगत रूपाश्रयस्या पूर्वधर्मस्यापि शक्तिग्रहाविषय
त्वे पिशाब्दबुद्धौ न मानानुपपत्तिः शक्तिधियः समानविषयकत्वस्या तत्र त्वादिति काच्यम् बुद्धिस्थत्वस्य शक्यतावच्छेदकता
नवच्छेदकत्वेन शक्यतावच्छेदकानुगमायोगात् तदवच्छेदकत्वे च तस्यापि शाब्दबुद्धौ शक्यतावच्छेदकघटत्वादिविशेष।
णनयानियमतो मानप्रसंगात् स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकशाब्दबोधानिर्वोहाच्च उपलक्षणेनापि शक्यतावच्छेदकानुग

मेशक्यस्याप्युपलक्षणेनैवानुगमोस्तु किं विशिष्टशक्त्या द्रव्यप्रतिपदाच्च॥
मेशक्यस्याप्युपलक्षणेनैवानुगमोस्तु किं विशिष्टशक्त्या द्रव्यप्रतिपदाच्च॥

लेगोबोधवदित्यर्थः तस्यापीति बुद्धिस्थत्वस्य शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वे पिशाब्दतावच्छेदककोटिप्रविष्टतया शक्यतावच्छेदकत्वं त
स्या॥

राम
२८

श. वा २९ भासत इति घटत्वलोभत्वादीनां शाब्दबोधविषयत्वादिति भावः उपलक्षणमिति अतएव प्राज्ञाश्रयना नां च गौरवित्तनिष्ठश्रीतिहेतुक्रिया तत्र गौरवित्तवृत्तित्व
मुपलक्षणमिति मिश्रटिप्यण्यां संकृतशक्तिमते भगवद्विच्छायां बोधविषयतया भासमानत्वे सति भासमानविषयां शेषकारत्वं मुपलक्षणत्वं शाब्दानु
भवजनकतावच्छेदकसंज्ञतयर्थान्तरशक्तिरिति ॥ गुरुमते तु विषयित्वाविशेषणतया विषयविशेषणतया पदजन्यत्वच्छेदकनिष्ठत्वं तदिति ।

का भावप्रसंगात् सामागलक्षणाप्रत्यासत्तिमनंगीकुर्वतां पुनरन्विच्छतिरेव शक्तिग्रहाविषयस्या पूर्वधर्मस्य स्वरूपतः कथमा
पिज्ञानासंभवान् न हि बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वेन धर्मांतरविषयकज्ञानं स्वरूपतोऽप्यर्थधर्मप्रकारेण बुद्धिजनयितं भवति ।
तथा सति समानप्रकारानियमस्यापि भंगादिति मैत्रं भगवत्संकेतरूपायां शक्तौ शक्त्यावच्छेदकघटत्वपटत्वानुपलक्ष
णीभूतबुद्धिविषयतावच्छेदकत्वप्रकारेण भासमाने तदादिपदजन्यबोधविषयतावच्छेदकत्वभासते एवं च बुद्धिविषयतावच्छे
दकधर्मावच्छिन्नत्वादिद्वयव्यत्याकारकस्य तत्पदं बुद्धिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नबोधयत्वित्याकारकस्यासंकेतस्य
विषयताया अननुगत्येव तद्वादिनिष्ठाया अपि अनुगततया वच्छिन्नतया ॥

स्वयमुक्तसत्रोपलक्षणीभूतधर्मावच्छिन्नतया अनुग
तनानाधर्मविशिष्टे सर्वनामपदस्यैकशक्तिस्वीकारे बुद्धिविशेषविषयत्वादिनां अनुगती कृतत्वे चैव तादिविशिष्टहरिपदस्यैकशक्तिप्रसंगा
स्तुक्तं तत्र किं हरित्वं सिंहत्वादिनिष्ठानां संकेतविषयत्वात् किं चिद्धर्मावच्छिन्नत्वैत्येवमादिशक्तिनिष्ठानां तासां लोभत्वावच्छिन्नत्वव
दुष्यते उत्तं किंचिद्धर्मापलक्षितवृत्तित्वत्राद्यनिरस्यति अनुगते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. टी.

रामः

२९

निहितानि निरस्पतिनेत्रोपलक्षणीभूतेति ननु सर्वनामपदेशकतावच्छेदकानामनुगमकंभासत्वेनेह योऽप्यपदेशनिर्मुक्तिकं प्रवादेकतः
 र्वनामपदेशपूर्वचैत्रत्वादेर्भानानुगोधेनावश्यानुगमनीयत्वादनापत्याउपलक्षणसंकेतविषयतोयेयते इत्यभिप्रेतनापूर्वभानमिति ननु
 र्थे उपलक्षणोपगमे संकेतविषयते क्यसंयत्यालाघवमिति वाच्यं फलाभावेनोपलक्षणासत्त्वेशक्तिभेदरूपतद्विषयतानानात्वस्यैव

शक्तेरेक्यथादिपदसंवेदय विषयतानानाघटव्यक्तिनिष्ठानां घटत्वाद्यनुगतधर्मावच्छिन्नत्वेन पश्चादिपदशक्तिविषयतासंध्या
 रीभूतानां लोमव्यक्तिनिष्ठानां लोमत्वाद्यनुगतधर्मावच्छिन्नत्वेन तत्पदशक्त्येक्यवत्स्यांस्तु विशेषतत्रघटत्वादिलोमसदृशत्व
 तन्यबोधविषयतावच्छेदकत्वेन तस्मात्प्रतिता नि विशेषणस्य च ते प्रकृते च बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वे सर्वनामजन्यवद्विषयतावा
 च्छेदकत्वसंकेतेन नावच्छेदकत्वत्वेन तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य
 यघटत्वविशिष्टविषयत्वसंकेतेन ननु बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वेन तत्पदजन्यबोधविषयतावच्छेदकत्वसंकेतेन तद्विशेषणस्य
 संकेतस्य न द्विशिष्टविषयत्वसंकेतेन तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य
 दकत्वरूपसंकेतविषयता निरूपितविषयता ॥ ० ॥ ० ॥

एतन्निरूपितं पलक्षणीभूतं तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य
 नानाविधं निविशय्यस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य तद्विशेषणस्य ॥ ॥

ति अवच्छेदकत्वत्पेने अवच्छेदकतासंबन्धावच्छिन्नासंकेतविषयतात्त्वात्मिकेणाशयेनेतदवच्छिन्नत्वमपीति बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वतदवच्छे
 दकमपीत्यर्थः बोधविषयतयेति बोधविषयतानिष्ठप्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतेत्यर्थः तत्र बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वाद्यी तदभानेति बुद्धिविषय
 तावच्छेदकत्वाभानेत्यर्थः कदाचिदपि तस्य भानासंभवान् बुद्धिपदं अश्वमेव संज्ञा तादृशेषः बोधस्यापीत्यपिकारेण घटत्वादिवोधस्य नियमस्त
 द्विषयत्वेतत्र संकेतविषयत्वस्यान्तथात्वे रतिस्त्विति बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वविशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नबोधश्च शक्तिभ्रमेण बुद्धिविषयताव
 तदवच्छिन्नत्वमपि तथादिबोधविषयतया संकेतविषयत्वरूपशक्यतायास्तत्रासत्त्वेन शक्येन तद्विशेषणं शक्यत्वे सति शक्यमा
 वर्तकस्येव तद्विशेषणत्वादिति तस्य शक्योपलक्षणतयाः काशपदजनशाब्दबोधेशब्दाश्रयत्वभानानियमवत्तदादिपदजन्या
 बोधेतदभाननिर्वाहः एतद्दीजं च तदुपलक्षितघटत्वादि विषयकत्वेन तदविषयकं अत्रितवविषयकं घटत्वादिवोधस्यापि
 संकेतविषयत्वं एवं घटत्वादिपदसंकेतस्य घटत्वादिविशिष्टविषयकबोध एव विषयरति तज्जन्यबोधे तादृशधर्मभाननियमः य
 थायद्विशिष्टविशेष्यकविषयत्वसंकेतविषयः तच्छक्यतावच्छेदकतावच्छेदकतया व्यवह्रियते तथा च च्छेदकतावच्छेदकतापल
 क्षितबुद्धिविषयतावच्छेदकतापन्नघटत्वावच्छिन्नसंकेतप्रमाणावा एतेनाकाशपदजन्यबोधेशब्दाश्रयत्वभानत्सति तात्पर्ये तदादिपदजन्यबोधे
 पिवुद्धिविषयतावच्छेदकत्वमसत्तया वेदनायापिकाररूप्यपस्तस्वरूपतो घटत्वादिविशिष्टविषयकबोधोपयिकशक्तिप्रमयोतात्पर्यसह
 स्तेरपि तद्भानासंभवान् बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वस्य शक्यतायाः तदवच्छेदकतायां वा ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

र. दी

रामः ३०

नतं च्छेदकत्वं दर्शयितुं घटपश्चादिपदादौ घटत्वलोमत्वादेर्भानसंयुक्तिकमाह घटादीति आदिनापश्चादिपदग्रहः नतयानयच्छेदकत्वं दर्शयितुं घटादीति
 नतं दादेर्नाथत्ववारणा यदुद्विषयतावच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नविषयकत्वावगाही एकसंकेतसंज्ञकः
 दशधर्मानवच्छिन्नघटत्वजोमित्वादिविशिष्टघटत्वादिकंच तथा च स्वरूपतो घटत्वांशे शक्तिग्रहात्स्वरूपतस्तदोद्यः जातित्वात्संज्ञिकेयशे तद्वत्
 ज्ञातित्वादिना तद्विधेयत्वं तद्विधेयत्वमेतानुपपत्तिरिति नदुक्तं बोधस्तदादिपदान्भवत्वितिसंकेतेक्यस्य संबंधभेदसहस्रविधकृतक्यत्वं
 यद्विशिष्टप्रकारविशिष्टविषयत्वं तथा तच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकगित्युच्यते प्रकृते बुद्धि विषयतावच्छेदकत्वकृतं प्रेति
 नतच्छेदकतावच्छेदकसंज्ञातत्वावच्छेदकमिति ज्ञातित्वादिविशिष्टघटत्वावच्छिन्नस्य नन्यदाद्यधीनबोधे उद्विषयतावच्छे
 दकतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मविशिष्टावच्छिन्नविषयत्वावगाही संकेतः प्रयोजकरतिनेत्रजातिनत्रजातित्वात्संज्ञिकेयशे तद्वत्
 निष्टप्रकारताकबोधएव ज्ञातिमानिन्कारकबोधकामिष्टरतिबोधः अथकिंचित्प्रकारेण भासते तद्विधेयत्वच्छेद
 कत्वभावेन द्विशिष्टएव उपलक्षितज्ञानिनियमः कथमन्यथा स्वरूपतो घटत्वावच्छिन्नाभावस्य न ॥ अन्यथा पर्याप्ति
 भेदेन शक्तिभेदस्य दुस्तरतः कारणं अविशेषितघटत्वद्विविशिष्टसविशेषितत्वात्संज्ञिकेयशे तद्वत्संज्ञिकेयशे तद्वत्
 ॥ किंच शक्तिभेदस्य दुस्तरतः कारणं अविशेषितघटत्वद्विविशिष्टसविशेषितत्वात्संज्ञिकेयशे तद्वत्संज्ञिकेयशे तद्वत्
 तत्त्वशाब्दबुद्धि तावच्छेदकीकृतानुगतशक्तिज्ञानकरणत्वं ननु प्रकृते बुद्धिस्थ प्रकारवांस्तदद

शंवा
३२

बोधोरूपपादएवते... प्रकारकशाब्देतद्वर्मेविशिष्टवाचकतानिश्चयस्यहेतुत्वात्... योऽपि शोऽक्रयासास्त्रादिमत्वप्रकारेण
शाब्दापत्तिरितिचेन्न... कवद्विप्रकारतयागृहीतघटत्वादिविशिष्टव्यवहारदर्शनात्तदस्यशक्तिगृहीत्वायद्यत्पदयादशयादशधर्मा
वच्छिन्नविषयकबुद्ध्याप्रयुज्यतेतत्पदंतादशधर्मविशिष्टशक्तमितिसामान्यतोव्याप्तिमवधारयति तदनंतरं चप्रत्यक्षेण गृहीतचैत्रत्वादिविशि
दुरुच्छेदनयान्तपदाद्यकवददर्शनाविषयचैत्रत्वमेवच्छिन्नविषयकशाब्दबोधोदुरुपपादएवतद्वर्मेप्रकारकशाब्दबोधेतद्वर्मे
विशिष्टवाचकतानिश्चयस्यहेतुत्वात् अन्यथागधादिपदादभ्रान्तस्यापिशक्त्यासास्त्रादिमत्वप्रकारेणशाब्दापत्तेरितिचेन्न तत्रत
दप्रयोजकबुद्धिप्रकारतयागृहीतघटत्वादिविशिष्टव्यवहारदर्शनात्तदस्यशक्तिगृहीत्वायद्यत्पदयादशयादशधर्मावच्छिन्नवि
षयकबुद्ध्याप्रयुज्यते तत्पदंतादशधर्मविशिष्टशक्तमितिसामान्यतोव्याप्तिमवधारयति तदनंतरं चप्रत्यक्षेण गृहीतचैत्रत्वादिवि
शिष्टविषयकबुद्धिप्रकारेणचैत्रत्वप्रकारादिनागृह्णाति तत्रपक्षेतादशहेतुज्ञानाच्चैत्रत्वविशिष्टवाचकत्वस्यप्रागसिद्धस्यापियक्षध
र्मावलादनुमित्यात्मनिश्चयेनावगाहनसंभवान्नकाय्यनुपपत्तिः नचैवमपितद्वर्मेप्रकारकबोधेतत्पदजन्यबोधवि॥ श्रीराम

शं-री

प्रसंगोच्छेदा

एविषयकबुद्धिप्रयोजकत्वकारणादिनागृह्णाति तत्रपक्षेतादशहेतुज्ञानाच्चैत्रत्वविशिष्टवाचकत्वस्यप्रागसिद्धस्यापियक्षधर्मावलादनुमि।
त्यात्मनिश्चयेनावगाहनसंभवान्नकाय्यनुपपत्तिरितिपाठोदृश्यतेअर्थधर्मिकशक्तिज्ञानस्यैवहेतुतायाःअथकारसंमततयोपदेवाचकसा
देहस्याविरोधित्वमालोच्यतेरयमुत्रोलितः बुद्धिः घटत्वादिरूपयत्किंचिद्वर्मावच्छिन्नत्वावगाहितानिश्चयेचैत्रत्वादीवुद्धिविषयतावच्छेदकयदे

भावच्छिन्नत्वनिवच्छिन्नत्वाभ्यां तत्र तत्पदार्थत्वादिति अथ स्वरूपतो रामत्वादिना शक्तिज्ञानासत्त्वात्कृतोरामपदार्थत्वादिति नान्यथा यत्र रचितं
 त्ववच्छिन्नैशक्तिघटितलक्षणासंभवात् अत्र तदानीं तन्नानां केषां चिन्नां मकरणविधायकश्रुतिवशाद्रामादिपदे तदा विद्वत्पदव्यवहारादिना
 वरदानां तन्नानां केषां चिद्रामादिपदे व्यासवाल्मीक्याद्युक्तं रामप्रतिमादिनिर्माणोपयोगिलक्षणकां उर्थग्रहात् स्वरूपतो रामत्वादि विविधैः

त्वांशमनस्त्वादिप्रकारेण शक्तिस्मरणमिति तत्रापि विशेषणं शोभोषमंतरेण गत्यंतराभावादिति वदन्ति विवदन्ति तत्र बहु
 कोविदांसः स्मृतेर्विद्वेषणप्रकारतायां संस्कारानुभवयोस्तदशप्रकारतायाः प्रयोजकत्वस्योद्बोधकविशेषप्रयोजनं
 कतामाश्रित्योक्तेषु विशेष्यविशेषणभावांशेष्योद्बोधकविशेषस्येव नियामकत्वसंभवात् प्रकारत्वविशेष्यत्वानं
 तर्भावेन सामान्यतया द्विषयकस्मृतौ तद्विषयकत्वेनैव संस्कारानुभवयोर्हेतुतापत्तेः रामरावणादिपदेभ्यः लक्षणया।
 तत्र तत्पदार्थत्वादिप्रकारक एवान्वयबोधः वस्तुतस्तु अनुगतोद्बोधकस्यैव स्वरूपतस्तत्रकारकशक्तिज्ञानासत्त्वेस्व
 रूपतस्तत्रकारकस्मरणापत्त्या तत्र तादृशज्ञानस्य हेतुत्वमावश्यकमिति तस्मात् तत्रैव अथ सामान्यतो वक्तव्यं।
 द्विविषयता वच्छिन्नस्य सर्वनामशक्यत्वे शक्तिभ्रमं विना तत्रैव त्रिविधत्वादिना ईदृशो गवयपदवाच्यशक्ति
 वत् अंत्यवाक्यं प्रसिद्धांशकेपदसन्निध्यादिना नुसर्वेषामपिरामादिपदे रतिबोध्यं संस्कारानुभवयोः प्रकारत्वाद्यनंतर्भावेन हेतुत्वेन
 स्यादिति स्वरूपतस्तत्रकारकस्मरणेन तत्रैव त्रिविधत्वादिना ईदृशो गवयपदवाच्यशक्तिवत् अंत्यवाक्यं प्रसिद्धांशकेपदसन्निध्यादिना नुसर्वेषामपिरामादिपदे रतिबोध्यं संस्कारानुभवयोः प्रकारत्वाद्यनंतर्भावेन हेतुत्वेन

वक्तव्यं शक्यं मा।

श. व.
३४

नुगतिस्वरुधत्तत्प्रकारकसंस्कारत्वेरतिशेषः॥ तादृशज्ञानस्य॥ स्वरूपतत्प्रकारकशक्तिज्ञानस्य तदेति तदुच्चारिततत्पदादिनादिः युस
त्रिविरोधः सामान्यतः शक्तियुगसंभवः तथा चोर्ध्वचैत्रत्वादिसादृशबोधानुपपत्तिरिति भावः संबोध्यत्वयुष्मत्पदजन्यबोधाश्रयत्वेन वच्छिन्ना

क. ३४

नाकालान्तरीय (देशान्तरीय) पुरुषान्तरीय बुद्धि विषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयकप्रतीतिः सर्वनाम्नानजन्यतेऽपि
तुयोयदायस्य बुद्धिस्थः तादातरीयवाक्यात्प्रकारावच्छिन्नविषयकैवेति नियमानुपपत्तिः स्वोच्चारणानुकूलबुद्धिविषयताव
च्छेदकावच्छिन्नस्य शक्तिविषयत्वे तु स्वपदस्य तत्र द्युक्तिपरतया पदव्यक्तिभेदेन शक्तिभेदप्रसंगः अननुगमाद्युत्पत्तिविरोधश्च
एवं युष्मदस्मदोरात्ममेतरेन शक्तिः अपि तु स्वसंबोध्योच्चारणकर्त्रीरेवेति संबोध्यतावच्छेदकत्वोच्चारयितृतावच्छेदकत्वरू
पानुगतधर्मोपलक्षितचैत्रत्वादिकमेव प्रवृत्तिनिमित्तमित्यप्यसंगतं सामान्यतः संबोध्यतावच्छेदकत्वादेरनुगमकत्वे चैत्रस्य
त्यदसंबोध्यता तस्माद्युष्मत्पदात्पदांतरसंबोध्यमेतदेतश्चैत्रोच्चरितादस्मत्पदात्पदांतरोच्चारयितृमेतदेः प्रतीतिप्रसंगो दुर्वा
र एवेति स्वजन्यबोधाश्रयतया वक्तृभिप्रायविषयतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्ने युष्मत्पदस्य स्वोच्चारणकर्तृता
वच्छेदकधर्मावच्छिन्नेऽस्मत्पदस्य शक्तेः स्वीकरणीयत्वात्त्वांतर्भावेनाननुगमतादवस्थादिति चेन्न

णकर्तृत्वं अस्मत्पदोच्चारणानुकूलकृतिमत्त्वं संबोध्यतेति॥ ज्ञानावच्छेदकत्वेन उच्छामात्रविषयसंक्रुत्यवच्छेदकं वा यच्छरीरं तदत्येककाली
नव्यक्तिद्वयवृत्तिजातित्वोपलक्षितधर्मविशिष्टावच्छिन्नात्मत्वं क्रमेण युष्मदस्मत्पदप्रवृत्तिनिमित्तमित्यर्थः चैत्रादिश्च चैत्रायवच्छिन्नात्मा

राम
३४

श. वा. तितुभयसंबंधावच्छिन्नस्वनिर्देशकारान्निरूपितसंकेतीयविषयतावत्त्वसंबंधेनयादृशानुपूर्वीत्वावच्छिन्नप्रकारतातन्निरूपितविशेष्यत्वावच्छि
 ३५ न्नबोधप्रकारताघटेत्वावच्छिन्नविशेष्यकः संकेतयहोमिमतरतिनकोपिदोषः स्वोच्चारणानुकूलत्वंनिवेशफलमाह कालान्तरीणेति एतेन पुरुषान्त
 रीयबुद्धेः पुरुषान्तरीयतदादिप्रसिद्धोत्तरानुक्तलव्यजितं तद्विषयनेति कालान्तरीणबुद्धिविषयतावच्छेदकं देवंत्वावच्छिन्नविषयताकत्वसत्त्वेपि

क. टी.

यतावच्छेदकावच्छिन्नबोधेनोपदर्शितसंबंधेनैतन्नदादिपदवैशिष्यमतोनेश्वरेच्छायां तादृशबोधस्येतन्नदादिप्रकारेण भा
 नमिति नकालान्तरीणबुद्धिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नस्येतत्पदवाच्यता भगवत्संकेतीयतत्पदव्यक्तिप्रकारतानिरू
 पिततथाविधसंसर्गविषयतांतः पातिन्याबुद्धिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वविशेषणत्वेन विषयतायाएव तद्व
 च्यतारूपत्वादतोभ्रमं धिना नतदवच्छिन्नबोधः तद्धर्मावच्छिन्नविषयताशालिबोधेपदांशेतद्धर्मावच्छिन्नविषयताघटि
 तोत्तोभयसंबंधावच्छिन्नबोधनिष्ठविशेष्यतानिरूपितसंकेतीयप्रकारतारूपवाचकतायाः संसर्गतयाप्रकारतयावाज्ञा
 नस्यहेतुत्वादन्वधर्मावच्छिन्नबुद्धिस्थीकृत्यप्रयुक्तेपदेत्यधर्मावच्छिन्नविषयताघटितोभयसंबंधाव ॥४॥ ४॥ ४॥ ४॥

बुद्धेः स्वोच्चारणानुकूलत्वाभावादितिभावः नकालान्तरीणेतिघटोस्मितमानयेत्यादौ अवच्छिन्नत्वविषयत्वविशेषणत्वेनविषयतायार्तिअ
 यतादृशविषयतावच्छिन्नत्वस्यैवनतुविषयतावच्छेदकवतरमिचेत्तादृशविषयत्वेआधेयतासंबंधेनविशेषणत्वस्यवाच्यत्वात् तादृश
 विशेषणेशिविशेषणत्वेनविषयत्वादिकंवाच्यतावच्छेदकत्वादिकंप्रवृत्तंस्मर्तव्यतदवच्छिन्नबोधः कालान्त ॥४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥

३५

शृणुद्विविषयतावच्छेदकावच्छिन्नबोधः तत्र शक्तिज्ञानस्य कथं भ्रमत्वमित्याकांक्षाया माह तद्भवेति वाचकतायार्ति तदापि पदवहो धवा
तालांतरीण बुद्धि प्रकारस्य तदा नीत न बुद्धि प्रकारे क्ये तदवच्छिन्नस्य तजदादिपदवाच्यत्वादकमयेति तादृश्येवेति स्वसंबोधयता
विषयता कत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधेन युष्मत्प्रकारको बोधविशेषक संकेतः एवंस्वीच्चारयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयता

च्छिन्नसंकेतप्रकारताया असत्त्वेन तत्र तदवगाहि ता नस्य भ्रमत्व नियमात् युष्मदस्मच्छदस्थलेपितादृश्येवम
या अथ स्वसंबोधे युष्मदः स्वीच्चारयितर्यस्मदः शक्तौ देवुवाच भयात्वयि हते त्रैव गजिष्यन्त्या शुदेवता इत्यादि
क्या देवीकर्तृक महिषासुरकर्मकघातादिबोधानुपपत्तिः तत्र देवुच्चरितत्वस्य महिषासुरादिसंबोधयत्वस्य चा
षिकर्तृकसुरकर्मकघातादिबोधस्य च योग्यता भ्रमादापत्तिः ऋष्यादेस्तादृशा यथायथोक्तत्वात्सुरयादेस्तादृशा
दिति चेन्न तत्र तादृशा अनुपूर्वी प्रकारेण सामान्यप्रत्यासत्त्या देव्यादिया क्यस्य तादृशा देवी महिषासुरयोस्तादृशा क्यप्र
योक्तृत्वसंबोधयत्त्वात् न देवयुष्मदस्मद्ध्या देवी महिषासुरयोस्तादृशा प्रतीतिः तत्रैव तत्रैव क्नुवादकवाक्ययो

यसंबंधेनास्मत्प्रकारको बोधविशेषाकरु संकेत इत्यर्थः स्वसंबोधयत्वस्वजन्यबोधार्थः प्रायस्त्वयं प्रायविषयत्व विभिन्नानु॥
सामान्यप्रत्यासत्त्येति सामान्यं प्रायेत्यादिः आनुपूर्वी विशिष्ट इत्यर्थः तदेतदन्यतरकालत्वादित्यनुमितौ दे
वुच्चरितस्य दस्मत्प्रकारको बोधविशेषाकरु संकेत इत्यर्थः प्रायस्त्वयं प्रायविषयत्व विभिन्नानु॥
यत्किंचित्प्रदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य तदवच्छिन्नस्य

शृणुदेवता तदिति वदन्

श. वा.
३६

तद्यत्किंत्वादिनेति तद्यत्किंत्वधर्मितावच्छेदकीकृत्यदेव्युच्चरितत्वाभावनिश्चयेपीत्यर्थः एवमप्येपि एतावतादेवीप्रत्ययमुर्धपाद्यऋषिप्रत्ययवारयति ए
वमिति अत्यदीयत्वं अत्यकर्तृकत्वं अस्मदिति ईदृशस्वतंत्रोच्चारणानुकूलकृत्यवच्छेदकत्वोपलम्बितधर्मावच्छिन्नशक्तिरित्यर्थः सचधर्मश्चेत्त्वा
दिः अथ प्रतिपादनद्वारेति वक्तुंनुवादकं क्वक्ययोर्विभिन्नानुषर्वस्थलसंग्रहार्थं स्वार्थः प्रकृतवाक्यघटकास्मच्छब्दतात्पर्यविषयः प्रकृतं ऋष्यादि

कृ. टी.

श्वर्वातदानुवादकं वाक्ये तद्यत्किंत्वादिना विशेषदर्शनेपि आनुश्वर्वाप्रकारेण देव्युच्चरितत्वभ्रंसादेव श्रोतुर्देव्यादिप्रतीतिस्वी।
कारेणानुपयत्यभावात् यत्रानुश्वर्वाविशेषावच्छेदेनापिविशेषदर्शनंतत्रनेष्यतएवतत्प्रतीतिरिति एवमन्यदीयस्वार्थतां
त्यर्थकोच्चारणानधीनोच्चारणरूपस्वतंत्रोच्चारणमस्मत्प्रदप्रवृत्तिनिमित्तानुगमकं उक्तस्थले ऋष्याद्युच्चारणं न तथा तस्या
र्थप्रतिपादनद्वारादेव्युच्चारणाधीनत्वादिति नास्मच्छब्दादृष्यादिबोधः स्वातंत्र्येणाहंगच्छामीत्युच्चारणस्यापिकोगच्छती
त्यादिप्रश्नवाक्यशक्त्याहकवाक्योच्चारणाधीनतया स्वार्थपरत्वमुच्चारणविशेषणं प्रश्नादिवाक्यस्य चाहंगच्छामीत्यादि
प्रकृतवाक्यतात्पर्यविषयपरत्वाभावात्तदुच्चारणे विशिष्टव्यतिरेकः सुघटः आनुश्वर्वासजातीयं यद्वाक्यं तं तदुच्चारणा ॥

अनुवादकवाक्यमिति तत्तात्पर्यविषयो देवीति तदस्मच्छब्दादेवबोधः एवं च शक्त्याहकवाक्यस्य स्वार्थतात्पर्यकत्वं इतीरतद्वटकास्मच्छब्दस्य
स्वरूपात्मकस्वार्थपरत्वादिति न शक्यं यत्तत्र स्वपरं नास्मच्छब्दत्वावच्छिन्नपरं किंतु विशिष्यास्मच्छब्दपरं न चैव मननुगमः तादृशानधीनत्वक
टस्य निवेश्यत्वादिति समाधानं न ह्यथानुच्छतरं च स्वशाब्दस्यानुगतार्थत्वाभावस्य सर्वनैयायिक ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

राम.
३६

सिद्धत्वात् स्वार्थेति स्वपदस्यानुवादकऋष्यादिवाक्यघटकास्मच्छब्दपरत्वाच्चदेव्युच्चरितत्वभ्रमं विनैव तत्र देवीप्रत्ययः संभवतीति
निरस्य वाचेति मयात्वयीत्यादिवाक्याद्देवीकर्तृको महिषासुरकर्मकोप्यात् इति बोधः महिषासुरमित्युवाचेति वाक्याच्च महिषासुर
यात् भोजनकवाक्यानुकूलकृतिमतीदेवीति बोधः वाक्यार्थस्य कर्मताप्रत्यायनाय स्वयमिति पदं प्रयुक्तं ज्ञानानुकूलवाक्यवषधात्वर्थः तदे
कदेशे ज्ञानेतादृशघातरूपवाक्यार्थस्य विषयत्वं संसर्गः अतएव रूपं निरूपयतीत्यादौ ज्ञानानुकूलव्यापारे धात्वर्थे विषयत्वं कर्मत्वं ननु

नधीनत्वं निवेशयितुमशक्यं शब्दानुकरणस्य लएव ससिना नुपर्वीकोच्चारणपेक्षानियमात् वाक्यार्थानुवादस्य लक्षणं
नार्थकवाक्यमात्रोच्चारणपेक्षात् तत्र स्वातंत्र्यापत्तेर्देवीरेत्कात् वस्तुतस्तु वाक्यांतरस्य क्रियाकर्मतापन्नः वाक्यार्थ
टकतेत्यास्वार्थः स्वघटितवाक्यार्थप्रत्यायने च नधीनस्वोच्चारणमेव स्वतंत्रोच्चारणं अनुवादस्य लेचरस्युक्तं
क्यांतरस्य क्रियाकर्मतापत्तेरर्थघटितवाक्यार्थप्रतिपादयितुमेवानुवादकोऽस्मच्छब्दितवाक्यं प्रयुक्ते इति न स्वातंत्र्यं
त्रं पश्येत् तत्र प्रकृतवाक्यस्य ज्ञानं किं वा कर्मतयाऽर्थं प्रतिपादयितुमेवास्मच्छब्दोच्चारणस्य स्वातंत्र्यनिर्दिहाय द

यत्वं तथा सति चैत्ररूपं निरूपयतीत्येवं चैत्ररूपं द्वितीयापत्तेरित्युक्तं महाक्यं न तत्र वाक्यार्थानुवादात्वात्सुरथो भवत्विति च
तादृशप्रत्यायने च्छापचतंत्रत्वा महजो ज्ञाने वाक्यार्थस्य स्वातंत्र्यनिर्दिहाया स्वघटितस्वपदमत्तदकोच्चरितास्मच्छब्दपरं एतेन स्वपद
नास्मच्छब्दसामान्यमर्थः अस्मच्छब्दोच्चारणस्य स्वातंत्र्यनिर्दिहाया तदुच्चारणस्य घटितस्य वाक्यार्थानुवादात्तदुच्चारणस्य

३११ किं भूतप्रसङ्गद एवेत्परकृतं तत्र वाक्यांतरस्यास्मच्छब्दोच्चारणस्य तादृशेच्छाधीनमिन्नत्वात् श्रवकल्पेऽस्वरसमाहरणेनेति अव्यवहितोक्तस्य कृ० टी०

तरस्येति एतेन यत्र चैत्रेणान्यदीयाच्चैत्रः सुंदर इति वाक्यादेव वाक्यार्थं प्रतीत्याहं सुंदर इति युज्यते तत्र समानार्थक वाक्यांतरोच्चारणसापेक्षत्वेपिन स्वातेऽप्यसति न वापांडित्याभिमानिमो निपुरुषज्ञानपरस्याय महं पंडित इति जानीतीत्यस्य स्वातंत्र्यापत्तिः अथैवं शीत्याऽव्यवहितोक्तस्थलेऽहं पंडितोच्चारयितुं पुरुषविषयकप्रतीक्षिवाश्लेष्यभिमानिनस्तेन प्रत्ययो डरूपयाद एव तस्योच्चारणाभावेनासात्पदावाच्यत्वादिति तत्रैवे स्वतंत्रोच्चारयितुः सर्वत्रास्मदर्थत्वे स्यादेवेयमनुपपत्तिः तदेवं स्वतंत्रोच्चारितास्मत्प्रत्ययत्वस्यैव तद्वाचकत्वात् निरुक्तस्वतंत्रोच्चारणरहितस्य नुस्वघटित वाक्यार्थकर्मक वाक्यांतरस्य क्रियाकर्तृत्ववशक्तिः एवं च मयात्वयिहते चैवेत्यादौ तादृशक्रिया इति देववाचेति वैः क्यांतरस्योक्तिः किंयेदमत्क नृत्वं देव्यार्तिप्रवोक्तभ्रमं विनैव तत्रातीतिरूपयादयितुं शक्यते स्वघटित वाक्यार्थकर्मक वाक्यांतरस्य क्रियात्वं च तादृशार्थकत्वान्न वाक्यांतरप्रतियायत्वं तेनाहं पंडित इति विद्वांसंपश्येत्सादौ दर्शनादि क्रियाया अस्मच्छब्दघटित वाक्या ॥ ० ॥

अज्ञानं स्वतंत्रोच्चारयितर्येवशक्तिरिति नेत्यर्थः स्वघटितेति स्वमस्मत्त्वं तादृशार्थकर्मकत्वेनेति तादृशार्थावच्छिन्नकर्मतादृश्यवच्छेदकताकत्वं तृतीयांताथीः विद्वांसं जानंतं तेन रूपेण अस्मच्छब्दघटित वाक्यार्थविषयकत्वे ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

राम
३१५

न वाक्यान्तरेति शक्तिपदास्मत्प्रदघटितवाक्यान्तरेत्यर्थः तादृशवाक्यार्थज्ञानिकृत्वेनदर्शनप्रत्ययादितिभावः तस्य स्वघटितवाक्यार्थस्य प्रतिपदस्य
कत्वादितिभावः वाक्यान्तरप्रतिपाद्यतया वाक्यान्तरजन्यत्वोपरक्तप्रतिपत्तिविषयतया क्वचित्त्रयैवपाठः तादृशवक्तृबुद्धिस्यक्रियाकर्तृत्वो
कारो न संभवति तद्द्वयास्मत्प्रयोगादिमालोच्याह स्वार्थेति धात्वर्थे धात्वर्थकावच्छेदके वाज्ञाने वाक्यार्थस्य कर्मत्वादिषयत्वपदं

र्थविषयकत्वसंभवेपि तेन रूपेण समभिव्यक्तत्वात् वाक्यान्तरप्रतिपाद्यतया न तत्कारणस्मच्छेदतः प्रतीतिः अथेति पदघटितत्वात्
तत्राक्रियाप्रतिपत्तावेकतत्कारणत्वे वाक्यान्तरप्रतिपाद्यक्रियाकर्मत्वस्य हंतद्रह एव च तद्घटितानुगमकरूपग्रहेणास्मच्छेद
वाक्यादाक्यार्थप्रतीतौ तस्येति पदादपस्थित्या वाक्यान्तराक्रियाप्रतिपत्तिरित्यन्योन्याश्रयशक्तिचेन्न वाक्यान्तरः जन्यत्वोपरक्त
प्रतिपत्तिविषयः प्रतिपाद्यतया तत्र बुद्धिस्यत्वस्यैव क्रियायां विशेषणत्वापगमात् प्रतिपत्तेः सर्वमपि प्रकरणादिनात्
शक्तवृद्धेर्देयसंभवेनान्योन्याश्रयत्वात् स्वार्थघटितवाक्यार्थविषयकत्वान्दिक्रियाकर्तृतया वाक्यान्तरप्रतिपाद्यत्वात्
यावत्तद्बुद्धिस्यद्विषयतावेच्छेदकत्वप्रतिपत्तिनिमित्तानुगमकमितिनुसारं एवं तद्विषयत्वावच्छेदकत्वस्य प्रवृत्तिनि

पठितशक्तिगच्छतीत्यादौ स्वघटितत्वात् तदर्थेपि तद्घटितक्रियाकर्तृरिशक्तिरु
प्रतिपत्तौ तदर्थः वक्तृबुद्धितया वाक्यार्थविषयतावतिदेवीतिस्वीचरणानुवृत्तिवदिति अतोपिस्वीचरणानुकूलतया वि
द्विषयतावेच्छेदकधर्माविति तदर्थे तत्कत्वस्वजन्यत्वोभयसंबन्धेन स्मत्प्रदघटितत्वात् तद्विषयतावच्छेदकत्वस्य प्रवृत्तिनिमित्तानुगमकमितिनुसारं तद्विषयतावच्छेदकत्वस्य प्रवृत्तिनिमित्तानुगमकमितिनुसारं एवं तद्विषयत्वावच्छेदकत्वस्य प्रवृत्तिनिमित्तानुगमकमितिनुसारं

क.टी.

मादायंशेषः निरुक्तस्वतन्त्रे चरणकर्तृत्वेन वक्तुं बुद्धिप्रकारत्वेन निवेशयतां मिश्राणां मतं खंडयति उच्चारणेति उच्चारयितावच्छेदके बुद्धि
त्वस्याव्यवर्तकत्वात् कालान्तरीणकृतेः स्वोच्चारणानुकूलत्वात्प्रतियोगिकोद्ये प्रतिषेत्ति प्रवेशेनामोन्याश्रयभावाच्चेति भावः तस्य अनुवादः

मित्रानुगमकत्वप्रवादोपिसंगच्छते उच्चारणकर्तृत्वगर्भानुगमकशरीरेपिमिश्राणांऽद्विस्थित्वनिवेशवीजंतुनावधारयामः एवं
युष्मत्प्रतिनिमित्तानुगमकनिष्ठसंबोध्यत्वमपि वाक्यांतरस्थक्रियाकर्मत्वेन स्वघटितवाक्यार्थानवगाहिनीयाजन्यप्रती।
तिसुश्रयत्वेनेच्छाविषयत्वे अनुवादकेनयः संबोध्यते सन्नुवादकोच्चरितयुष्मच्छब्दनिरूपितनिरुक्तसंबोध्यतावान्ः त
स्यानुवादकपुरुषीयवाक्यार्थकर्मकोत्तिक्रियाघटितमहावाक्यार्थघटकयुष्मदर्थघटितावांतरवाक्यांतरप्रतीत्याश्रयत्वेनाभि
प्रायविषयत्वेपितादशाभिप्रायेपितादशावांतरवाक्यार्थस्य वाक्यांतरस्थोत्तिक्रियाकर्मत्वेनैवभानात्ः वक्तुप्रतिपाद्यत।
युष्मदर्थघटितवाक्यार्थः कर्मकोत्तिक्रियाविषयः घटितोयोवाक्यार्थकर्मकोत्तिक्रियाघटितवाक्यार्थस्यद्विष
यकेत्वविशिष्टप्रतिपत्त्याश्रयत्वेनैवानुबद्धकेच्छाविषयत्वान् यदिचेतिपदघटितवाक्यार्थप्रतीतिरूपफलेच्छाधीनायुष्
दर्थघटितवाक्यार्थप्रतीतिविषयिणीतादशाः क्योच्चारणः कथाशेप्रतिपाद्यत्वानवगाहिन्यपितादशवाक्योच्चारणः॥
नुकूलान्वक्तुरिच्छासंभवती॥ कपुरुषीयवाक्यार्थकर्मकोत्तिक्रियाघटितमहावाक्यार्थघटकयुष्मदर्थघटितावांतरवाक्यार्थप्रतीत्याश्र

यत्वेनाभिप्रायविषयत्वेपितादशाभिप्रायेपितादशावांतरवाक्यार्थस्योत्तिक्रियाकर्मत्वेनैवभानादितिक्वचित्पाठः वाक्यांतरस्थक्रियाकर्मत्वा

वृगा॥१॥

हेतीति तादृशकर्मत्वेन वाक्यार्थावगाहिमः प्रागुक्तविशेषणेनैव वारणादिं स्वघटितेति स्वयुष्मत्पदं वाक्यार्थो महिषासुरहननं नत्वत्राप्यन्योऽप्यत्र
 स्वघटितवाक्यांतरस्य क्रियाप्रतिपत्तावेव तत्कर्मत्वग्रहेण तद्घटितानुगमकरूपग्रहायुष्मच्छब्दघटितवाक्यांतरार्थप्रतीतिः तस्यांच तस्य रति
 स्थित्या वाक्यांतरात् क्रियाप्रतिपत्तेः स्वघटितवाक्यार्थकर्मकत्वेन वाक्यांतरप्रतिपाद्यतावक्तुबुद्धिस्थक्रियाप्रवेशे तादृशबुद्धेर्नयुष्मत्पदप्रयोग

तिवदशोक्तामादायातेऽसद्वैसंबोध्यस्य संबोध्यतापत्तिरिति प्रत्येते तदा वाक्यांतरार्थप्रतीतिच्छानधीनत्वमपीच्छाविरोषणं देया
 मिति प्रयोक्तव्येति तत्रैवेत्यादौ युष्मच्छब्दात्सुरयादिविषयकप्रतीतिः एवमभ्रान्तस्य ततो महिषासुरादिप्रतीतिनिर्वाहस्य वाक्य
 तरेण स्वघटितवाक्यार्थकर्मकक्रियाकर्मण्यपियुष्मदः शक्त्येते स्वीकरणीयं ततो देवी महिषासुरमित्युवाचेति वाक्यस्थक्रिया
 कर्मत्वमहिषासुरादेरिति तस्याप्येत्वपीत्यादिशब्दार्थतोऽप्यत्रिः अत्रापि पूर्ववत् स्वघटितवाक्यार्थविषयकत्वान्वितक्रियाकर्मता
 वाक्यांतरप्रतिपाद्यत्वेन यावक्तुबुद्धिस्थान्तेष्वप्युष्मच्छब्दकत्वेनानुगतानां महिषासुरादीनां पृथग्विनिमित्तत्वंबोध्य संबोध्यत्व
 घटितानुगमकशरीरेषु बुद्धिविषयकत्वनिवेशनं मिश्रोक्तमनुपादेऽप्यन्यत्वं बोध्यतावच्छेदके बुद्धिप्रकारत्वस्याव्या
 वर्तकत्वात् अथ तात्पर्यसत्त्वेहमिति ज्ञानातीत्यादि चैत्रवाक्यस्थासु चैत्रोपेप्रतीयते तत्र चैत्रस्य ॥ ० ॥

अत्रोपीति प्रकृते तादृशक्रियाप्रतिपत्तेः स्वघटितवाक्यार्थानवगाहिस्वजन्यप्रतीतिः अथ तत्र चैत्रविषयत्वेन च द
 त्तवैतन्मिश्रोक्तमनुगमकरूपेण प्रतीतिः अथ तत्र चैत्रविषयत्वेन च द
 त्तवैतन्मिश्रोक्तमनुगमकरूपेण प्रतीतिः अथ तत्र चैत्रविषयत्वेन च द

३८ क. दी. स्वयं प्रतिपत्तिः प्रतियोगिकोऽपि निविष्टप्रतिपत्त्याऽन्योन्याश्रयाभावाच्चेति भावः अनधीनत्वादीनां वाक्यांतरस्य क्रियेत्यादि विशेषण संबोधे एव यु-
 क्तं कथं ननु अत्र त्वयि तर्क्ये वचास्मदः शक्तिव्यवस्था यथेतुं तयोः शक्त्यंतर संबोध्यत्वोच्चारयित्वा त्वयो विशेषणांतरं च तज्जयिष्यन्नाह अथेति परिग्रह-
 स्वयं त्वत्वात्कार्यकर्मकक्रियाकर्तृत्वाभावात्तदुच्चारणस्य निरुक्तत्वात् अत्र चानुपपत्तिः एवं मैत्रत्वया मुक्तमिति मया
 अतश्चिन्त्यादौ मैत्रस्य युष्मच्छब्देन प्रत्यायनात्तस्य वाक्यांतरस्य क्रियाकर्मत्वस्यानेरुक्ते च विषयत्वरूपसंबोध्यत्वस्य चाभावा-
 त्कथमुपपद्यतामिति चेन्न हि न स्वातंत्र्यमुच्चारणविश्लेषणं संबोध्यत्वघटके चानियानिरुक्ते चानधीनत्वादि विशेषणमप्यु-
 पेक्ष्यमेव मया त्वयि त्पदीतात्यर्थद्विरहादेवानुवादकते त्संबोध्यकर्मया त्वयि त्पदीना प्रतिपादनोपपत्तेः नचैवं बुद्धि विषय-
 नावच्छेदकरूपवच्छिन्न एव युष्मदस्मै शेरपिशक्तिरास्तांति संबोध्यत्वोच्चारयित्वा वच्छेदकावच्छिन्ने शक्तिस्वीकारेण त-
 दीद्विरहादेवतिप्रसंगे भृगादिति वाच्यम् तात्यर्थसत्त्वेपि तेषां द्विरितादहं करोमीति वाक्याच्चेत् संबोधयितुं तं प्रत्युक्त्वा त्वंगच्छेत्प-
 दिवाक्याच्चेत् संबोधयित्वा संबोध्यत्वभ्रमं विज्ञानमैत्रादिबोधस्य स्वीनुभवविरुद्धत्वात् अन्यथाऽन्यतात्यर्थेण स्वरसत एव तथा प्र-
 योगोपपत्तेः इदं त्ववधेयं अयं पंडित इति जानातीति युवाचेत्यादि स्थले सर्वत्र वाक्यार्थस्य कर्मतानसंभवात्तिवाधितवाक्यार्थस्त्व-
 तदसंभवान् नच वाधितवाक्यार्थस्थले भ्रमरूपेव न कर्मत्वप्रतीतिरिति वाच्यं विशेषः ॥ नचैवमपि मया त्वयि त्पदीनात्यर्थभ्रमस्य
 कल्पयितुं मया क्वचिपि अयमहं पंडित इति जानातीत्यादौ कस्यचिद्भ्रमसंभवादस्मच्छब्दादहं बोधा ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥

राम ३९

पत्रिरित्यसंकाशुद्धमिति परस्य लेवाकार्यमानमेव न कुतोऽनुवादकतत्संबोध्यमानप्रसंगरत्याशयेन प्रथमस्य कर्मत्वं ह्ययति र्दंत्विति वाधित्वात्
 पर्यकस्यैतदिति जानातीत्यादौ आहार्यस्यासार्धत्रिकत्वादां ह विनापीति विशेषणं पठितत्वादिविशेष्यमहमादि विशेषदर्शी अयं न पठितत्वात् न व
 र्धात्वर्थे जानातीत्यादौ उवाचेत्यादौ त्वाह धात्वर्थत्वात् न च्छेदकस्यापि धात्वर्थत्वादि शब्दार्थस्य क्रियाविशेषणत्वं इति शब्देनेति यद्वाक्यसु च। य
 दिति नापि भ्रांतिज्ञेन ह्यप्रयोगात् तस्य वार्थार्थज्ञानासंभवेन तदनुपपत्तेः न चाहार्यवाक्यार्थज्ञानादेव विनापि विशिष्टवाक्यार्थ
 खरिविशेषणप्रकारत्वं विशेष्यविशेष्यकत्वाभ्यां विशिष्टत्वात् ज्ञानादेव वा विशेषदर्शी तथा प्रयुक्त इति वाच्यं एवमपि विशेष
 दर्शीनां भ्रांतिज्ञेन पुरुषीयतया विधवाक्यार्थबोधानुपपत्तेर्वचनलेपत्वात् तस्मात्तत्रेति पठं न तद्वाक्यप्रतियायतावच्छेदकीत्या
 तत्तत्र इमीवच्छेन्नपरं अपि न तत्रेद्वाक्यजन्यज्ञानसम्मानाकारपरं तादृशश्चेति पदार्थोऽभेदसंबन्धेन यथासंभवं धात्वर्थधा
 त्वर्थतावच्छेदके च ज्ञाने विशेषणमित्येवोपगतत्वं तथा च सर्वत्रैव युष्मद्दृष्टितावांतरवाक्यार्थस्य ले इति परंतत्परमेव तादृ
 शं वाक्ये न ग वित्ययमाहेत्यादौ गवादिपदवत्स्वरूपमेवेति भेदेन परामर्शार्थमुपस्थाप्यते ननु युष्मदस्मच्छब्दार्थघटितो वा
 क्यार्थ इति संबोधोच्चारणकर्त्रेरेव युष्मदस्मच्छब्दोऽशक्तिरिति त्वं स्तूलः अहं स्वर्गं भोक्ष्यसे इहं स्वर्गं भोक्ष्यस्युभय ॥

काश्रवणद्वारा तद्वाक्यजन्यज्ञानसम्मानाकारमिति शब्देन परामर्श इति नियमात् न परामर्शार्थं तद्वाक्योच्चारणापेक्षेति भावः संबोध्य
 त्वेति तत्र प्रतिपत्तयत्वं उवाचि त्वं चादेपि धात्वर्थत्वं अवच्छेदकत्वात् त्वं च्छेदकत्वात् त्वं च्छेदकत्वात् त्वं च्छेदकत्वात् त्वं च्छेदकत्वात् त्वं च्छेदकत्वात् ॥ ॥

५०
५०
५०

वृद्धिप्रकारत्वेनैव क्वचित्प्रकारत्वेन धर्मानुगमः यथा पृथक् अथ मुञ्जते इत्यादौ यच्च अथ शब्दस्यानंतरे लक्षणात् च ध्वसाधिक
क्रिया विशेषणत्वात् द्वितीयात् त्वंच ध्वंसे वा क्वचित्प्राक् वाक्यस्य क्रियापदार्थान्वय इति यद्यप्यनंत
क्रियायासंभेदे नैवान्वयान्तस्याश्रयत्वसंबन्धेनान्वयः ध्वंस एवदातन् लाघवात् अथपदोत्ररलुप्रसप्रम्यासमान
अव्ययान्यनाम्नः क्रियायासंभेदे नैवान्वयान्तस्याश्रयत्वसंबन्धेनान्वयः ध्वंस एवदातन् लाघवात् अथपदोत्ररलुप्रसप्रम्यासमान
तर्थातिविधिः पुलाम् इति तदुभयमप्यसत् एवमप्यशब्दो निरूप्यते इत्यादौ उपमाननिरूपणोपस्थापकाभावात् दानंतरीलाभापत्तेः
यगप्रेचतदनेतरे लक्षणाया एवमावत्वात् एवंवाच्यतिरिक्तत्वं अपि न देयं आविर्भवतीत्यादौ प्रकृतताश्रयादेरेवा विराधर्थतोपगमात् वस्तुतस्तु प्र
तदर्थलक्षणोप
नंतरेण अथ शब्दस्य शक्तिः उपमाननिरूपणस्य चोपमावन्निरूप्यते इति पूर्वग्रंथेन प्रक्रम एव अथोपमाननिरूपणाद्यत्तकावध्युपरक्रान्तं तर्था
तत्तत्क्रिया
इवाच्यत्वे शक्त्यानेस्य प्रसंगः तदुपगमो गानंतर्था मात्रस्य तद्वाच्यत्वे उपमाननिरूपणाद्युपरक्रान्तं तर्था प्रत्ययानुपपत्तिः नच पूर्वग्रंथादिभ्य उप
स्याथश
निरूप्यत इति वाक्यानुषंगान्नदपस्थापितोपेणाननिरूपणादेः प्रकृतशब्दार्थो भूतानंतर्थाऽवधित्वेनान्वयादवधिविशेषोपरक्रान्तं तर्था लाभापत्तेः
मानं
निर्वाच्य आख्यातार्थविशेषणतयोपस्थितरूपनिरूपणादेरवधेः स्वशब्दार्थानंतर्था विशेषणत्वेनान्वयोसंभवात् एकत्र विशेषणतयोपस्थि
भवत्
विशेषणत्वेनान्वयैर्वाकाविरहात् उपमाननिरूप्यत इत्यादिनो निरूपणकर्मत्वादिनोपमानादेर्वाधेषुपमानकर्मत्वादि विशेषि
तस्याम
पानेन तादृशानिरूपणादेरांतर्थावधित्वेनान्वयासंभवाच्चैवधित्वेन अवधिभूतोपमाननिरूपणाद्यंतर्थावधिवाथशक्तिस्वीकारेण
तनिरूपणा
तुतात्यर्यविषयतावच्छेदकत्वेनोपलक्षणीभूतानुगमकर्मणतत्रक्रियावृत्तिविशेषाणामनुगमाच्च नैक्यसंभवात् बुद्धिविशेषवि
र्ववाक्यस्य
कत्वरूपोपलक्षणीभूतानुगतधर्मणघटत्वपरत्वादिकूपसर्वनामबोधयतावच्छेदकविशेषाणां सर्वनामशक्त्यावच्छेदकतयातदी
ययतावच्छे
यशक्तैक्यात् अथैवमपिसामान्यतः पूर्वत्वस्याभावात् कतया स्वपूर्वत्वमेवो ॥०॥०॥०॥

कृती

रामः
५०

प्रा. ३
४१

तएव तयोर्हेतुहेतुमद्भावलाभसंभवेन वर्तमानकालोत्तरकालीनत्वरूपसाध्यत्वबोधस्यानर्थकतया वर्तमानार्थकलद्रप्रत्येकात्मक्याः अनुपयो
गोर्तमानार्थकलद्रप्रत्ययविनापि पक्वा मुक्तवानित्यादौ पाकभोजनार्थहेतुहेतुमद्भावबोधार्तमानकालघटितसाध्यताबोधस्यासार्धत्रिकतया
मिथो हेतुहेतुमद्भावबोधे सर्वत्र तदपेक्षया असंभवाच्च यदपि च स्वध्वंसोत्पत्तिकत्वरूपानंतर्येव धित्वप्रतियोगित्वमुपमाननिरूपणस्य लभ्य
ते नन्वेवं शब्दनिरूपणः पेक्षया सिद्धत्वं शब्दनिरूपणोत्पत्त्यधिकरणध्वंसप्रतियोगित्वरूपलब्धं न तु वर्तमानकालापेक्षया सिद्धत्वं न च तत्र शब्द
निरूपणपेक्षया सिद्धत्वलाभादेव शब्दनिरूपणहेतुलाभो निर्वाह्यतामिति वाच्यं तथा सति परस्परनिरूपितसिद्धसाध्यभावबोधकसमभिव्याहारादे
व सिद्धसाध्ययोर्हेतुहेतुमद्भावलाभस्याभिप्रेतत्वे शब्दनिरूपणे उपमाननिरूपणस्यानंतर्यावधित्वलाभेनेव तद्रूपोपमाननिरूपणावधिकसाध्यत्व
लाभनिर्वाहेण तज्जन्यतालाभोपपत्तिर्मिश्रणां वर्तमानार्थकलद्रप्रत्ययाधीनवर्तमानकृतिजन्यत्वलाभेन वर्तमाने प्रतियोगित्वरूपवर्तमानकालाव
धिरुसाध्यत्वलाभाय वर्तमानार्थकलद्रप्रत्ययोत्पत्त्यनविरोधात् तच्च वर्तमानकृतिजन्यतया भासमानेशब्दनिरूपणानंतर्यलाभे वर्तमानकृति
जन्यनिरूपणे निश्चानंतर्यावधित्वेनोपमाननिरूपेण वर्तमानध्वंसप्रतियोगित्वरूपवर्तमानकालापेक्षया सिद्धत्वं ननु मानुं शक्यतरति वाच्यं वर्तमा
नस्यानभातस्योपिवर्तमानकृतिजन्यनिरूपणनिश्चानंतर्यावधित्वसंभवेन व्यभिचारात् मैवं लउपस्थाय्यवर्तमानकृतावेवाथ शब्दार्थस्यानंतर्य
स्यान्वयः तथा च वर्तमानकृतिनिश्चानंतर्यावधित्वस्योपमाननिरूपणलाभात्तेन वर्तमानध्वंसप्रतियोगित्वमनुमानुं शक्यते वर्तमानकृत्युत्पत्त्यधि
करणध्वंसप्रतियोगित्वस्य तादृशसिद्धत्वव्याप्यत्वादिति वर्तमानकालापेक्षया सिद्धसाध्यभावबोधकसमभिव्याहारादेव हेतुहेतुमद्भावलाभरिति त
दपिन पश्यत्यथ भोक्ष्यते इत्यादौ तदुपस्थापकपदाभावात् तथापि सिद्धसाध्यसमभिव्याहारेणाभिधानस्य हेतुमद्भावपरताया औत्सर्गिकत्वात्तदे
तु कत्वेन निर्देशप्रसूमाभिप्रायविषयत्वरूपतत्रत्यरत्वलिङ्गकानुमानविषयो साविति न दोषः तदवाचकाद्वक्षणयेव वा तच्छब्दबोधः शब्दनिरूप

क. ठी.
णस्योपमाननिरूपणजन्यत्वबोधिति ॥

विशेषणे ही तिमायाच्चा प्रमाकरणस्य निरूप्यशब्दस्य निरूप्योपमा जन्मत्वात् न्वयपयवसानामात् एव यत्राले उपर्व वाक्यस्य क्रियोत्तरत्वं उत्तरवा
 क्यस्य क्रिया पूर्वत्वं च प्रतीयते तत्रेदं स्पेवरीतिः यथा यो ब्राह्मणाय वगुरेत् शतेन याभयादित्यादौ अत्र गुरी उद्यमने रत्यस्य धातोरर्थ उद्यमः कृतिरे
 त् क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन रति सूत्रेणोपायोपेयभावापन्नाथोधीत्वोरूपायार्थकधातुप्रयोगे सति उपेयार्थका प्रयुक्ता धातु कर्म
 णाया विवक्षितस्य वाचकाच्चतुर्थीमर्थकेण तु मुन्नंतहन् धातु कर्मतया विवक्षितस्य वाचकाद्वात्मणपदाच्चतुर्थीविधानात् वधोदेश्यकत्वचतद
 आश्रयत्वमाख्यातसामान्यार्थः हेतुहेतुमतीर्त्तिडिति सूत्रेण हेतुत्वहेतुमत्वयोर्त्तिडोर्विधानात् हेतुत्वपूर्वत्वं हेतुमत्वमुत्तरत्वं चतदर्थः स
 च प्रकृते शतयानना पूर्वकालावच्छिन्नत्वं उत्तरत्वं ब्राह्मणवधोद्यमोत्तरकालावच्छिन्नत्वं नच पूर्वकालावच्छिन्नत्वमात्रं उत्तरकालावच्छिन्न
 मात्रं प्रतिशोरथोस्तु समभिव्याहनधातुतश्चावधिलाभरतिवाच्यं ॥ समभिव्याहनधातुना तत्प्रकृतिक लिङ्गार्थोपयत्वरूपविशेष्यांतरावरु
 नावधिरूपे क्रियाया अन्वयितया बोधना संभवान् पूर्ववाक्यस्य धात्वर्थे एकप्रत्ययार्थ विशेषित प्रकृत्यर्थान्वयस्य ध्यातमावाहितं श्रीक
 णानमेदिन्यादौ बहुशोदृष्टत्वात् तथा च शतयानना पूर्वकालावच्छिन्नं ब्राह्मणवधोदेश्यकत्वात् आश्रयतावान् तैयमः ब्राह्मणवधोद्यमोत्तरका
 लावच्छिन्नं शतयाननावितं कुर्यादिति बोधः एकवबोधविशेष्यकः स्वात्तरवाक्यस्य धातुप्रतिपाद्यतावच्छेदकावच्छिन्नपूर्वकालावच्छिन्नत्व
 विषयकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधे निरूप्यदप्रकारकसंकेत एकः स्वपूर्ववाक्यस्य धातुप्रतिपाद्यतावच्छेदकावच्छिन्नोत्तरकालावच्छिन्नत्ववि
 यमत्त्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधे निरूप्यदप्रकारः बोधविशेष्यकसंकेतोऽन्यरतिर्दृशदिशासुकुशद्वमतिभिरन्यत्र ॥

सर्वपदः सर्वपरप्रत्ययानि मित्रं यत्रेति सर्वघटाः प्रमेया इत्यादौ यत्रेति ॥ सर्वघटाजातिमंत्रत्प्रादौ कथंचित् विधेयकोटावधिकावगाहितया संशयः घटत्वं
 त्रवपुष्परस्मदोर्मुखत्वात्संबोधोच्चारयितृशरीरतादृशात्मनोरेवपुष्परस्मदर्थतावोभ्या सर्वघटारूपवंतरत्यादौ सर्वपदादुद्देश्यता
 वच्छेदकघटत्वावच्छिन्नस्य शेषताप्रतीतेरशेषत्वं सर्वपदार्थः नन्वत्राशेषत्वं नविधेयशून्यावृत्तिरुद्देश्यतावच्छेदकत्वत्वं
 केवलान्वयिनोयत्रविधेयतातत्रविधेयशून्यत्वस्याप्रसिद्धेः यत्रविधेयशून्ये उद्देश्यतावच्छेदकीयसंबंधविशेषेणवृत्तेरप्रसि
 द्धिसन्नसर्वघटाजातिमंत्रत्प्रादौ चगत्यभावापत्तेश्चपदांतरादुपस्थिते उद्देश्यतावच्छेदकघटत्वादिविशिष्टे सर्वपदोपस्था
 प्यव्याप्तिविशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नस्य कथंचिदन्वयसंभवेऽप्यनुभवविरोधाच्च घटत्वत्वाद्यनुपस्थितिदशायामपि सर्वघटा
 रत्पादिवाक्यादन्वयबोधस्यानुभविक्तयाम्पाप्यत्वेनैवघटत्वादेः सर्वपदार्थत्वस्य स्वीकरणीयतया तज्जन्यबोधस्य तद्वर्गि
 तावच्छेदकतया विपरीतविषयकसंशयाविरोधित्वेनाकिंचित्करत्वापाताच्च नापितत्र उद्देश्यतावच्छेदकव्यापकतद्विधे
 यत्वत्वं तदवच्छिन्ने विधेयान्वयप्रसंगात् नापि विधेयान्वयव्यापकतापर्यंतमेव सर्वपदार्थ नामार्थयोर्भेदान्वयबोधस्यास्य
 तन्नत्वान् नाप्यभेदेन रूपवदाद्यात्मकविधेयान्वयी घटत्वादि व्यापक एव तदर्थः तथा सति सर्ववेदाः प्रमाणमित्यादौ सर्वपद
 स्य प्रमाणपदेनैव सामानाधिकरण्यात्समानलिंगवचनकत्वापत्तिः सर्वघटावर्तते इत्यादौ किं ॥ रूपव्याप्यं न वेति संशयः तदवच्छि
 ने घटत्वादिव्यापकरूपावच्छिन्ने व्यापकता तत्र उद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रति ॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥०॥

कृ. टी

रामः ४२

गीतानवच्छेदकत्वं क्रियारूपेति क्रियाविशेषणानां क्रीवत्वमित्यनुशासनात् यत्तुपचतीत्यादावेवेच्छतिः प्रकारः गच्छतीत्यादौ न्वश्रयतासंबन्धेन ग
 यारूपविधेये व्यापकस्याभेदान्वये सर्वपदस्य नपुंसकत्वापत्तिश्च व्यापकतायां भेदान्वयोपगमे नामार्थधात्वर्थयोर्भेदानयस्त्रिरा
 हभंगापत्तेः यत्तुअशेषत्वं न सर्वपदार्थः उद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेन विधेयान्वयोपगमादेव तन्नाभोपपत्तेः किंत्वनेकत्वमेव अ
 नेकत्वं चोद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रतियोगित्वं अतएव च सर्वगगनं शब्दवदित्यादयो न प्रयोगाः एवं च सर्वघटा
 रत्यादौ घटनिष्ठासोमाभावं प्रतियोग्यभिन्नाघटारत्थः प्रतीयते नचैवं घटत्वादिसामानाधिकरण्यमात्रेण विधेयान्वयतात्प
 र्येण सर्वघटानीत्यारत्यादिप्रयोगापत्तेः सर्वपदार्थविशेषितोद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेनैव विधेयान्वयवृत्तिनियमात्सर्वप्रा
 मेयमित्यादौ प्रमेयत्वादिविधेयके उद्देश्यवाचकवस्त्वादियदमध्याहृत्यैव प्रतीतिः अन्यथोद्देश्यतावच्छेदकव्याप्यधर्मानुप
 स्थित्यात्तद्व्यापकतार्थकत्वेऽप्यनुपपत्तेरिति तदपिनयुज्यते गगनादावपि द्वित्वावच्छिन्नतद्भेदसत्त्वेन सर्वपदस्यानेकत्वार्थका
 त्वमभ्युपगम्यापि सर्वगगनमित्यादिप्रयोगस्य दुर्वारत्वात् तत्र दुद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदक
 त्वस्य तत्र दुद्देश्यतावच्छेदके सर्वत्र वाधिसत्त्वेन तत्र प्रतीतेर्दुरुपगमत्वात् सामान्यतः प्रतियोगिवृत्तित्वस्य वृत्तिमदवृत्ति
 त्वात्स प्रतियोगिवृत्तयोपेयेतादृशभेदात्तद्भेदकूटस्ववडुरवगम ॥

नतं... मिति तन्न आश्रयतारूपारख्यातार्थभानेपि क्रियारूपे विधेयकोटिस्थेरत्यर्थोपगमेनासंगत्यभा... कस्व

शो वा
४३

नाधिकरण्योभयसंबंधेनप्रतियोगिताविशिष्टास्योयउद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणोभेदस्तत्रप्रतियोगित्वमनेकत्वमित्युक्तौत्वाहअस्तुवेतिअत्रैवै
शिष्यव्यासज्येष्ठिधर्मानवच्छिन्नत्वप्रतियोगिताविशेषणमितिमुह्यंतःप्रत्युक्ताःअनुभवविरुद्धतयेतिनीलपर्वतत्वसामानाधिकरण्येनवन्भाव
बुद्धिसत्त्वेनीलपर्वतोवन्निर्मानितिपर्वतत्वावच्छेदेनविशिष्टबुद्ध्ययत्रिभयेनेत्यर्थरतितुनसत्तादृशविशिष्टबुद्धेर्नीलपर्वतत्वसोनाधिकरण्ये
नविशिष्टबुद्धिरूपतयेथाःपत्रैःतस्यांतदवच्छेदेनविशिष्टबुद्धित्वाभावात्तस्मात्तादृशसंसर्गतायाअप्रामाणिकत्वंहेत्वाभाससामान्यनिरुक्तौयं

तयातद्विशेषणेनद्वित्वावच्छिन्नभेदव्यावृत्तेरपिहेयत्वात्अस्तुवायथाकथंचित्तद्वारत्रिस्तथाप्यनेकत्वमात्रस्वसर्वशब्दा
र्थत्वेऽवच्छेदकावच्छेदेनान्वयेऽवच्छेदकैकदेशव्यापकताबोधस्यानुभवविरुद्धतयासर्वघटास्वरूपवंतरत्यादौघटनिष्ठेभेदप्रति
योगेघटत्वस्योद्देश्यतावच्छेदकतयाशुद्धघटत्वव्यापकत्वभानानुपपत्त्याघटत्वसामानाधिकरण्येनरूपादिमदन्यत्वस्यमिष्य
यदशायामपितादृशवाक्याच्छब्दबोधापत्तिर्दुर्वारैवएवंविशेष्यतावच्छेदकव्यापकतायाएवविशेषणसंसर्गांशेसंसर्गवि
शेषणीभूतविशेषणांशोवाभानात्सर्वेषुघटेषुरूपमित्यादौघटत्वादेर्विशेष्यतानवच्छेदकत्वेनरूपादौतद्व्यापकत्वंदुर्लभमापद्ये
तंनचतत्रसप्रम्यर्था ॥

यक्रुद्धिःप्रपंचितमिहादरणीयंयदिनुयथाशरदिपुष्पंतिप्रकृदाशरत्प्रकृदपुष्पोत्यन्तित्वरूपान्वयितावच्छेद
कस्यानुपस्थितावपितदवच्छिन्नत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधेनशरद्वृत्तित्वान्वयःपुष्पोत्यन्तित्वावच्छेदेनतदन्वयेशरदिपुष्पंतिचंपकारत्यपिप्रयुज्ये
ततथाशुद्धघटत्वव्यापकताविशिष्टसमवायसंबंधेनतादृशप्रतियोगिताविशिष्टघटत्वसामानाधिकरण्येनशाब्दबोधेवाधकाभावःअनुमितावे

कृटी
शब्दव्यापकत्वावच्छिन्नसंसर्गः

ताया अप्रामाणिकत्वात् रतिमतांतरमात्रेण तदाप्याह एवमिति ॥ धरत्वव्यापकताविशिष्टरूपप्रतियोगिकसमवायत्वेन संसर्गतामतमनुरुंधानाह
संसर्गनेति तारात्पेनेति द्वेधाघटमानासहिष्णुतायांतुस्वनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतरूपनिष्ठाधेयतात्ववत्त्वघटस्य संसर्गः इत्यनियोग

धेयत्वादेरनिरूपकतासंबंधावच्छिन्नव्यापकतासंबंधेनैव प्रकृतार्थघटादेरन्वयः स्वीक्रियते घटादेर्व्याप्यताचतादात्म्येन व्याकता
च यादृशरूपावच्छिन्नआधेयत्वादेरन्वयस्तदवच्छिन्ननिष्ठाधेयत्वत्वाद्यवच्छिन्नासंसर्गः अतोरूपनिष्ठाधेयत्वादेराधेयत्वा
त्वादिनाद्रव्यत्वव्यापकत्वेपि नातिप्रसंगः एवरूपनिष्ठाधेयत्वत्वादिनाधेयत्वादेः पदानुपस्थितत्वेपि न क्षतिः तथा सत्पितादृश
रूपस्य संसर्गघटकतयाभानेऽविरोधादिति वाच्यम् उक्तव्यापकतायाः संसर्गत्वेमानाभावात् असुबोद्देश्यविधेययोर्विशेष्यवि
शेषभाववैपरीत्येपि विधेयांशो उद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वेस्योद्देश्यविधेयभावमहिम्नैव संसर्गतयाभानं भवतु बोद्देश्यवि
शेषणतयोपस्थितस्यापि विधेयेपारतंत्र्येणान्वयोभ्युत्पत्त्यविरुद्धः नामार्थयोरपि भेदेन पारतंत्र्येणान्वयोमाविरोक्तीत् तथा
पिसर्वपदस्य यत्र विधेयत्वाच्चकपदसामानाधिकरण्यतत्र विधेयतावच्छेदकांशो उद्देश्यस्य तत्संबंधस्य वाऽनुभवसिद्ध
व्याप्तिबोधोद्धर्त एव एव घटेन सर्वाणि रूपाणि अपितु कानिचिदेवेत्यादौ रूपनिष्ठभेदप्रतियोगिरूपत्वावच्छिन्नाभावो घटा

सकसंबंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेतु यद्गर्भावच्छिन्नानधिकरणस्वतदन्वत्वंभूतांतार्थः नातिप्रसंगः न सर्वे
गः रूपनिष्ठाधेयतात्वस्य संसर्गकोटौ निवेशदीजस्वयमेवाहरूपनिष्ठेति मानाभावादित्रिंशत् ॥ यत्र मासमधीनेरत्यादावन्वयः संसर्गः

व्याप्यत्वेतिभावः ॥

धारतन्नेति तेन घटत्वत्वादिनोपस्थितिविरहेपिनक्षतिः यत्र विधेयति ॥ काले सर्ववृत्तिमंतद्रव्यसंज्ञाणिरूपाणीत्यादौ विधेयतावच्छेदकांश इति यूयोदेश्यसमाधानाधिकरणात्सर्वपदादुद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वं विधेयाघंशोतथैव विधेयसमानाधिकरणान्नादिधेयतावच्छेदकव्यापकत्वमुद्देश्यतांश इति तत्रानेकत्वमात्रभावे

श. म.

वाधितरूपयोग्यतापत्तिः न च तत्र रूपत्वादिसामानाधिकरण्येन घटादिवृत्तित्वाभावः प्रतीयते स चावाधित एवेति न समभिव्याहृतस्थितेश्चैव त्वमानानुपगमेश्चतिविरहादिति वाच्यं एवं सति तत्र घटत्वावच्छिन्नस्योद्देश्यत्वानिर्वाहान् न च तत्र रूपस्योद्देश्यत्वं प्रथममनिर्दिष्टत्वात् अत्रोच्यते उद्देश्यतावच्छेदकव्यापकविधेयव्याप्यपर्याप्तिको धर्मः सर्वपदप्रतिनिमित्तं सर्वघटारत्यादौ तथा विधधर्मो घटनिष्ठयावत्वमेव ॥ तस्य च व्याप्यवृत्तितया तत्पर्याप्तैर्घटत्वव्यापकत्वाद्रूपादिव्याप्यत्वात् शब्दाद्वृत्तादिव्यापके रूपादिव्याप्यत्वलाभेन योरपि व्याप्यव्यापकभावोऽर्थान्तरभ्यतेऽद्रव्यत्वादिव्यापकपर्याप्तैरूपाद्यव्याप्यत्वात्सर्वाणिद्रव्याणिरूपवंतीत्यादावयोग्यता उद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वं च तत्समानाधिकरणान्योन्माभावप्रतियोगित्त्वनवच्छेदकत्वं तेन रूपादिव्याप्यपर्याप्तैर्द्रव्यनिष्ठात्वं ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वेपिनक्षतिः घटत्वव्यापकव्याप्यपर्याप्तिसिञ्चनघटादिव्यक्तिभेदाद्भिद्यतेऽतो न घटत्वादिव्यापकतानुपपत्तिः विधेयव्याप्यत्वं च अभिचारि ॥ श्रीरामचंद्रः ॥

पगमेप्याह एवमिति बाधित एवेति गुरुधर्मावच्छिन्नाभावोपगमेपीत्यादिः तयोरपि घटत्वरूपाद्योरपि अर्थान्तरादिति ननु सशब्द इति भावः विधेयव्याप्यत्वनिवेशफलमाह द्रव्यत्वादीति अत्रैवोद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वनिवेशफलं इत्यं अनवच्छेदकं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रंकत्वमवच्छेदकतापर्यायनधिकरणत्वेन सर्वघटरूपवंतरक्षादौ रूपं व्याप्य पर्यायिणो भव्याप्य पर्याय्युभयवद्देहमादाय नक्षतिः रूपपर्याये घटनिशे
 न्याभावादिप्रतियोगित्वसत्त्वात्कमनवच्छेदकधर्मतिव्यधिकरणेति॥ न चान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नाभावगर्भमभिचाराप्रसिद्धिः अन्वयिप्रतियो।
 गिकाभावगर्भतत्प्रसिद्धावपितत्संबंधस्य न वै व्यधिकरण्येनापितेन संबंधेन विधेयतावच्छेदकावच्छिन्नाभावसत्त्वमिति वाच्यं स्वरूपसंबंधाद्यवच्छिन्न
 प्रतियोगिताकाभावेन मुख्यपदार्थेन यद्दर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकेन वा घटितो व्यभिचारः परंपरासंबंधतदन्यधर्मावच्छिन्नस्याभावे व्यधिकरणतया प्रति

त्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताक तत्र द्विधेयतावच्छेदकावच्छिन्नाभावत्वं अतो विधेयतावच्छिन्नस्य यत्र केवलान्वयिता तत्र ना।
 प्रसिद्धिः व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यैव तथा विधाभावस्य प्रसिद्धत्वात् अत्र चोद्देश्यविधेयतावच्छेदकघटत्वरूपं
 त्वादीनामुपलक्षणतयानुगमकं तादृशावच्छेदकत्वं अतो न शक्त्यानं त्यनवापूर्वधर्मव्यापकत्वादिभानानुपपत्तिः नवा तादृशाव
 च्छेदकत्वभानापत्तिः यद्यपि सामान्यत उद्देश्यतावच्छेदकत्वमव्यावर्तकमेव उद्देश्यतावच्छेदकविधया स्वसमभिव्याहृतपदप्र

तिपाद्यत्वं चेदृशपदजन्यशाब्दबोधात्प्रादुर्यहं ॥ श्रीमतेराम ॥

योगितावच्छेदक इत्यनुपपत्त्यभावात्स्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्ति त्वसंबंधेन तत्र द्विधेयतावच्छेदकाभावनिवेशोपि दोषसामान्यनिरुक्तिप्रसिद्धो॥
 बोध्यः सर्वघटाः यथावा रूपाः घटत्वपरत्वादि व्यापकरूपवत्त्वजातिमत्त्वादि व्याप्यत्वेन पर्याय्यतायाः तद्विधेयतावच्छेदकत्वमव्यावर्तकमेवेति उद्देश्यतावच्छेदकत्वमव्यावर्तकमेवेति विशेषणतः
 रोति अत्र चेति विशेषणतः

रत्वात्सर्वोपि द्रव्याणि रूपवन्तीत्या ॥

श. वा.
४५

दिप्रयोगस्येत्यादिः स्वपदसर्वपरं प्रागिति तथाच स्वपदजन्यैर्द्वौधोत्ररमनुगमकरूपग्रहेण शक्तिग्रहेपश्चात्तादृशशाब्दो धरत्यन्यो माश्रयत्यर्थः प्र
र्ववदिति स्वीचरणानुकूलोद्देश्यतावच्छेदकत्वेन स्वसमभिव्याहृतपदप्रतिपाद्यत्वेन वक्तव्यबुद्धिः तद्विषयधर्मव्यापको विधेयतावच्छेदकत्वेन स्वसम
भिव्याहृतपदप्रतिपाद्यत्वेन वक्तव्यबुद्धिस्तद्विषयधर्मवच्छिन्नव्याप्यश्रयो धर्मस्तदवच्छिन्नविषयकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधेन सर्वपदप्रकारकीर्ति

कं. टी.

तथापि तादृशप्रतिपाद्यत्वेन वक्तव्यबुद्धेर्बक्ततात्पर्यस्य वा विषयत्वं तथावाच्यं तच्च प्रकरणादिनाश्वंसुग्रहमेव स्वत्वाननुगमः श्वेव
त्समाधेयः उद्देश्यविधेयभावश्च न विशेष्यविशेषणभावनियतः अतः सर्वेषु घटेषु रूपमित्यादावपि घटत्वादिरूपत्वाद्योरुद्देश्यः
विधेयतावच्छेदकभावोक्त एवेति न घटत्वादिव्यापकं रूपत्वाद्यवच्छिन्नव्याप्यपर्याप्तिकतया यावत्त्वज्ञानानुपपत्तिः ३यंच व्यु
त्पत्तिरुद्देश्यवाचकपदसमानाधिकरणसर्वपदे विधेयवाचकेपदसमानाधिकरणसर्वपदस्य विधेयतावच्छेदकव्यापकोद्देश्यः।
ता वच्छेदकावच्छिन्नसंबंधव्याप्यपर्याप्तिकयावत्त्वमर्थः अतः काले सर्ववृत्तिमंतः कालः सर्वधर्मवान् नित्यादौ सर्वपदेन वृत्तिमत्त्वा
दिव्यापककालादिसंबंधव्याप्यपर्याप्तिकं यावत्त्वप्रतीयते अथवा स्वार्थान्वयित्वावच्छेदकधर्मव्यापकतादृशधर्मावच्छिन्ना।
न्वयितावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यपर्याप्तिकधर्मावच्छिन्नः सर्वपदार्थ इति उद्देश्यविधेयभावं विशिष्यानिवेश्य ॥ ॥ ॥

धविशेष्यकः संकेतः तत्र स्वपदपदार्थानसंबंधे प्रविष्टः सर्वपदत्वेन प्रवेशाच्च न शक्त्या न्यमित्यादि प्राग्वत् एवं च द्रव्येषु जातिः सर्वाणि द्रव्याणि सा
तावतीत्यादौ जातिमद्रव्यत्वव्यापकत्वगर्भानुगमकनिर्वाहाय वक्तव्यत्पर्योक्तीर्त्तनसंगतिः येषु जातिस्तानि सर्वाणि द्रव्याणीत्यादौ तदादि ॥ ॥ ॥

राम
४५

पदशब्दाद्रव्याद्यन्यतमतोपस्थितं तद्वृत्तजातिमत्वस्योद्देश्यतावच्छेदकत्वमक्षतमेवास्त्वर्थेति ॥ स्वपदं सर्वपरं सर्वाणिद्रव्याणि रूपवंतीति प्रयोगवारणा
य ॥ अन्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकेति केचित्प्रमेयत्वभाषकपर्याप्तिकयावत्वमित्येकं वात्र बोधः अतएव सर्वघटात् तपि प्रयोगो भवत्येवेत्याहुः
अतिप्रसंजकमिति ॥ योनीखंघटमेववेत्तिनायं तत्र सर्वघटं वेत्तीति प्रयोगान्त्रिरित्यर्थः ॥ अत्यन्तरमिति खोच्चारणानुकूलायास्वार्थान्वयेतावच्छेदक

सर्वसाधारणेकमुत्पत्तिरेवस्वीक्रियते अन्वयित्वं च विशेष्यविशेषणसाधारणं सर्वप्रमेयमित्यादौ वस्त्वादिपदाध्याहारमं
णबोधोपगमेतदनुरोधेनान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकविधेयव्याप्यपर्याप्तिकयावत्वार्थकत्वापि सर्वपदस्यस्वीकारो अ
यं सर्वघटं वेत्तीत्यादावेतदीयज्ञानविषयत्वत्वादिनाविषयत्वाद्यनन्वयात्तादृशधर्मो नान्वक्षितो वच्छेदकः अन्वयितावच्छेद
कविषयितात्वावच्छिन्नव्याप्यत्वमतिप्रसंजकमिति तत्रापि अत्यन्तरं स्वयमूहनीयं अत्र न सर्वाणिरूपाणीत्यादिना
र्थप्रतियोगिविशेषणात्मकसर्वशब्दस्य स्वार्थान्वयितावच्छेदकरूपत्वादि व्यापकपर्याप्तिनिरूपकयावत्वार्थकतया तदव
च्छिन्नाभावं एव प्रतीयते ॥ आसज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकश्च तादृशाभावो घटादा ॥ ॥ त्वेसमभिवाहतपदप्रतिपाद्यते नव

कृद्विस्तद्विषयधर्मव्यापकः तद्धर्मावच्छिन्नकर्मकक्रियाकर्तृबोधकस्वसमभिवाहतवाक्यतात्यर्थविषयतावच्छेदकतादृशः धर्मावच्छिन्नान्यधि
धर्मावच्छिन्नव्याप्यपर्याप्तिकधर्मावच्छिन्नविषयकस्वजन्यत्वोभयसंबन्धेन सर्वपदवद्दीधेशत्रयंतरमित्यप्युक्तं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
व्यापकेन्द्रीयज्ञानविषयत्वव्याप्यपर्याप्तिकयाव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

७७ वा

त्वबोधः अन्येन विषयिता द्वितीयार्थः तत्रैतदीयज्ञानविषयता क्वचित् न निरूपकता संबंधावच्छिन्नव्यापकता संबंधेन प्रकृत्यर्थात्वयः सर्वपदं च तात्पर्यं
 द्वाधितरवेति नायोग्यता न चाव्यासज्यवृत्तिगुणत्वादियर्थात्तरपिरूपत्वादिव्यापकतया गुणात्वादिसाधारणरूपत्वादिव्यापकपर्या
 प्तिकधर्मावच्छिन्नाभावो न घटादावितिकथमत्र योग्यतेति वाच्यं अव्यासज्यवृत्तिगुणत्वादेरेकैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नपक्षेऽपि
 तस्यैव सर्वाणिरूपाणि गुणान्त्वादिसाधारणत्वाद्देरेकैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नपक्षेऽपि तेषु
 रूपत्वादेर्निरूपकव्यापकत्वाभावात् सर्वद्रव्यन्नरूपवदित्यादौ द्रव्यत्वादिव्यापकयावत्त्वसामानाधिकरण्यमभावस्य प्रतीयते तौ ना
 योग्यता अनुयोगिविशेषणावच्छेदेनैव मजाऽभावः प्रत्याप्यते द्रव्यन्नरूपवदित्यादिप्रयोगादर्शनादितिकथमेतदुपपद्यतामितु
 तनाशकनीयं ॥ अव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्ना ॥ व्यासज्यवृत्तिधर्माविशेषितानुयोगित्वाभावबोधे तथा नियमोपगमात्
 यत्र स्वरूपसंबंधात्मकमभावानुयोगितावच्छेदकत्वमनुयोगिविशेषणेन व्यदजत्याभावप्रतीत्यामृद्यते द्रव्यत्वादीनतादृशः
 रूपवद्रेदाद्यनुयोगितावच्छेदकत्वमतौ द्रव्यन्नरूपवदित्यादौ न प्रयोगाः व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावोपग
 मेन च सर्वद्रव्यन्नरूपवदित्यादिप्रयोगा उपपादनीयाः न च व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावोपगमेनैकस्यापिरूपादेः
 सर्वघटादिपर्याप्तिरस्तीति सर्वघटत्वावच्छिन्नेपिरूपादिमद्रेदसत्त्वेन सर्वघटानरूपवंतस्यादिप्रयोगापत्तिरिति वाच्यं रूपादिपर्या
 याहकमित्याहुः स्वार्थेति एवकारेण तादृशधर्मावच्छिन्नान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यं शब्दुदासः शक्तिभेदोद्धारोऽनुपदं द्रष्टव्यः नि
 श्चिन्वेना ॥

कृ. श्री.

रामः
४६

रुक्तेति ॥ ॥ ॥

रूपत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वरूपेत्यर्थः विशेषांतरं व्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नानुयोगिताकत्वरूपं न च प्रतियोगिवैयधिकं र

नुगतपर्याप्तीनामनतिप्रसक्तत्वेन घटादिनिष्ठयावत्त्वादिनाप्यवच्छेदात्तदवच्छेदेन रूपादिमद्भेदवृत्तौ विरोधात् द्रव्यत्वादिमप्यकया
वत्त्वस्यातिप्रसक्ततयारूपादिपर्याप्तित्वावच्छिन्नानामप्यवच्छेदकतया तदवच्छेदेन रूपादिमद्भेदवृत्तावविरोधादिति तदव

त् उक्तरीत्यैवोपपत्तौ प्रतियोगितावच्छेदकादिमत्तित्त्वन्यसाधारणव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छेदेनास्योपपत्त्याभावादिदृष्टौ माना
त् तादृशोभावोपगमे प्रतिबंधकसमवहितेपिदेशो व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकप्रतिबंधकाभावबलात् कार्य

तत्र कारणतावच्छेदककोटौ विशेषांतरं प्रक्षिप्यापत्तिवारणे च गौरवात् अथ सर्वद्रव्यन्नरूपवदित्यादौ द्रव्यत्वादिमप्यकया
र्याप्तौ विधेयीभूतरूपवद्भेदव्याप्यत्वस्य वाधितत्वादयोग्यत्वं दुर्वारमेवेति चेन्न तत्र विधेयव्याप्यत्वमानानभ्युपगमात्

शो विभिन्नशक्त्युपगमेन क्वचित् तदंशपरित्यागेन चोद्ये विरोधविरहात्सर्वगगनमित्यादिप्रयोगाभावाद्यावत्त्ववदनेक
सर्वपदार्थः तच्च स्वार्थाभेदान्वयोद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रतियोगित्वमेव भेदश्च सामानाधिकरण्यनिरूपक

त्वोभयसंबन्धेन प्रतियोगिताविशिष्टास्योपपत्त्यः अतो द्वित्वाद्यवच्छिन्नभेदमादायनातिप्रसंगः एतादृशोभयधर्मावच्छिन्नैः
क्तिरेकैवातो नैव भेदं विदित्वा तादात्म्यादाय बोधः कदाचिदपीति न कतिपयं तदवच्छेदकत्वं तेषां शोभैक ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
प्यकुत्त उपेक्षितं प्रति

शं. वा.
२२

पर्याप्तिकर्मावच्छिन्ने एकशक्तिः स्वार्थान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यत्वे वा परशक्तिः तत्राद्यसमभिव्याहृतविधेयवाचक
कश्चिदसमभिव्याहृतसर्वपदाधीनशाब्दबोधापरशक्तिः ज्ञानस्यापरशक्तिज्ञानघटितसाम्य्याः सहकारित्वोपगमात्सर्वेघटाः सर्वद्रव्यनरूपवदित्यादौ
घटत्वद्रव्यत्वव्यापकपर्याप्तिक्रियावत्वमात्रभावेन अत्र सर्वत्र पर्याप्तिकां तमुपलक्षणयावत्वमात्रभासते इति तु न सत् क्वचित्तदंशपरिच्छिन्नवोधे

क. टी.

तात्पर्येण वा सर्वपदं प्रयुज्यते चेन्नोदधिभुंक्ते मैत्रः स्योभुंक्ते देवदत्तो घृतं भुंक्ते विष्णुमित्रः सर्वमेवेत्यादौ सर्वपदेन प्रत्येकं दधि
पयो घृतानां भोजनकर्म तथा प्रतिपादनाद्यद्रूपावच्छिन्ने पदांतरोपस्थाय्यार्थस्वार्थान्वयस्तद्रूपावच्छिन्नान्विततयायावद्धर्मा
वच्छिन्ना उपक्रांताः प्रत्येकं तावद्धर्मावच्छिन्नेषु सर्वपदस्य शक्त्यंतरस्वीकार्यं तद्रूपाक्रांतैकधर्मावच्छिन्नान्वययोग्यताविरहे वा
क्यस्याप्रामाण्यात्तादृशस्थले तथा विधिसकलधर्माणामेवान्वयितावच्छेदकतया भावनिश्चयः तन्निर्वीहिकावतथाविधया
वद्धर्मप्रकारकबोधजनयनु सर्वपदमित्याकारकसंकेतरूपाविलक्षणशक्तिरेव तादृशशक्तिज्ञानेनैकधर्मप्रकारकबोधजा
ननेऽपरधर्मप्रकारकबोधसाम्य्याः पृथ्वंतपदशक्तिज्ञानेन चंद्रत्वसूर्यत्वयोरेकतरप्रकारकबोधजननेऽपरप्रकारक ॥

इति ग्रंथासंगत्यापत्तेः सर्वमिति गगनत्वव्यापकपर्याप्तिकर्मावच्छिन्नान्वयितावच्छेदकधर्मः यावत्त्वं प्रयोगप्रसंज्ञकं नत्वेकत्वे एकत्विलक्षणया सर्वपदप्रयोगवदत्तपीशा
पत्तेः सुकरत्वात् घटाद्यंतर्भावेन तत्पर्याप्तैर्गगने सद्भावः तस्मिन् समुदायस्य प्रत्येकान्वयत्वात् नन्वेवमप्यनेकत्वमात्रतात्पर्येण सर्वद्रव्यरूपवदि
ति प्रयोगापत्तिः यावत्वमात्रतात्पर्येण च सर्वगगनशाब्दवदितीत्यत आह एतादृशेति कतिपयेति सर्वद्रव्यमित्यादौ विधेयस्या ॥ ॥ ॥ ॥

राम
४७

योग्यत्वशंकावारणार्थं यद्वेति यद्रूपं भोजनत्वं भोजनकर्मतात्वं वा पदांतरंधातुपदं द्वितीयपक्षे द्वितीयासहितधातुतात्पर्यार्थो बोध्यः तथा विधेति
स्वसमभिव्याहृतपदतात्पर्यविषयतावच्छेदकावच्छिन्नोन्वयितया कृततात्पर्यविषयतावच्छेदकत्वोपलक्षितेत्यर्थः नन्वेवमपि यत्र चैत्रो
दधीत्यादिक्रमेण विष्णुमित्रोदधिविहाय सर्वमित्यादौ दधिभोजनबोधाप्रतिः तत्र सर्वपदस्य दधन्मयि शक्तिस्ततो दध्युपस्थितेश्च मैत्रप्रकां

बोधसामग्र्याश्वप्रयोजकत्वोपगमात् न च प्रकांतानां दध्यादीनां प्रत्येकमन्वये वाक्यभेदापत्यासाहित्यप्रकारेण तद्व्यपदेश
बोधकत्वेमेव सर्वपदस्य किन्त्रोपेयत्वं इति वाच्यं साहित्यविशिष्टान्वयस्य समभिव्याहृतपदार्थे यत्र बाधस्त
योगात् वाक्यभेदस्य च गत्यंतरविरहेणैष्टत्वात् अतएव प्रत्येकं पुत्रपशवादिरूपफलकामकर्तव्यतया कृतनाप्रयोजकता
हितेन सर्वेषु दर्शयोर्णमासावित्यनेन मिलितानां तावत्फलानां न दर्शयोर्णमासकर्तव्यताप्रयोजकतामनाप्यप्यन्वय
प्रकांतवाचिना सर्वनामशब्देन मिलितत्वेन तत्फलानुपस्थापनादपि प्रत्येकमेवेति प्रत्येकफलकामस्येदगाधिका
रशतियोगसिद्धधिकरणसिद्धांतः संगच्छते किं पदस्य जिज्ञासितेशक्तिः एतएव स्वीयजिज्ञासाज्ञापनाय किंपदघटितप्र
श्रवाक्यप्रयुज्जने ॥

तु क्रियाविरहार्थं कदाधातुवशात्समनकालीनेन दधिभोजनन्यागमानेन प्रतिबंधाद्दधिभोजनाभावादधिवि
नो सर्वमित्यादौ तत्रोद्धरणस्य सति स्वत्वानुगमः सर्वव्याप्यहरणीयः ॥ योगसिद्धीति शब्दत्रयवत्त्वादिनैः फलोपस्थितिननु
वविशिष्टपुत्रक... च्छिन्नकामत्वेनाधिकारलाभात्सकृदनुष्ठानेनाधिकारलाभो योऽव...

इति वाक्यवाक्यं

शु. वा
५८

दर्शयति प्रत्येकप्रकाशफलान्वयोनपुत्रपञ्चदिकामन्त्रो. समूहाकृत्वनएवबोधनजायतकामनायाचप्रनातस्यस्वपरप्रनागापवपवापत्यापवप कर्त्वा
मयसंबंधेनएवंपशीः एवमन्यस्येति क्रमेण प्रकाशफलान्वयेयोगसिध्यधिकरणसिद्धांतस्तात्पर्यमिलितत्वेनफलानुपस्थापनादित्युक्तेः मिलितत्वं

कृ. पी.

तत्रोद्देशवाचककिंपदस्यसमभिवाहत्पदोपस्थाप्यतच्छेदकधर्मावच्छिन्नविधेयतानिरूपितोद्देश्यतावच्छेदकत्वेनवर्त्तजिज्ञासि।
तोधर्मः प्रवृत्तिनिमित्तं उपस्थाप्यतावच्छेदकत्वांतमुर्धलक्षणतयानुगमकंशाब्दबोधेतदभानात् एवंचकःपचतीत्यतःपाककृतित्वा।
वच्छिन्नविधेयतानिरूपितोद्देश्यतावच्छेदकत्वेनजिज्ञासितोयोधर्मस्तद्वान्यचतीत्यारकोन्वयबोधःप्रतिपाद्यते किंचिद्धर्मावच्छिन्नो
द्देश्यतानिरूपितपाककृतित्वावच्छिन्नविधेयताशालिज्ञानंभवत्वित्याकारिकायाजिज्ञासायास्तादृशबोधविषयकतयातादृशेच्छा
विषयीभूतज्ञानजनकाद्वाहणःपचतीत्युत्तरवाक्यात्तन्निरवृत्तिरिति तादृशप्रश्नानंतरंतथैवोत्तरंप्रयुज्यते नचेवंप्रमेयःपचतीत्यु
त्तरवाक्यमेवकथंतादृशप्रश्नानंतरंप्रयुज्यतेतज्जन्यज्ञानस्यापितादृशेच्छाविषयत्वादितिवाच्यं जिज्ञासाविषयीभूतस्वसम
भिवाहत्पदोपस्थाप्यविधेयनूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नएवतादृशकिंपदस्यशक्त्यभ्युपगमात् अमेदेनस्वार्थान्वितोद्देश्यवाचकपद
दांतरसमभिवाहत्किंपदस्यशक्यतावच्छेदकगर्भेचस्वार्थभेदान्व ॥

साहित्यामेतितदुपलक्षितफलानुपस्थितेरपिविवक्षितत्वात्कःपचतीति किंवा नपचतीत्यादौवतादृशोद्देश्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजिज्ञासितोधर्म
स्तद्वान्पचतीतिबोधःकिंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छिन्नोद्देश्यतेत्यादिक्रमेणजिज्ञासाकलापवान्पचतीत्याद्युत्तरंचेत्यादिबोध्यंतादृशेच्छाजिज्ञा ॥ ॥ ॥

राम
४८

सां॥ स्वार्थेति स्वसमभिव्याहृतपदोपस्थाप्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयतु निरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गाव
 च्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मनूनवृत्तिधर्मस्तद्वान्किंपदार्थः कीब्राह्मणरत्यादौ चपाककृतित्वावच्छिन्नवि
 धेयतानिरूपितब्राह्मणत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयो ब्राह्मणत्वनूनवृत्तिधर्मस्तद्वदभेन्नब्राह्मणः पच
 तीतिबोधः पाककृतित्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितब्राह्मणत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नकिंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशा

यित्तावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मनूनवृत्तित्वमपिधर्मांशो विशेषणं देयमतः कीब्राह्मणः पचतीत्यादिप्रश्नानंतरंचेन्नः पचतीत्या
 दिकमुत्तरवाक्यप्रयुज्यतेननुमनुष्यः पचतीत्यादिकंमनुष्यत्वादेब्राह्मणत्वाद्यनूनवृत्तित्वात्तदवच्छिन्नोद्देश्यकत्वेनज्ञानविषय
 च्छायास्तत्राप्रतीतेः एवंयत्रोद्देश्यतावच्छेदके किंपदार्थस्याभेदेनान्वयस्तत्रतदन्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविशेषणताप
 नूनवृत्तित्वावच्छेदकधर्मनूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतावच्छेदकताकप्रकृतज्ञानगोचरेच्छाकिंपदेनबोध्यतेऽतः कतिथ
 यः संतीत्यादौऽतिप्रत्ययार्थसंख्यादौ किंपदार्थस्य जिज्ञासितधर्मावच्छिन्नस्याभेदेनान्वयान्तरस्या ॥ ज्ञानंभवत्विति जिज्ञासा

न्वयितावच्छेदकेति॥ किंपदार्थान्वयितावच्छेदकं प्रकृतसंख्यात्वादिनदवच्छिन्नविशेषणतापन्नं किंपदार्थान्वयितावच्छेदकसंख्यात्वादिनून
 धर्मोदेशत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

११५ स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकन्यूनवृत्तिधर्मस्तदवच्छिन्ने किंपदस्य शक्तेर्वोधोपयो
 गिनंतदर्थमाह एवंचेति सतानिष्ठेति एतद्देशवृत्तित्वावच्छिन्नेत्यर्थः घटवृत्तीति घटत्वावच्छिन्नेत्यर्थः प्रथमावच्छेदकताः भेदसंसर्गावच्छिन्नावच्छे
 द्यासंख्यात्वेत्यादेः संख्यात्वावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितः संख्यात्वन्यूनवृत्तिधर्म इत्यर्थः संख्यात्वावच्छेदकतायां निरूपिता ता
 र्थान्वयः अन्वयादिति एतद्देशवृत्तित्वत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितघटत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपि
 तसंख्यात्वावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः संख्यात्वन्यूनवृत्तिधर्मस्तद्दमिन्नसंख्यावदभिन्नाघटाएतद्देशवृत्तयश्चिबोधः ताद

त्वन्यूनवृत्तिदशत्वत्वाद्यवच्छिन्नोद्देश्यतावच्छेदकताकबोधजनकं दशसंख्याकाघटाः संतीत्युत्तरं तत्र प्रयुज्यते यत्रोद्देश्या
 तावच्छेदकीभूतविभक्त्या धर्मेभेदेन किंपदार्थान्वयः कस्यपुत्रः सुंदर इत्यादौ तत्र यादृशसंबंधेन यदवच्छिन्नेतदन्वयस्तत्र।

शसंख्यात्वावच्छिन्नकिंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानं भवत्विति जिज्ञासा ॥ दशसंख्याकारिति यदिदशघटाः संतीत्युत्तरं प्रयुज्यते तत्रोद्दि
 शोत्यस्य दशसंख्याकान्वयित्वेन स्वार्थभेदान् अन्येतुदशघटाः संतीत्यादिसंख्यात्वाविषयकोत्तरानुरोधेनात्र दशसंख्यानिष्ठं किंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छे
 दकताशालिज्ञानं भवति जिज्ञासादिकं अतएव संख्याग्रंथे संख्यात्वव्याप्यं दशत्वत्वादि कं जातिः कति भवतः पुत्र इति प्रश्ने दशोत्तरमित्युक्तमित्या
 हः न्यूनवृत्तित्वोपादानात्संख्याकाघटा इत्यादिनोत्तरं कस्येति यज्जन्मदेविभक्त्यर्थतावच्छेदकपदे अत्र सुंदरत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितपुत्रत्वाव
 च्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितसंबंधत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्ना किंचिद्धर्मावच्छिन्ना ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क. टी.

रामः ४९

वच्छेदकताशालिज्ञानभवत्विति चेत्यतस्तथाविधनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः पुत्रानुयोगिकाश्रयत्वप्रति
 गिजन्यत्वानुयोगिकनिरूपितत्वसंबंधप्रतियोगित्वस्य विशेषधर्मस्तद्वन्निरूपितसंबंधवत्पुत्रः सुंदररतिबोधः विधेयताते निवेश्यतनिरूपितस्वर
 पस्वसंभामिव्याहृतपदोपस्थाप्यान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपि
 तस्वार्थभेदसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः स्वसमभिव्याहृतपदोपस्थाप्यान्वयिनिष्ठान्वयप्रतियोगिकस्वार्थान्वयिताव

तादृशसंबंधेन विशेषधर्मावच्छिन्नविशेषिततदवच्छिन्ननिष्ठोद्देश्यतावच्छेदकतावच्छेदकताकप्रकृतविधेयज्ञानगोचरे
 प्रतीयते एवंविधेयवाचककिंपदस्य स्वसमभिव्याहृतपदोपस्थाप्यतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितवि
 धेयतावच्छेदकतया जिज्ञासितोयो विशेषधर्मस्तदवच्छिन्ने शक्तिरित्ययं कश्चादौ रदंत्वावच्छिन्नांशे विधेयतावच्छेदकत्वेना
 जिज्ञासितधर्मवानित्याकारकोन्वयबोधः तेन तद्विषयकजिज्ञासाजनकज्ञानजनकं चायं ब्राह्मणरत्याद्युत्तरवाक्यं तादृशप्र
 आंतरं प्रयु ॥

वच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिकान्वयप्रतियोगित्वस्य विशेषधर्मः महति किंपदशक्तिः विशेषधर्मपदात्प्रमेयस्य सुंदररतिनोत्रं
 समुच्चयस्य सुंदररतिनोत्रं भवत्येव विशेषधर्मरति समभिव्याहृतपदोपस्थाप्यतावच्छेदकीभूतोद्देश्यतावच्छेदकन्यूनरतिरित्यर्थः रदंत्वेव ब्राह्म
 णात्तदन्यरतिरित्यर्थः रदंत्वेव ब्राह्मणानुयोगिकान्वयप्रतियोगित्वस्य विशेषधर्मः महति किंपदशक्तिः विशेषधर्मपदात्प्रमेयस्य सुंदररतिनोत्रं
 सुद्देश्यतां तावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानभवत्विति जिज्ञासा रदं किं रम्यमि
 त्तोयः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकस्य विशेषधर्मस्तदवच्छिन्नोद्देश्यतावच्छेदकत्वेन जिज्ञा

शः द्वा. नेकिपदशक्तिः इदंत्वावच्छिन्नोद्देश्यतः निरूपितद्रव्यत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यो द्रव्यत्व
 ५०. स्वविशेषधर्मस्तद्ददभिन्नद्रव्याभिन्नमिदमिद्विधोः तादृशभेदसंसर्गावच्छिन्नकिंचिद्दमीवच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानं भवत्विति जिज्ञासा ॥ किं धन
 मिति ॥ केचिनुकस्य धनमिति षष्ठी समासः किमीयत्वत्वावच्छिन्नोत्पन्नया किंपदार्थः इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यता निरूपितधनत्वावच्छिन्नविधेयता
 निरूपितभेदसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकतायाः संबन्धित्वनिश्चयानिरूपितत्वसंबन्धेनावच्छेदकतायामवच्छेदकतया जिज्ञासितो यः स्वा
 मित्वस्यूनरत्त्रिधर्मः तदतो धनमिति बोधः जिज्ञासादिकं तूद्यमिति सर्वोदाहरणादिशेषमाहुः तर्हि कस्य पुत्र इत्येतदनंतरं एतस्या उचितरति भवत
 ज्यते एवं यत्र विधेये विधेयतावच्छेदके वा किंपदार्थस्याभेदेन भेदेन वा न्वयः इदं किं इदं किं धनं भवतः कति पुत्राः
 भवान्कस्य पुत्र इत्यादौ रीतिः सर्ववद्दहनीया ॥ के मिंदुः किंपदं किमु मुकुर विंबं किमु मुखं किमजे किमीनो कि
 मुमदन बाणो किमु दृशो स्वगो वा गुच्छो वा कनक कलशो वा किमु कुचो त उद्वा तारा वा कनक लतिका वा कि।
 इति उद्देश्यतांते निवेश्यत निरूपि मवलेत्यादावव्यय किमो वा शब्दस्येव वितर्को र्थः ॥ तविधेयतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छे
 दकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकस्य विशेष्यधर्मस्तद्दति शक्तिः भवत्पुत्रत्वावच्छिन्नोद्देश्य
 तानिरूपितविधेयतानिरूपितसंख्यात्वावच्छिन्नकिंचिद्दमीवच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यः संख्यात्वस्य विशेष्यधर्मस्तद्ददभिन्न
 संख्यावदभिन्ना भवदी यपुत्र इत्यन्वयबोधः तादृशसंख्यात्वावच्छिन्नोत्पन्नया किंपदार्थः इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यता निरूपितधनत्वावच्छिन्नविधेयता
 ति तथा विधोद्देश्यतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नान्वयिताव ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

श. टी.

राम ५०

च्छेदकावच्छिन्नविधेयतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितभेदसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजिज्ञासि-
 तोयःस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नाव्ययितावच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिताकान्वयप्रतियोगिस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नान्वयिताक-
 न्वयप्रतियोगित्वस्यविशेषधर्मस्तद्विक्रियदशक्तिःभवत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितपुत्रत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितजन्यत्वत्वावच्छिन्नाव-
 च्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजिज्ञासितोयःपुत्रत्वावच्छिन्नानुयोगिताकाश्रयत्वसंबंधप्रति।

वितर्कश्चप्रयोक्तुःसंभावनात्मकज्ञानंतदर्थस्यचविशेष्यतासंबंधेनप्रथमांतपदोपस्थाप्यविशेष्येप्रकारितासंबंधेन
 तत्रचावेशेषणस्यचंद्रादेरन्वयः नामार्थनाम्यार्थस्यभेदान्वयेऽविरोधात् यत्रविशेषणवाचकमपिप्रथमांततत्रा
 भेदसंबंधावच्छिन्नप्रकारितासंसर्गः यत्रनुप्रसृत्यर्थस्यविशेष्यतयास्वार्थबोधकंविभक्त्यंततत्रकिंपदासत्वेतादृ
 शविभक्त्यंतसमुदायार्थस्यविशेष्येयादृशसंबंधेनान्वयस्तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रकारितैवतःदृशार्थस्यकिं।
 पदार्थसंसर्गांतःकिंमिदुरित्यादावभेदेनचंद्रादि॥

योगिताजन्यत्वानुयोगिकनिरूपितत्वसंबंधप्रतियोगित्वस्यविशेषधर्मस्तद्वन्निरूपितजन्यतावत्पुत्राभिन्नोभवानितेबोधःतादृशनिरूपितत्व
 संसर्गावच्छिन्नकिंचिदपीतच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानंभवत्किञ्चिजिज्ञासा॥किंपदमितिप्रश्नःतदर्थमात्रना॥प्रथमतः॥किंचिद्विनिश्चि-
 त्तुःकिंपदमितिमूलं... तामनेकस्यादेहादिर... विशेष्यतावरमं...
 विशेष्यतासंभावना... पदार्थमास्ते एनांच... वनांमपदिशतिदो...

श. वा.
५१

इवदनारजनीकिंवाविशालनयनाहर्णिणीकिं॥ प्रदमत्रगमनाकरिणीकिंपश्यगच्छतिसखेतरुणीकिं। मेत्यादाबुपानसाधर्म्यप्रतीतिःशाब्देपिबोध्या॥ शक्तिः कृ. टी.
परिच्छेदः॥ शक्तिग्रहः। अभिसंधिः॥ तात्पर्यं प्रतीतिः च्छेदजेतितदपेक्षाया उपगमेयत्वे जन्मप्रतीतिः तत्पदशक्तिग्रहेपेक्षायाः प्रतीतिभावः अतएव

प्रकारिकाधनमिदं किंचैत्रस्येत्यादावाश्रयत्वादि संबंधेन चैत्रस्वत्वादि प्रकारिका संभावना नियमतः प्रतीयते किमिंदुरित्यादौ सं
भावना बोधोत्तरं तत्र योजकाक्लादकत्वादि प्रतीतिस्वार्थी कुत्सार्थकमपि क्वचित्किं यदं यथा किं गौरित्यादौ तत्पदप्रतिपाद्यतया
वक्तुबुद्धिविषयतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नेयत्पदस्य शक्तिः अतएव यत्पदेनार्थप्रत्यायनेन नियमतस्तत्पदापेक्षा
तत्पदसमभिव्याहारज्ञानविनानुगमकधर्माग्रहेण शक्तिपरिच्छेदस्यैवासंभवात् तच्छेदजन्मप्रतीतिपूर्वमपितत्प्रति।
पाद्यतया वक्तुरभिसंधिः प्रकरणादिना सुग्रह एवेति न तच्छेदजप्रतीतेर्यत्पदशक्तिग्रहेपेक्षा इयंच व्युत्पत्तिः प्रक्रम्यमा।
णपरामर्शकयच्छेदस्य चैत्रः समागतो यस्तत्रावलोकितरित्यादौ चैत्रादिपदेनाप्युपस्थापितस्य यच्छेदेन बोधनात् अतएव
साधुचंद्रमसिपुष्करैः कृतं मीलितं यदभिरामताधिके रित्यादौ तत्पदासत्त्वेपिन दोषः पूर्वप्रकांतस्यैव कृतपदोपस्थापित।
व्यापारस्याभेदेन मीलनान्वयितया यच्छेदेन बोधनात् एवंयं सर्वशैला ॥ ० ॥

सोऽस्यैव दोषादिरे।

वा॥ प्रक्रम्यमाणपरामर्शकयच्छेदेनार्थप्रत्यायन एव तच्छेदापेक्षणीयत्वात्। अधिके रिति उद्यताजयिनिका मिमी सुखेतेन साहसमनुष्ठितपुत्ररिति प
स्वार्थः॥ तत्पदासत्त्वेपि तत्प्रकांतपरामर्शोयं यच्छेदस्य ले रित्यादिः अभेदेनेति साधुकरणाभिन्नमीलनं मिति बोधात् यमिति यं सर्वशैलाः परिकल्पवत्

हृदये भासति रत्नानि महो मधी श्वष्ट्युपरि शं दुदुहर्धरित्री सर्वे जि॥ सर्व प्रयुक्त पदोपस्थाप्यत्वेन या प्रयोजकवृत्ति बुद्धिः विषयतावच्छेदकत्वोपलक्षि
 तधर्मावच्छिन्नापीत्यर्थः आदौ तदर्थज्ञानतत्तत्तदर्थप्रत्यायने च तत्तदर्थबोधकपदप्रयोगरतिबुद्धेः स्वप्रयोजकत्वं॥ तदिति॥ तदन्वये बुद्धि

रत्नशोवपितदनुरोधेन पूर्वप्रयुक्तपदोपस्थापिते पितस्य शक्त्यंतरं स्वीकरणीयं अतिप्रसंगश्च स्वप्रयोजकवृद्धिस्थत्वा
 मंतर्भाववारणीयः एवं यत्पदोपस्थाप्ये तत्पदशक्तिर्विधा अतएव प्रक्रम्यमाणपरामर्शकते च्छेदेनापिनियमनोय
 त्पदमपेक्षते तमानययहा स्तीत्यादाविवतमानयघटहा स्तीत्यादि तो घटानयनादि प्रतीतेरनुभवविरुद्धत्वात् प्रक्रान्त
 परामर्शकस्य न तदपेक्षानियमः तदन्वये बुद्धिमतिप्रसूतः बुद्धिमत्तरः दिलीपरतिराजे दुर्दिदुः क्षीरनिधाविवेत्यादौ वै
 वस्वतादिपदोपस्थापितस्य तच्छेदेनापि परामर्श तदनुरोधेन पूर्वोपस्थिते पितस्य शक्त्यंतरं स्वीकार्यं उपस्थितिश्च स्ववि
 शिष्यकृत्तिज्ञानाधीनायां हाः तः पशुरस्ति तं पश्येत् तदनुरोधेन पूर्वोपस्थापितलोमादीनां तदादिपदेन न परामर्शः प्रसिद्धार्थ
 कं मपितत्पदं यथा कलाचसाकांतिमतीकलावतरत्तदनुरोधेन पूर्वोपस्थापितोः प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप
 दस्य समभिव्याहृतपदोपस्थाप्ये शक्तिः समभिव्याहृतपदोपस्थापितोः प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप

मत्तरः दिलीपरतिराजे दुर्दिदुः क्षीरनिधाविवेत्यादौ वै वस्वतादिपदोपस्थापितोः प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप
 शक्तावपिरदं बोध्यं क तदनुरोधेन पूर्वोपस्थापितोः प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप

तदनुरोधेन पूर्वोपस्थापितोः प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप

तथापि अवांतरेति स्वपुत्रकर्मक... ननु अत्रैत्रयाकारकेत्यर्थः स्वार्थस्य ॥ स्वपदार्थस्य साक्षादिति स्वाधिकरणवृत्तिसाध्याभावको धृतत्वाद्दौवारणमपीति त...
वसमभिव्याहतावलोकनक्रियान्वयितृतीयाशक्तौ चैत्रस्य साक्षादन्वयादिति भावः आद्ये चैत्रेणेति द्वितीये चैत्रः स्वपुत्रमिति एवं स्वपुत्रकवन्दिमानाधिकरण

क-ट

पश्यति चैत्रभ्राता वा स्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ कथं न स्वपदेने चैत्रः प्रत्याप्यते मुख्यविशेष्यवाचकतास्य तु युगभेदस्वपुत्रदर्शिनं चैत्रं पश्यती
त्यादौ चैत्रपुत्रबोधानुपपत्तिः न च तत्रावांतरवाक्यार्थबोधे चैत्रस्य मुख्यविशेष्यतयानेयमनुपपत्तिरिति वाच्यं अवांतरवाक्यार्थधियमंतरे
गाह्यैव विशेष्यविशेषणमिति रीत्या महावाक्यार्थबोधे चैत्रतात्पर्यं तत्रैव तदनुपपत्तेर्द्वीरत्वात् न च स्वार्थस्य साक्षात्परया वापदार्थवि
शेषणत्वं तादृशार्थवाचकतास्य तत्रैव नान्यदोष इति वाच्यं एवमपि स्वपुत्रश्चैत्रेण दृश्यत इत्यादौ चैत्रपुत्रबोधानुपपत्तेः समभिव्याहृतक्रि
यान्वयिवाचकत्वमपि न विचारसहं परंपरया क्रियान्वयित्वस्य चैत्रभ्राता स्वपश्यतीत्यादौ चैत्रादिसाधारणत्वात् साक्षात्क्रियान्वयित्व
स्य चैत्रः स्वपश्यतीत्यादावप्यभावात् क्रियान्वयिप्रत्ययार्थसाक्षादन्वयित्वविवक्षणान्न दोष इति चेदेवमपि स्वपुत्रकवन्दिमाना
धिकरणधूमवान्पर्वत इत्यादौ स्वपदेन धूमादिपरामर्शानुपपत्तिवारणमशक्यमेव एवं चैत्रेणानि तस्वपुत्रं चैत्रः पश्यतीत्यादौ चैत्रपुत्र
बोधानुपपत्तिवारणमपि न च स्वपदार्थोपदार्थघटिनविशेषणस्य विशेष्यतावच्छेदककोटोपदार्थस्य विशेषणकोटौ वानिविशते स एव

पदार्थः स्वपदार्थस्य चैत्रपुत्रः ॥ ० ॥ श्रीरामः

धूमवानित्यत्रापि धूमपदार्थस्य विशेषणकोटो स्वपदार्थो निविशति धूमस्वपदवाच्यः ननु स्वपुत्रदर्शिनं चैत्रं धूमं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम
५२

त्पादौ चैत्रसंनिधिन एव पदार्थः तया चैत्रस्यापस्यत्वात् स्वशब्दशक्त्यानुपपत्तिरित्यत आह स्वपुत्रदर्शीति चैत्रस्येति चैत्रसंबन्धवद्भावे कर्तृकदर्शनविषयः स्व
 पुत्ररिति बोधः तत्र चैत्रपदार्थघटितविषयत्वरूपविशेषणविशेष्यत्वाच्चेदककोटौ स्वपदार्थनिवेशादिति भावः साक्षादिति ॥ सर्ववत् परपर्येति
 स्वपश्यतीत्यादौ चैत्रभातास्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ च स्वपदार्थश्चैत्रस्य विशेषणकोटौ चैत्रघटितार्थस्य धर्मितावच्चेदककोटौ वाननिवि
 शतत्तिनातिप्रसंगः चैत्रावलोकितं स्वपुत्रं चैत्रः पश्यतीत्यादौ चैत्रपदस्य चैत्रकर्तृके लक्षणया चैत्रः पदार्थे कदेशे ननु पदार्थ
 ति स्वपदा न्नतत्प्रतीतिः चैत्रेणावलोकितमित्यादौ नुतात्पर्यसत्त्वे रम्यत एव तत्प्रतीतिः स्वपुत्रदर्शि चैत्रधनमित्यादौ चैत्रपुत्रदर्शि
 चैत्रसंबन्धित्वाद्यवच्छिन्ने चैत्रांतस्य वाक्ये लक्षणाभिरहेतुर्ध्वभागपरित्यज्यतादृशलक्ष्यार्थपरस्य केवलं चैत्रादिपदस्येव वानत्रल
 क्षणात्त एव चैत्रपुत्रादिप्रतीत्युपपत्तिरिति वाच्यं एवं सति चैत्रस्य भ्रात्रास्वपुत्रोदृश्यत इत्यादौ स्वपदेन चैत्रादिप्रतीत्यापत्तेर्दु
 कीरत्वात् मेवं साक्षात्परंपरावायः स्वार्थस्य विशेष्यः यश्च समभिव्याहृतक्रियाकारकपदार्थस्तदुभयत्र स्वपदस्य शक्तिः स्व
 व्यापकवन्ति सामानाधिकरण्यधूमरत्यादावस्तीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
 न स्वशब्दात्प्रतीत्यनुपपत्तिः एवं कलशे निजहेतुदत्तत्वात् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

भावः यं शक्तिरप्यावश्यकी स्वव्यापके चोदो धूमेतदधिकर
 च परंपरया स्वार्थो विशेषणं यश्चैत्रेण स्वपुत्रोदृश्य

शब्दा- चैत्रपुत्रः पश्यति चैत्रभातास्वपुत्रं पश्यति चैत्रस्य भ्रात्रास्वपुत्रो दृश्यते रसादौ न चैत्रस्य स्वशब्दशक्यत्वप्रसंगः चैत्रस्वार्थप्रत्ययविशेषत्वात् प्रकृतक्रि
 ५३ यां प्रत्याकारकत्वाच्चेति भावः न त्वेदं कलशेति जहेत्वित्यत्र स्वशब्दपर्यायनिजपदात्कलशबोधानुपपत्तिः तस्य विजपदार्थप्रत्यविशेष्यत्वात् प्रकृ
 तक्रियाभावाच्चेत्यत आह कलशेति सत उच्चकुचौ भवन्तमादादिपुत्रादौ चक्रवाकाः प्रवाहे संतीति रूढिः न प्रयोगार्थिधूमस्याकारकत्वेन स्वा

ध्याहारात्स्वपर्यायनिजपदात्कलशादिप्रतीतिः स्वव्यापकवह्निसामानाधिकरण्यधूमस्येत्यादेयश्च न प्रयोगाः इदं तु तत्त्वं यद्
 येण समभिव्याहृतपदादुपस्थितिस्तद्रूपावच्छिन्नस्य स्वपदार्थत्वे एकेन ब्राह्मणेन ब्राह्मणान्तरपुत्रदर्शनदशायां ब्राह्मणः स्व
 पुत्रेन पश्यतीति प्रयोगानुपपत्तिः अन्वयितावच्छिन्नकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य विशेष्यबाधात्समभिव्याहृतपदार्थ
 निष्ठतत्रद्यक्तित्वावच्छिन्नस्य तदर्थत्वेपि वह्निकालीनद्रव्यवतिद्रवादी स्वव्यापकवह्निकालीनद्रव्यनास्तीति प्रयोगानुपपत्तिः
 तत्रद्रव्यपदस्यापिलक्षणया तत्रद्यक्तित्वावच्छिन्नपरत्वे महानसादावपितथा प्रयोगापत्तिः तथा विधयत्किंचिद्यत्क्यभावस्य त
 त्रबाधात् तादृशसमभिव्याहृतस्थले यद्यद्यक्तित्वावच्छिन्नाभावकूटएव तत्र नियमतः प्रतीयत इ
 ति वेन्न तथा विधयत्कलतद्यक्तित्वादीनां युगसहस्रेणापि ह्यनुमशक्यत्वात् कदाचित्कस्य चिद्वा ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

पदाशक्यत्वादिति भावः कदाचिदिति एकमात्रवृत्तित्वादिना ॥ इदं रूपं प्रत्यादिति तथा च महानससामान्यपुत्रवृत्तित्वावच्छिन्नोपस्थितिद
 शयापहानसादावपितथा प्रतीत्यापत्तिरिति भावः इत्येवत्वादिनियमि अंगीकार्यं नयेत्यत्र च्छेदः तथा चोक्तं दण्डविर ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

शे. टी.

राम
५३

मित्रिभावः कुत्रत्यत आह तादृशेति योज्यं ब्राह्मणान्तरपुत्रदर्शनदशायां भयि ब्राह्मणः स्वपुत्रं पश्यति त्रिदशैः न संशयः स्वोपरि रूपकेत्यादि यदा न्य
 ब्राह्मणपुत्रं पश्यति तत्र ब्राह्मणस्तदा तादृशप्रयोगवारणाय स्वाश्रयत्वनिवेशः एवमेव ऋतौ भार्यामुपेयं दित्यादौ स्वपदं विनापि भार्यापुत्रकत्वं
 त्वस्वस्वाश्रयत्वघटकभार्यात्वनिरूपकत्वोभयसंबंधेनान्वयइति बोध्यं केवल्यघटकत्वेनेति क्वचित्पाठो उक्तदिशेति स्वार्थभेदान्दिति बोध्यं केवल्य
 नसंभवेपिकतिपयतत्र द्यक्ति त्वावच्छिन्नमात्रोपस्थितिदशायां कतिपया भावमात्रगोचरप्रतीतेरप्यंगीकार्यतया तादृशनियमस्य
 सुदूरपरहतत्वान् अत्रकेचित् ब्राह्मणः स्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ रूपदं ब्राह्मणत्वावच्छिन्नार्थकमेव विशेषीभूतब्राह्मणत्वाव
 च्छिन्ने च स्वपदार्थघटितस्य ब्राह्मणपुत्रदर्शनकर्तृत्वादि रूपविशेषणस्य न केवलमाश्रयत्वादिसंबंधेनान्वयोऽपि तु स्वाश्रयत्वा
 स्वनिरूपकदर्शनविषयपुत्रजनकत्वोभयसंबंधेनैव एवं च तत्र नान्तादृशोभयसंबंधावच्छिन्नतदभावएव प्रत्यापत्तौ ता
 नोक्तदोषावसररत्याहुः एकशब्दस्य केवल्यदिविशिष्टशक्तिः केवल्यं च सजातीयदितीयरहितत्वं तच्च सजातीयनिष्ठभेदाप्रति
 योगित्वं सजातीयत्वं चोद्देश्यविशेषणवाचकैकशब्दात्तत्र घटकत्वेन प्रकृतविधेयवत्त्वरूपं प्रतीयते तथा चात्रायमेको भुंक्ते
 त्यादावेतद्देशाधिकरणकभोजनकर्तृनिष्ठभेदाप्रतिपत्तौ पुंक्ते इति बोधः शक्यतावच्छेदकानुगमउक्तदिशा चिंतनीयः अयं
 फलमेकं भुंक्ते फलमेकं भुंजानस्ति सतीत्यादौ विशेषणत्वात्तत्र केवल्यघटककोटिनिविष्टवाचकएकपदाच्च यादृशार्थविशेषणं
 च्छेदकावच्छिन्नविशेषणलोपक्षितविधेयतावच्छेदकानुगमउक्तदिशा चिंतनीयः अयं फलमेकं भुंक्ते फलमेकं भुंजानस्ति सतीत्यादौ विशेषणत्वात्तत्र केवल्यघटककोटिनिविष्टवाचकएकपदाच्च यादृशार्थविशेषणं
 च्छेदकावच्छिन्नविशेषणलोपक्षितविधेयतावच्छेदकानुगमउक्तदिशा चिंतनीयः अयं फलमेकं भुंक्ते फलमेकं भुंजानस्ति सतीत्यादौ विशेषणत्वात्तत्र केवल्यघटककोटिनिविष्टवाचकएकपदाच्च यादृशार्थविशेषणं

शक्तिद्वेषसाधयतादृश...

श. वा.
५४

भेदेऽन्वयादिना विशिष्टतामः स्वाश्रयप्रतिष्ठे भेदाप्रतियोगित्वस्वाश्रयत्वेभयसंबंधेन विधेयान्वयस्तु न युक्तः तथा सत्येकपदार्थस्यैव विशेषणत्वमंगगमः
 त्रैः यादृशार्थैरिति कस्यादि विशेषणतापन्नभोजनादिक्रियेत्यर्थः यदावच्छिन्ने विमक्तपर्थतावच्छेदककर्मतात्वाद्यवच्छिन्ने स्वार्थान्वयिन् फलादेः ॥ फला
 तापन्नेयदवच्छिन्ने स्वार्थान्वयिनो विशेषणत्वं तादृशार्थाः युयोगिकान्वयप्रतियोगित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नान्वयप्रतियोगि
 त्वरूपसाजान्यप्रतीयतेऽतस्तत्रैतत्कर्तृकभोजनादिनिष्ठसंसर्गप्रतियोगिकर्मत्वादिनिष्ठसंसर्गप्रतियोगिनिष्ठभेदाप्रतियोगित्वं
 फलादौ प्रतीयते एकसमानार्थकमात्रादिपदस्य लेप्ये तादृशी गतिरिति कृतं यद्यत्र विने नभावादिशब्दात्संस्थानविशेषरूपाकृतेर
 पिबोधस्यानुभविकतया गोत्वादिजातिवत्तापित्वाद्ये विशेषणतस्याश्ववाच्यविशेषणत्वेपिनप्रवृत्तिनिमित्तनासाक्षात्संबंधेन वा
 च्यवृत्तित्वाभावात् अवयवसंयोगादिरूपायास्तस्याः सामानाधिकरण्यसंबंधेनैव गवादौ सत्त्वात् अत्र च शत्र्याजान्याकृत्योरेकत
 रविनिर्मेकेणापरमानविरहाह्लाद्यवाच्चोभयविशिष्टे गजादिपदस्यैव शक्तिः स्वीक्रियते शक्यविशेषणभेदेपि पुष्यवंतादिपदव
 द्हेनुपदवच्च शत्र्यैक्यस्य डरपवादत्वात् यनु एकविशिष्टापरावच्छिन्ने शक्तिरिति तदसत् विशेषणविशेष्यभावे विनिगमनावि
 रहान् गवाद्यंशे साक्षादुभयप्रकारकबोधस्यानुभवसिद्धस्य दुरयवादत्वाच्च यत्र केवलाह ॥ इति अथ यत्र फलमेकं मुक्ते इत्यादि फले
 त्गभोजनपरतत्र फलस्य बहुत्वादेकत्वबाधश्चिचेत्तत्रैकपदसमभिव्याहारवशात् फलनिष्ठकर्मतायत्तराकर्मकत्वविशिष्टाश्रयत्वासंबंधेन
 भोजने अन्वयोपगमान् दोषः प्रागेवेति द्रव्यपदादृत्त्वावच्छिन्नबोधकारणाय जातिविशेषणताया एष ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

श. टी.

राम.
५४

वंचतारूपत्वात् विशेषणं गोत्वत्वादि॥ तादृशज्ञानस्येति यत्तु निर्धर्मितावच्छेदकपराभर्शा तादृशानुमिति रित्यर्थ इति नूनं निर्धर्मितावच्छेदकाः
अतिरलीकत्वात् तस्माच्चथाविधमानसत्ता नपरोयंयथः अनुपयुक्तत्वादित्यस्य वास्वीकारासंभवादित्यर्थः भ्रमत्वमिति॥ अन्यथास्यात्पुपगतं

निकृशष्टेगवादिपदस्य तात्पर्यं यथापिष्टमय्योगावरत्यादौ तत्र शुद्धगोत्वार्थवच्छिन्नपरेधेत्वादिपदस्वलक्षणैव
शिष्टायां व्यक्तौ शक्तेरेकं जात्याद्यतिवक्तव्यः पदार्थ इति न्यायसूत्रेव हुवचनमुपेक्ष्य पदार्थ इत्येकवचनांतं निर्दिष्टं
पुंषतं मीमांसकास्तु गवादिपदानां जातिरेव वास्वीकृतव्यक्तिरारुतिर्वा व्यक्तिशक्तिमतेपि स्वरूपतस्तस्याः ग्रहणं न भवति
क्तिज्ञानप्रकारीभूतायां जातौ शक्तेस्तदवच्छेदकतायां वावश्यं कल्पनीयतया शक्त्यादौ तत्कल्पनायां गौरवात् प्रयोज्यं
हात्त्वव्यक्तिशक्तिमते च जातेरुपलक्षणत्वात् संभक्त्वात् प्रागेव दर्शितः यथा व्यक्तिमतेपि गोत्वं शक्तिस्तदवच्छेदकतावा न द्विशे
षणानवच्छिन्नैव तथा जातिशक्तिवादिमतेपि सा तथैवेति न गौत्वत्वादिप्रवेशाद्गौरवशंकापि न हि जातिशक्तिवादिमते ।
पिशाब्दबोधे सा यत्किंचिद्भिन्नप्रकारेण भासते येन प्रकारविशेषमंतर्भाव्यशक्तिः कल्पनीयाऽपि तु स्वरूपतया
व अथानुमानादिना गोत्वदौ शक्तिग्रहो भवन्धर्मिणोऽप्येवमेव यथा गोत्वत्वादिकमवश्यं विषयीकरोति निर्धर्मितावच्छेद
मीमांसकमतेऽपि गोत्वदौ शक्तिग्रहो भवन्धर्मिणोऽप्येवमेव यथा गोत्वत्वादिकमवश्यं विषयीकरोति निर्धर्मितावच्छेद
वादिपदवागेऽपि गोत्वदौ शक्तिग्रहो भवन्धर्मिणोऽप्येवमेव यथा गोत्वत्वादिकमवश्यं विषयीकरोति निर्धर्मितावच्छेद

स्वतोऽप्यवपत्तिः

४

श. वा. नदुप्यासे ईश्वरानंगीकारेण न्यासे रूत्ररत्वायातात् असदुत्तरत्वात् कचित्रथैवपाठः कुजाशक्तिमतमालंब्य समाधत्ते शक्तिशक्ताविति हेतुः क. टी

५६

क्तिबोधकतायाः पदेऽन्वयित्वेनेश्वरेच्छाविषयतया तस्या अपिशक्यत्वं दुरपह्वं नहिमीमांसकैर्भगवत्प्राप्तुमन्यतरत्येतावतैवतां द
शयुक्त्या नवकाशः तत्साधकबहुतरयुक्ति सत्वेन तदुप्यासस्यापि निरुत्तरत्वायातात् एवं ज्ञानेपदानं शक्तिरित्येतादृशतन्मतेपि।
व्यक्तिज्ञानसमर्थस्य पदस्य ज्ञाताविव्यक्तावपि वाच्यत्वं दुरपह्वमेव शक्तिनिरूपकज्ञानविषयत्वरूपस्य तस्या विशेषणजातिव्य
क्तोः सन्वाचितेचेन व्यक्तिशक्तावस्माकं नवेमत्य अपितु व्यक्तिशक्तिज्ञानत्वेन हेतुतायामेव अतएव व्यक्तेर्न कुजाशक्तिरिति गीय
तेतदंशो तद्ज्ञाननपेक्षणात् अतएव व्यक्तेर्न वाच्यता नहि शक्तिधीविषयता मात्रणैव वाच्यता तादृशविषयताया अन्वयसाधार
ण्यात् अपितु यदिषयकत्वेन शक्तिज्ञानस्य तद्विषयक शक्तिधीजनकता तत्त्वमेव तद्वाच्य व्यवहारनियामकं अन्वयांशे कुजा
शक्तिसत्वेपियथा तद्विषयकत्वं शक्तिज्ञानजनकता अनावच्छेदकं तथा व्यक्त्यंशे तत्त्वपितद्विषयकत्वस्य शक्तिज्ञानजनका
नामामनवच्छेदकत्वान्न व्यक्तौ तद्वाच्यवहारः तद्विषयकत्वस्य शाब्धी विशेषणत्वात् गवादिपदशक्तिज्ञानस्य गीत्वादिज्ञानविषय
यत्त्वेन गीत्वादिशाब्धी हेतुत्वेपिन गवादिपदस्य गीत्वादिज्ञानवाचकत्वापत्तिः वस्तुतो यदिषयकत्वविशिष्टज्ञानविषयकत्वे
न शक्तिज्ञानस्य शाब्धी जनकता यदिषयकत्वेन वा शाब्धियः शक्तिज्ञानजन्यता तत्त्वमेव तथा एतेन ॥

समः

सुभिचारो वास्यादिति भावः अन्वयेति अन्वयांशेपि कुजाशक्तिरिति भावः अन्विताभिधानमतेन नायं यथः पदार्थरया ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्यस्य तन्मते वाच्यत्वात् अन्वयांशे इत्यनुपदयथाञ्च ॥ गोत्वादिज्ञानेति ॥ शक्तिघटकत्वेनेत्यादि ॥ नगवादिपदस्येति गोत्वादिज्ञानविषयकत्वस्य तत्का-
रत्वच्छेदकत्वादिति भावः संकेतशक्तिपक्षेणाभिधाय सामर्थ्यशक्तिपक्षेसाधारण्येनाह ॥ यद्विषयकत्वेनेति शक्यज्ञानेज्ञानजन्यजन्यत्वेन शक्ति-

ज्ञानत्वज्ञानस्यापि ज्ञानपदवाच्यत्वापत्तिः शक्यज्ञानविषयत्वेनैव ज्ञानपदशक्तिज्ञानस्य ज्ञानत्वज्ञानविषयकशाब्धीजनकत्वा-
दिति परोक्षम् कारणत्वस्य कार्यत्वस्य चावच्छेदकगर्भे गोत्वादि विषयकत्वस्य निवेशान्नोत्वादेर्वाच्यतोपपत्तिः एवं च मूर्तेर्गोपदश-
क्यत्वाकारिकापि शाब्दबोधोपयोगिनी शक्तिधीः संभूतव्यक्त्यंशे शक्तेरवाधेनान्यथाख्यात्यापत्तिविरहान्न तादृशज्ञानस्य शाब्-
धीहेतुत्वेपि गोत्वधर्मितावच्छेदककज्ञानत्वेन व्यक्त्यविषयतामनंतर्भावैकभावप्रकारकबुद्धौ तस्य तथात्वात् उक्तरीत्या व्यक्त-
व्यपत्तिः न चैवं व्यक्त्यंशे शक्तिज्ञानस्यापेक्षितमयं न शक्तिः कुजत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं कार्यकारणभावावच्छेदककोटौ
व्यक्त्येनैव तदंशे कुजत्वव्यवहारनिर्वाहकत्वात् अतएव सामान्यलक्षणापूर्वपक्षे मणिकृतां समानप्रकारकत्वेन श-
क्तिज्ञानशाब्दबोधयोर्हेतुहेतुमद्भावाभिधानमपि विरुध्यते न च शक्त्यंशे गोत्वप्रकारकज्ञानस्य गोत्वांशे गोत्वप्रकारकज्ञानहेतु-
त्वेपि कार्यकारणभावयोः समानप्रकारकत्वस्याक्षयत्वान्न तद्विरोध इति वाच्यं शक्यंशे गोत्वादिप्रकारतामादाय समानप्रका-
रकत्वस्यापि गोत्वप्रकारकज्ञानस्य संशयात्वापत्तेः अथैवादेसमानप्रका

विषयकज्ञानत्वविशिष्टज्ञानविषयकत्वेन जन्यतानवच्छेदकत्वविशेषात्पक्षे वगव्यपिशक्तेः सिद्धौ अतस्त्विति व्यक्त्यंशे

कुजत्वम् ॥

शुभ्र-जनकतावच्छेदकविषयतावत्त्वं तदज्ञातत्वं मतेत्यर्थः एतावता कुञ्जशक्तिमतेपरिष्कृत्यतत्र प्रोक्तकार्यकारणभावदूषयति वस्तुतस्त्विति कथं त्रि-शु-टी-
पु-दितियपरक्तविषयतावच्छेदिकास्यैव वाच्यः व्यक्तेस्तु मत्याविषयतातथानूपरकेति न तस्या वाच्यत्वापत्तिः यत्तु जनकतावच्छेदकी

उपदस्य कार्यत्वैर्घटादिरूपकार्यशक्तिज्ञानात्कार्यत्वेनापूर्वविषयकशाब्दबोधरत्येवाभिधानात् शक्त्यंशेशाब्धीप्रकारप्र-
कारकज्ञानस्य हेतुतायास्तत्रानुक्तेः न चैधेजात्वं शसाज्ञाताव्यक्त्यंशस्वरूपसतीहेतुर्लाघवादिभिकुशक्तिवादरत्यादिविंताम-
णिरुच्यविशेष इति वाच्यं मतभेदेन तत्रोभयसंभोगः वस्तुतस्तुजातिधर्मितावच्छेदककशक्तिज्ञानस्य हेतुत्वैव्यक्तेर्विषयतायि।
कारणतावच्छेदककोटौ निविशते विशेष्यतावच्छेदकतात्वेनेव धर्मितावच्छेदकीयविषयताविशेषस्य निवेशनीयत्वात् अ-
वच्छेदकतानिरूपकविशेष्यतायाः व्यक्तिविषयकत्वरूपत्वात् एवं च व्यक्तेरवाच्यताव्यवहारस्य कथंचिदुपपादनेपिशक्त्यंश-
ज्ञातिप्रकारकज्ञानहेतुतायेक्षया गौरवंदुर्वीरमेव कारणतावच्छेदकेऽधिकविषयतायानिवेशात् एवं द्रव्यत्वादिधर्मितावा-
च्छेदकप्रमात्मकगवादिपदशक्तिज्ञानाद्रव्यत्वादिप्रकारकशाब्दधीवारणाय शक्त्यंशधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नस्वावगा-
हित्वस्याप्यधिकस्य निवेशनीयतया गौरवमपि व्यक्तौ कुञ्जशक्तिवादिनामपिशक्त्यंशजातिप्रकारकज्ञानहेतुतामतेवसायय-

भूताधर्मितावच्छेदकतावत्त्वं वाच्यत्वमिति तत्रुच्छं विनिगमनाविरहेण जनकतावच्छेदकधर्मितावत्त्वस्य वाच्यत्वस्य दुर्वीरत्वात् शक्त्यंशेति ॥
तादृशमदमतापेक्षेत्यर्थः अधिकविषयताव्यक्तिविषयतासंकेतशक्तिमतेच व्यक्त्युपरक्ताविषयताजनकतावच्छेदकेति महागौरवंकेयसितं भू-

तापद्य

तरंशक्तिः गुरुणासाध्यंशक्तिरियात्परंभेदोस्तु॥ कार्यकारणभावस्तु महद्वदेवकार्यं साह एवमिति शक्यं शक्तिरिति न्यायमत एवदोषस्य प्रागुद्यतत्वादित्दं
नतेशक्त्यंशक्तिगोयदशक्तिगोरित्याकारकं इदानींकुजशक्तिं स्वउपतिवस्तु तत्रति ईश्वरेति न्यायमते उक्तदोषोद्धारप्रकारप्रदर्शनेपीश्वरीनंगीकर्तृ
वस्तुसुसर्वलाक्षणिकस्थलेप्यन्वयबोधस्यानुभविकत्वेन डंरपह्वेतयालाक्षणिकस्याप्यनुभावकत्वं डवीरमेवेति तस्यलक्ष्या
थीकुजशक्तिप्रसंगइति नानुभवजननसामर्थ्यमीश्वरसंकेतो वावृत्तिरूपाशक्तिः अपितुपदार्थान्तरमेवसाचजातावेवकल्प्यते ननुय
क्त्यादावपीतिनकुजशक्तिरपीतितत्त्वं अथव्यक्तेगीवादिपदावाच्यत्वेगवादिपदाद्यक्तेः स्मरणमनुभवश्चनस्यात् नचपदावाच्यत्वे
प्यन्वयस्येवव्यक्तेर्भीनंशाब्दबोधेनानुपपन्नमिति वाच्यं यद्धर्मप्रकारकशाब्दबोधेनद्धर्मप्रकारकपदार्थोयस्थितेहेतुतयागोत्व
प्रकारकशाब्दबुद्धौगोत्वप्रकारकस्मरणस्यापेक्षणीयत्वाव्यक्तेरस्मरणेव्यक्तेः शाब्दबोधविषयतायाडरुपपादत्वात् अन्वय
स्यचभावेनैवशाब्दधियोनिष्प्रकारतयात्तद्व्यक्तित्वनपेक्षणेनत्रवाचित्वानुपयोगादितिचेदत्रमहाः पदाद्यक्तेर्नस्मरण
मनुभवोक्तत्वात्पदादेवव्यक्तिधीः आक्षेपिकाजातिरेव आक्षेपश्चानुमानमर्थापत्तिर्वा नचजातिव्यक्त्योर्वैयधिकरण्यसं
भवः तादात्म्यसंबंधेनजातेराधेयतासंबंधेनव्यक्त्यासेयकतायामविरोधात् वस्तुतस्तुगामानयेत्यादौस्वा॥ १॥
तथावेगोनेशागोर्जातेत्यादावन्वयबोधानुभवमिति वाच्यं पदादेवेति अनाक्षिप्तमानमर्थाध्याहा
शक्तिव्याहृतं तत्रानुभवविज्ञानेनैवशापत्तिरित्यत आह वस्तुतस्त्विति एतत्तन्निर्गम्यं कर्म तन्नस्योत्तरत्वंदर्शयति ॥ ॥

श. व. तिनसंबंधेनेति आक्षेपोत्तरं तादृशो धर्मप्रकारान्तरेणाक्षेपवदतां मतमाह गोत्वमिति गगनकारणाद्यधर्मपरं ॥ व्यक्त्यघटितेति गोत्वत्वाद्यनात्मकं गोपद
 शक्यत्वं गोत्वनिश्चयतद्यत्किं च अलोचना ॥ निर्विकल्पात्मकं ॥ अथापत्तौ त्वाह तादृशबुद्धेरिति र्वंगवादावित्यादि अधिकपाठः केचिनुतत्र कर्मत्व
 अयदृत्तित्वरूपं परासंबंधेनानयनकर्मत्वादेर्गोत्वादिजातेरन्वयः शाब्दतैरसंबंधेन गोत्वादिमत्वस्याधेयतासंबंधेन गवा
 दिव्याप्यत्वात् आधेयतासंबंधेन गवादिमत्वविनानुपपद्यमानत्वाच्चानयनकर्मत्वादेराधेयत्वसंबंधेन गवादि व्यक्तिप्रका
 रिकाक्षीः साक्षेयात्पूर्वसंसर्गघटकतया शाब्दबोधे व्यक्तिभातेपिकर्मत्वाद्यं गोत्वाद्यवच्छिन्नत्वे प्रकारकभानानुरोधेनाक्षे
 पः परः गोत्वमवाश्रितं गोनिश्चयेदप्रतियोगितानवच्छिन्नधर्मत्वात् किंचिदाश्रितं वा जातित्वादित्यनुमानतो व्यक्तिभातेतुन
 सार्वत्रिकतादृशहेतुस्थितेरसार्वत्रिकत्वात् गवादिपदात्तादृशरूपेण गोत्वादेरनुपस्थितः अथ गवादिपदाद्यन्ते रस्मरणे
 गोत्वादिस्मरणमेव कथमुपपद्यते गोत्वप्रकारकस्मरणे व्यक्तेर्विशेष्यतया भाननियमात् तद्विशेष्यकस्मरणे च व्यक्तिघटित
 गोत्वत्वादेः प्रकारतया भाननियमात् व्यक्त्यघटितप्रकारकस्य स्मरणस्य संभवेपि स्वरूपतएव जातेः शक्यतया धर्मांतरविशे
 ष्यनयान् स्मरणासंभवात् धर्मांतरप्रकारेण स्मरणेपि गोत्वाद्यं निष्कारकशाब्दानासंभवेन तादृशस्मृतेरनुपयोगित्वा
 दिति चेन्न पदादालोचनरूपस्यैव स्मरणस्योपगमात्किंचिद्धर्मावच्छिन्नसंबंध्यपरकसंबंधज्ञानाधीनतत्संबंधिस्मृतेः ॥
 विशेषणत्वार्थमुपलक्षणत्वे दोषमाह तादृशगोत्वादेरिति श्रीकरमंतं उत्यापयति एतेनेति अर्थापत्तीति आनयनकर्मत्वस्य गवादिमत्व

कृ. टी.

विना गोत्वादि ॥

च्चिन्मनुपयमितिज्ञानेत्यर्थः तावता आधेयतासंबंधावच्छिन्नगवायभावव्यापकतया स्वाश्रयवृत्तित्वसंबंधावच्छिन्नतादृशा कर्मत्वाभावमानेपि
 सप्रकारत्वनियमेपिनिर्विशेषणकसंबंध्युपरक्तसंबंधज्ञानान्निर्विकल्पस्मरणेवाधकाभावात् निर्विकल्पकस्य संस्काराजनकत्वे
 णिविशिष्टज्ञानाहितविशिष्टगोचरसंस्काराद्विशेष्यानुद्बोधदशायां केवलविशेषणांशस्मरणेनविरोध इतिवदन्ति तदसत्त्वं
 वादिपदात्स्वरूपतोगीत्वादिज्ञानेपिव्याप्यतावच्छेदकप्रकारेणतद्गहासंभवाद्यत्रयाक्षेपासंभवात् नचशाब्धीविषयेणपरं
 परासंबंधेनगीत्वादिविशेषितकर्मत्वादिहेतुनाऽनयनादौगवादिकर्मकत्वमनुमेयमितिकच्चं विशिष्टसाध्यस्य प्रागप्रति
 तेः एवंगौरनीयतामित्यादौस्वरूपतउपस्थितस्यंगीत्वादेरेवविशेष्यतया भानोपगमिनिर्धर्मितावच्छेदककशाब्धीस्वीका
 र्थान्निःतादृशबुद्धेराक्षेपकतावच्छेदकावच्छिन्नाविषयतयाव्यक्त्याक्षेपानुपयोगितापत्रेश्चेतिव्यक्तेः शाब्दबोधेविशेष्या
 दिविधयान्मानमावश्यकमित्यवधेयं एतेनजातिवाचकपदाज्जातिबोधव्यक्तिबोधस्त्वोपादानिकएवेतिश्रीकरमतमनु
 पादेयंउपादानस्यार्थीपत्रिरूपत्वेभट्टमतविशेषात् नचजातिरेवव्यक्तिबोधिकाजातिकरणकत्वमेवोपादानिकत्वंबोधस्य
 तिवाचंजातेः प्रभाणान्तरत्वकल्पनापेक्षयाव्यक्तिशक्तिकल्पनायाएवोचितत्वात् एवंजातेर्नित्यतयासर्वदेवतदेतुकव्यक्ति
 धीवारणायजातिरेवव्यक्तिबोधेजातिशक्तिज्ञानस्यटितच्छाब्दसामुग्र्येणैवजातिरेवव्यक्तिबोधेननुपगतं तच्चतादृशसाप्त
 शाब्दबोधस्यापेक्षानास्तद्व्यतिरेकत्वादिभिर्भावः जातिरेवेतिअर्थापत्त्यादिकंतुसहजातिरेवव्यक्तिबोधेननुपगतं तच्चतादृशसाप्त
 शाब्दबोधस्यापेक्षानास्तद्व्यतिरेकत्वादिभिर्भावः जातिरेवेतिअर्थापत्त्यादिकंतुसहजातिरेवव्यक्तिबोधेननुपगतं तच्चतादृशसाप्त

जायवव्यक्तिमानप्रयोगि

शं. व.
५५

शब्देनशाब्दत्वौपादानिकत्वत्वयोः समावेशमालम्ब्यशंकरेनचेति॥ तावतावक्तृशेकारणांतरनयेहायां॥ मंडनमतमुत्थापयति अन्तेरपीतिउत्पदेति॥
जकत्वसंभवेजातेः प्रमाणांतरत्वकल्पनमन्तर्यकं नचजातिनिरपेक्षजातिभासकसामग्याव्यक्तिमानप्रयोजकत्वव्यक्त्यंशोपिशाब्दत्व
मावश्यं तेषासतिचशक्तिज्ञानजन्यव्यक्तिस्मृतिरपेक्षतेजातेः कारणत्वेचव्यक्त्यंशोओपादानिकत्वमेवननुशाब्दत्वमिति नतदयो
क्षेतिवाच्यं व्यक्तिमानांशेजातेः कारणत्वेतदेशः शाब्दत्वोपगमसंभवेतदकरणत्वेपितत्संभवात् जातेरकरणत्वेव्यक्त्यंशोकीदृशक
रणस्यजन्यतावच्छेदकधर्मवत्वमितिचेत् नकस्यापितावतापिस्ततिविरहान् व्यक्तेरपिबोधः शाब्देवनत्वाक्षेपादितः व्यक्तिशाब्द
बोधेशक्तिविरहो नानुपपत्तिप्रयोजयतिलक्षणातएवेतदुपपत्तिरिति मंडनाचार्यमतं तदुक्तंजातेरस्तित्वनास्तित्वेनहिकश्चिद्वि
क्ष्यति नित्यत्वाद्यक्ष्यमाणयाव्यक्तेस्तेहिविशेष्येति अस्तित्वनास्तित्वेउत्पादविनाशौ लक्षणाच्चजातिप्रकारेणेवबोधयति
ननुव्यक्तित्वादिनेति नानुभवविरोधः नीलादिपदस्यशक्यनीलादिगुणपुरस्कारेणलक्षणयाबोधकत्ववच्छक्यजातिपुरस्कारे
णलक्षणयागवादियदस्यव्यक्तिबोधकत्वेऽविरोधात् स्वार्थादमेनरूपेणज्ञानेभवतिलक्षणेत्पत्रस्वार्थपदस्यशक्यतावच्छे
दकपरत्वात् अत्रेदंचित्यगवादियदाद्यलक्षणयागोत्वादिप्रकारकज्ञेयोपगमेजातिशक्तिरन्वयबोधेनापेक्ष्यतेलक्ष्यतावच्छेदा
कतायाएवजातिमानप्रयोजकत्वसंभवात् नचशक्तिंविनाव्यक्तौशक्यसंबंधरूपलक्षणेव॥ तथागोर्जातागोर्नष्टेतिव्यवहारवार
णायव्यक्तौलक्षणाआवश्यकीत्यर्थः अतथात्वात् अनुपयोगित्वात् शक्यर्थानुपस्थापकादितिभावः अथेतिलक्षताव ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

शं. टी.

रामः
५५

रकतयाजातिमानासंभवेजातिशक्तिरावश्यकीत्याशयःसुत्यतीति॥भिन्नपदोपस्थाप्यार्थेन्वयबोधेविषयितावच्छेदकरूपेणोपस्थितिस्तत्रमि
 नसंभवतीतिशक्तेरुपयोगितेतिवाच्यंलक्षणा निर्वहार्थंशक्तिकल्पनेगवादिपदस्यद्रव्यत्वादावपिविनिगमनाविरहेणशक्तिक
 लक्षणप्रसंगान्द्रव्यत्वासंबंधेनापिगवादौलक्षणासंभवात्प्रयोगविरहस्यद्रव्यत्वादाविवस्वातंत्र्येणगोत्वादावप्यविशिष्ट
 त्वात्लक्षणाघटकतयाशक्तेरुपयोगितायांतस्याःवृत्तित्वानुपपत्तेःस्वातंत्र्येणतथात्वात्अथाकृतिविशिष्टायामेवव्यक्तौल
 क्षणयाआकृतिप्रकारेणव्यक्तिबोधस्यनैय्यायिकानामप्यनुमतत्वात्तत्रशक्त्युपस्थितजातेरन्वयउपेयतेनचाकृतावेवैक
 क्तिर्जातिविशिष्टलक्षणेतिवैपरीत्यमेवकिंनस्योदितिवाच्यंआकृतेरवयवसंयोगविशेषरूपायाआनंत्यात्तदपेक्षयालघो
 ष्यांजातादेवशक्तिकल्पनस्योचित्यात्नचावयवसंयोगनिष्ठजातिरेवशक्त्यास्तुव्यक्तौतदन्वयश्चस्वाश्रयघटितपरंपरासंबं
 धेनस्वीक्रियतामितिवाच्यंआकृतिप्रकारकबोधस्यानुभविकत्वात्लक्ष्यार्थानुपरतायांकेवलजातौप्रयोगविरहश्चनशक्त्य
 भावसाधकप्रयोजकत्वात्तत्रप्रयोगमात्रविरहस्येवतदशक्यत्वबीजत्वेजातावप्रयोगस्यासिद्धत्वात्तात्पर्यसत्त्वेचट्टनि
 द्याधीनबोधोपगमेक्षतिविरहात्नचैवंकेवलमुस्वार्थतात्पर्येणगविनित्यमिनिम्नागमिकप्रयोगापत्तिरितिवाच्यंशक्त्या
 स्वरूपतत्त्वमिदंजातेरुमानपदोपनिधर्मिण्याश्रयतासंबंधेनान्वयुत्पत्तेरुत्पत्त्यात्तच्चान्वयितावच्छेदकरु॥साश्रयः
 द्वयस्येतिन...ते...त्वेसंतिव्यक्तिविशेष्यकत्वेनव्यक्तिविशेष्यकत्वमितिजातिपुना...विनिगमनाविरहाभावात्हस्ति

मा. लं. ६.

हस्तिपकज्ञानस्य हस्तित्वं द्वोधकत्वे कुतो नद्रव्या युद्धेयकत्वमित्याह उद्धोधकस्येति। कल्पत्वादित्यस्य विरोधविरहादित्यनेनान्वयः ससंकोचः
पेणानुपस्थिताया जातिरन्यो विराध्यते व्युत्पत्तिवैचित्र्येण प्रकारतया स्वरूपत उपस्थिताया जातेरन्वयस्वीकारेऽतिविरहा
दितिरीत्याचेत्मतमेतत्परिष्क्रियते तथापि स्वरूपतो गोत्वान्वयबोधस्य लक्ष्यार्थगवादेश्वीकारे तादृशान्वयबोधप्रतियोग्य
ताज्ञानादीनां कारणता कल्पनाधिक्याद्गोत्वादिविशिष्टव्यक्तिशाब्दसामग्रीप्रतिबंधकताया जातिव्यक्तिविषयकोपस्थितिद्वयस्य निवेशनी
यतया प्रतिबंधकता वच्छेदकशरीरगौरवाच्च जात्याकृतिविशिष्टव्यक्तिशक्तिपक्षएवसाधीयान् प्राक्कारासुजातिशक्तिज्ञानादेवजा।
प्रकारेण व्यक्तेः स्मरणं शाब्दबोधश्च ननु निर्विकल्पकरूपं जातिस्मरणं निर्विकल्पकानभ्युपगमान् व्यक्ति संबंधज्ञानविरहेण तदंशानु
द्धोधकव्यक्तिस्मरणसंभवरतिनुनाशं कनीयं व्यक्तिमविषयीकृत्य स्वरूपतो गोत्वादिज्ञानासंभवेन गोत्वबोधेऽप्येव व्यक्त्युद्धोधकत्वा
त् उद्धोधकस्य फलवत्कल्पत्वात् संबंधिता वच्छेदकहस्तित्वादिसंबंधाग्रहे हस्त्यादिसंबंधिहस्तित्वादिज्ञानासंकोद्धोधकवृत्ते
द्वस्त्यादिस्मरणे हस्तित्वादेः प्रकारतया भानव्यक्ति संबंधज्ञानमंतरेणापि जातिसंबंधिपदज्ञानाज्जातिरूपो व्यक्तविशेष्यतया भाने
विरोधविरहात्तद्वर्णप्रकारकस्मृतौ तद्वर्णवच्छिन्नसंबंधितया गृहीतवस्तुज्ञानस्य हेतुतायामदृशत्वात्तद्विरोधविरहात्तद्वर्णवच्छिन्नसंबंधितया गृहीतवस्तु
चारवारणाय कार्यता वच्छेदकसंकोचस्यावश्यकतया तत एव प्रकृतेरपि व्यभिचारानव ॥ कारणं विरोधविरहात्तद्वर्णवच्छिन्नसंबंधितया गृहीतवस्तु
स्मृतिर्वीगोमतीत्यादौ व्यक्तेर्भानेपि पदंगोः शक्तिः गौरित्यादिज्ञाने तदभानात् व्यक्तीति ॥ गौरित्यनुभवस्येत्यर्थः जात्युद्धोध ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

क. टी.

रामः ६०

अबलादेवोद्बुद्धादिशेषः॥संबंधांतरासमानकालीनत्वादिरुगुणामपीतितैः पश्चादिपरेधर्मिणिशक्तिस्वीकारात्जागरुकत्वादितिवक्तोशक्तिस्वीकारे
 काशात्जातिशक्तिज्ञानेनियमतोजातिप्रकारेणव्यक्त्यमानात्तज्जन्यसंस्कारानियमताव्यक्तिस्मरणानुपपत्तिरुक्त्याक्षतिः व्यक्तिवि
 व्यक्तज्ञानांतरस्वावश्यकतयातज्जनितसंस्कारादेवव्यक्तिस्मरणसंभवात् अथभवतुजातिशक्त्येवजातिप्रकारेणस्मरणत
 यादितत्प्रकारकशाब्दबोधोसंभवतितद्दर्मप्रकारकधर्मविषयकशाब्दबोधेतद्दर्मप्रकारेणधर्मविषयकत्रिकपदज्ञानजन्यते
 दर्मप्रकारकव्यक्त्युपस्थितेहेतुत्वात् यदेगृहीतवृत्तिकत्वमात्रनिवेशघटत्वादिगृहीतवृत्तिकपदबोधोयच्छिन्ननिरूपितसंब
 धांतरावगाहिज्ञानजन्यगोत्वादिप्रकारकस्मरणानुपपत्तिरुक्त्यादिप्रकारकशाब्दबोधस्यैतद्दर्मगृहीतवृत्तिकत्वनिवेशेषुत्वादिप्रका
 रणधर्मिण्येगृहीतधर्मागृहीतवृत्तिकपश्चादिपदाव्युत्पत्तिरुक्त्यादिप्रकारकशाब्दबोधस्यैरुगुणामनुमतस्यानुपपत्तेः नचप्रकारीभूतध
 र्ममदेनकार्यकारणभावंभेदस्ययत्त्वतत्वाननुगमेनावश्यकत्वाज्जातिप्रकारकशाब्दबोधेजातिगृहीतवृत्तिकपदज्ञानजन्यम्मा
 रणस्यैवहेतुत्वमंगीकार्यमितिवाच्यं एवमपिजातिप्रकारकशाब्दबोधानुपपत्तेर्जागरुकत्वात् लक्षणाज्ञानाधीनत्वानुपपत्तेः
 तेहेतुत्वांतरकल्पनेचगौरवात् नचतन्मतेऽध्याहृतस्यार्थस्यबोधविषयतय
 क्तानुपपत्तेरनुपपत्तिरुक्त्यादिप्रकारकशाब्दबोधवारणायनुपपत्तेरनुपपत्तिरुक्त्यादिव्यवस्थापितत्वात् नचतन्मतेऽध्याहृतस्यार्थस्यबोधविषयतय
 तद्विषयतयानुपपत्तिरुक्त्यादिप्रकारेणव्यक्तिमानंनसंभवतीत्यर्थः ननुतत्रव्यक्त्यादेवजातिप्रकारकशाब्दबोधवारणायनुपपत्तेरनुपपत्तिरुक्त्यादिव्यवस्थापितत्वात् नचतन्मतेऽध्याहृतस्यार्थस्यबोधविषयतय

॥३॥

प्र. वा.
६९

निमध्याहारेति अध्याहारत्नकार्योपस्थितेरित्यर्थः हेनरूपेण अर्थोपस्थितित्वेन ॥ सिद्धं तादित्यस्या ॥ इति शंकेत्यादिना न्वयः उक्तसिद्धांतोपगमे ॥
यापि पदज्ञानजन्यपदार्थोपस्थितित्वघटितकारणत्वं च्छेदकेन व्यक्ति लोहणिकपदजन्यव्यक्त्युपस्थितेरसंग्रहो न दोषाय अ
ध्याहाररूपार्थोपस्थितेर्येनरूपेण हेतुताव्यवस्थोपिता लक्ष्यार्थोपस्थितेरपितद्रूपात्तांतयेवोपपत्तेः शक्तपदस्यैवानुभावा
कतेति सिद्धांतत्सर्वलाक्षणिकस्थले त्वन्वयबोधानुपगमात्तस्थलीयसामग्रीबलात्सर्वार्थाध्याहारस्य लेप्यन्वयबोधोपनि
मितिशंका नवकाशादिति वाच्यं यत्र लाक्षणिकपश्चादिपदाद्गोत्वादिप्रकारिकोपस्थितिस्तद्व्यवहितोत्तरद्वितीयादिविभक्ति
तः शक्तकर्मत्वाद्युपस्थितिः कर्मत्वादि विशिष्टको गोत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारकः शाब्दबोधः तस्थलीयसामग्रीलक्षणाधीनप
दार्थोपस्थितेरध्याहारत्नकोपस्थितिसाधारणत्वं समात्रेण हेतुतामते कर्मत्वाद्युपस्थितौ कविभक्तिप्रकृतिभूतपश्चादिप
दाद्यत्र न गोत्वावच्छिन्नोपस्थितिरपि न निराकांक्षपदोत्तरादनुमानादितोयिवातत्राप्यसत्तैवेति तादृशशाब्दबोधस्य तत्राप
त्रेईवीरत्वात् अर्थोपस्थितेरध्याहारमतेपियत्र साकांक्षपदान्प्रकृतवाक्यार्थघटकस्याप्यर्थस्योपस्थितिस्तत्रशाब्दबोधोत्पत्तेरनिष्ट
त्वादिति चेन्न शक्तिलक्षणासाधारणस्यानतिप्रसक्तवृत्तित्वस्य दुर्बलतया शक्तित्वशक्यसंबंधत्वाभ्यामेव तयोर्निवेशनीयत
या शक्तिलक्षणाधीनपदार्थोपस्थित्योः कारणताभेदस्य व्यक्तिशक्तिवादिना मप्यावश्यकतया शक्त्यधीनपदार्थोपस्थितेस्तद्व
क्षेत्रलाक्षणिकस्थलेऽन्वयबोधानुपयन्निमित्तापत्यानिराकुरुते सर्वेति अत्रेति अर्थेत्यादिशंकायां नित्यर्थः पश्चादिपदस्यापिलोमत्वादावेव शक्ति

क. टी.

म. ग. ह. म. क. टी.
लोघवान्फलवत्त्वाच्च ॥०

६९

मेमत्वादिविशिष्टावच्छिन्नविषयकशाब्दबोधत्वं तज्ज्ञानकार्यतावच्छेदकं॥ नचलोमपदपञ्चपरयोः पर्यायत्वभ्रमदशायां लोमादिप्रकारकशाब्द
पदज्ञानजन्यतद्गर्मप्रकारकोपस्थितित्वेनैव तद्गर्मप्रकारकशाब्दबोधहेतुतायाः कल्पयितुमुचितत्वात् नचतद्गर्मावच्छिन्नविषा
यानिरूपितशक्तिविषयताशालिज्ञानत्वव्यक्तौ शक्तिलक्षणाग्रहयोर्व्यक्तिवादिमतेनुगमः संभवति गोसंबन्धिशक्तंपदविशेष
केपदशक्यसंबन्धिनीगौरित्वाकारकेवालक्षणाग्रहेपिगोत्ववच्छिन्नविषयतयासमंपरंपरयाशक्तिविषयतायानिरूप्यमानत्वात्
भावसत्त्वादितिवाच्यं साक्षान्निरूपितत्वपरंपरयाग्निरूपितत्वयोरनुगमकरूपाभावात् यत्रुदत्रिसंसर्गकपदप्रकारकज्ञानविशेष
दबोधोपयोगीएवंचशक्तिसंसर्गानिरूपकपदप्रकाररूपानिरूपिततद्गर्मावच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानत्वेनतद्गर्मावच्छि
न्नविशेष्यकशक्तिलक्षणाज्ञानयोरनुगमः संबन्धन्येव शक्यसंबन्धेनार्थशेषदप्रकारकग्रहस्यापितथात्वात् संसर्गताव
च्छेदोपविषयतायामपिसंसर्गतात्वसत्त्वादिति तदसत् शक्तिकालीनत्वादिसंबन्धावगाहिज्ञानवारणायपदप्रकारत्वार्थवि
शेष्यत्वोभयनिरूपितशक्तिनिष्ठसंसर्गकविषयतायानिवेशस्यावश्यकतयाशक्तिसंसर्गकज्ञानसंग्राहकेणरूपेणत्वक्षणा
ग्रहासंभवात् अथधर्मशक्तपदस्यधर्मस्मरणशाब्दबोधजनकत्वे लोमाद्यात्मकेषु अवच्छिन्नबोधकपञ्चादिपदेषु
र्मिशक्तिर्विशिष्टतायाः अतएवनिर्विकल्पकरूपस्यस्मरणस्यशाब्दबोधजनकत्वस्यपगमाज्जातिवाचकपदाङ्गत्व
बोधापत्तिरितिवाच्यं तद्विपरिष्कारोवात् यत्रुदत्रिसंसर्गकपदप्रकारकज्ञानविशेष्यकशाब्दबोधोनस्यादिसं

श. वा.
६२

क्ति ज्ञानस्य विशेष्यलोममुख्यविशेष्यकशाब्दद्वयोर्बोधहेतुत्वेन कश्चिद्भावस्य च लोमप्रकारकशाब्दबोधे हेतुत्वादिति तच्छिष्यप्रतारणमात्रपर्यायं न ज्ञानं
 यत्संभवेन तस्य व्यक्तिस्मरणान्द्वयेन कश्चिन्धर्मविषयकस्यापि च लोमत्वाद्यवच्छिन्नविषयकस्मरणान्द्वयसंभवात्पश्चादिपदस्य लोभा
 त्वाद्यवच्छिन्नवाचकत्वोपगमेन धर्मिधीः संभवतीति गतस्य धर्म्यवाचकतेति वाच्यं उपाधेर्धर्मिविनिर्मुक्तकेण भानसंभवरूपस्य
 जात्यपेक्षया विशेषस्य सत्त्वेऽपि जातिशक्तपदज्ञानस्य जातिप्रकारिकायामिदोपाधि शक्तपदज्ञानस्मात्तुपाधिप्रकारकधर्मिविष
 यकधर्मकारणताकल्पने वाधकविरहान् उपाधिमात्रशक्तादपि धर्मिधीः संभवादिति चेन्न लोमत्वाद्यवच्छिन्नसंबंधान्तरवन्नया
 गृहीतत्वेन लोमादिमुख्यविशेष्यकस्यैव स्मरणस्य वाधकांतरविरहदशाया मुत्पादनात्तद्रूपावच्छिन्नशक्तत्वेन गृ
 हीतात्तद्रूपो वच्छिन्नप्रकारकधर्मिस्मरणस्य नियमनस्वीकारिः नुभवविरोधात् अविशेषितगोत्वादेः संबंधान्तरज्ञानात्पि ध
 र्मिविषयकबोधेन तत्प्रकारकधर्मिस्मरणस्यैव नियमनतादृशस्य तस्य तादृशशक्तिसंबंधज्ञानान्तरप्रकारकधर्मिस्मरणोपग
 मेऽनुभवविरोधविरहान् अत्रेष्टापत्तेरपि सुकथत्वेन प्रातिवर्देदीदिनिवर्तकत्वायोगाच्च अथगवादिपदस्य समवायात्तद्विशि
 त्वाच्चकत्वोपगमे तज्जन्यबोधे गोत्वादेः समवाय एव संसृजितया भासनेन तु संबंधान्तरमित्यत्र किंनियामकं वाच्यं न तर्भा
 यसमवायसाधारण्येन संबंधान्तराभासप्रयोजकत्वासंभवात् नहि जातिव्यक्तिविना नभासत इति वत्समवायं विना ॥
 यस्यायादिमते द्वयोः पदयोस्तद्दमीवच्छिन्नशक्तिमत्वज्ञानादिपदत्वात् कालीनस्य विशिष्टशक्तिज्ञानस्य सर्वमते लोममुख्यविशेष्यकलो ॥

क. टी.

रामः
६२

प्रकारकफलेजनकतयाभवन्मतेतदनुपपत्तेः अशंकायाएवाशुद्धत्वाच्चपरीयताभ्रमस्यपशुपदंलोमत्वशक्तमित्याकारकतयालोममुख्यविशेष्य
शाब्दबोधेबाधकाभावादिति ॥ ॥ इति श्रीरंगनाथस्वरिसुनुनारायणानुजकृष्णभट्टविरचितेशक्तिवादविवरणसंपूर्णं ॥ ॥ ॥ ॥

: पिनभासतत्त्वयिनियमः येनशक्तिज्ञानान्यविषयसमवायभानस्यावश्यकतानतुसंबंधांतरभानमिति स्यात् तद
दिपदात्समवायमविषयीकृत्यापिसंबंधांतरणोक्त्यादिविशिष्टविषयबोधोदयादिति चेदेवंसतिज्ञानशक्ति
शक्तिरणीयातथाज्ञगवादिपदस्यसमवायेनगोत्वादिप्रकारकज्ञानैवशक्तिरुपगमात्रतोनाभ्रांतानांसंबंधा
रिणतत्प्रकारकधीः तत्संबंधेनतत्प्रकारकज्ञानेशक्तिग्रहस्येवतादृशबोधहेतुत्वमितिवाच्यानंतर्भावस्यसम
वायसाधारणसंबंधांतरभानप्रयोजकत्वासंभवादितिकृतपह्नवितेन ॥ इति श्रीगदाधरभट्टाचार्यविरचितः
शक्तिवादः समाप्तः ॥ ० ॥

इति मंत्रुषासहितशा... शुभं यात्रा श्रीसत्त्वत ए र्द मितिः प्रावनकृष्ण... क्वार ॥ श्रीमतेर...

श. वा

इति मंजुखासहितशक्तिवादसमाप्ता ॥ २॥

५३

